ДИВАКИ

Повість

І ЯКЕ ЇЙ ДІЛО?

Хлопці ще здалеку, тільки-но виповзли з яру на косогір, упізнали яблуню. Як і розповідав Олег, вона була схожа на тополю. Стовбур рівний-рівний, і гілля рівне, притиснене до стовбура. Жовті з червоними боками яблука здавалися іграшковими.

— Таки не збрехав, справді гарна, — сказав задоволено Микола.

— Як новорічна ялинка, — докинув Сашко.

Навіть Кудлай принишк біля них, ніби теж милувався її красою.

— Значить, так, — підвівся на коліна Микола. — Підбіжимо, швидко нарвемо і гайда назад, у яр.

— Може, разом не треба? — завагався Сашко. — Може, спочатку один хтось рватиме, а другий буде на сторожі. Тоді…

— Навіщо? — не дав доказати Микола. — Бачиш — нікого не видно, ні Шморгуна, ні дідуся Артема. Мабуть, у курінь поховалися од спеки.

— Ну, нехай буде по-твоєму, — згодився Сашко.

Мить — і хлопці вже біля яблуні. Миколі добре: високий, довгорукий, дістає до яблук. Сашко ж низький, став навшпиньки, зірвав одне, друге і все. Але Микола не такий, щоб лише про себе дбати, він завжди

допоможе й іншому. Ось і цього разу виручив свого друга. Нагнув гілку, покликав:

— Іди рви.

Обірвали її вдвох, Микола хотів іще одну нахилити, а вона — трісь! — і відчахнулась.

Гав, гав, гав!.. — залементував Кудлай.

— Цить! Цить! — утихомирювали його. — Чого ти?

Та було вже пізно. Сторож почув гавкіт і виглянув із куреня. Побачивши між стовбурами дерев хлоп’ячі ноги й собаку, підхопив дробовика і підтюпцем, підтюпцем до яру. Знав, добре знав, куди побіжать крадії. До саду найкраще підбиратися яром. Ближче й безпечніше. Там майже ніколи нікого не буває. А якщо й стрінеться хто, є де сховатися: на схилах росте високий полин, деревій, перекотиполе.

Микола з Сашком після того, як відчахнули гілку і загавкав Кудлай, уже більше не рвали яблук. Постояли трохи, прислухались і подалися із саду. Але тільки-но виткнулися з-за дерев, вгледіли Шморгуна, що біг їм навперейми.

— Наза-ад! — вигукнув Микола і кинувся тікати через сад у протилежний бік — до посадки.

Тоді й сторож звернув од яру. Гнався за ними й репетував:

— Держіть!.. Ловіть!.. — Мов батогом цьвохкав хлопців його крик. Бігти ж нелегко — повні пазухи яблук. Треба придержувати руками, щоб сорочка не висмикнулась із штанів і яблука не розсипались.

А ще Кудлай дурний заважав, стрибав то на Миколу, то на Сашка. Мабуть, думав, що вони затіяли якісь ігрища.

— Пішо-ов! — гримнув на нього Сашко, коли собака зовсім уже розійшовся — ухопив за холошу.

Микола озирнувся. Сашко відстав кроків на десять.

— Швидше, швидше! — підганяв друга. — Не чуєш — женеться!.. Як на коні мчить...

Сашко вкладав усі сили в ноги, та хіба за Миколою, лелекою цибатим, уженешся?!

Ху, врешті сад кінчився!

Ускочили у вузеньку, на чотири ряди, акаціеву посадку, що пролягала понад колгоспним садом і дорогою до станції.

Сашко знесилено прихилився до дерева.

Микола покрався до дороги, щоб визирнути — не йде, не їде часом хто?

Порожньо. Лише ген на повороті до сушарні зупинилася однокінна підвода, на якій сидів старший Шморгунів син Сергій і ще якась жінка чи дівчина в білому.

"Куди ж його сховатися, — гарячково билася думка, — посадка наскрізь продивляється... хліба скошені., до кукурудзи не встигнуть — Шморгун вискочить із саду, впізнає, тоді тікай не тікай — не минути халепи. Досі він їх, мабуть, іще не розгледів, далеченько був, та й

дерева заважали... І в буряках не приткнешся... Хе, таж буряки окопані...

— Сашко, за мною!

Добігли до плантації неподалік саду і впали у вузьку канавку.

— А Кудлай де? — спитав Микола стурбовано.

— В поса... посадці, — сопів Сашко.

— Та він же нас викаже! От іще... Кудлай! Кудлай! — погукав упівголоса, не підводячись.

Собака прибіг, але в канавку до хлопців не поліз. Стояв, висолопивши червоного язика, і дивувався: чого то їм заманулося ховатися?

Микола схопив Кудлая за лапу, втяг і його в канавку.

З Сашка ручаями стікав піт. Заливав очі, капав великими краплинами з носа, підборіддя. І втома налягала така, що важко було й поворухнутися. Навіть коли собака лизнув по обличчю мокрим язиком, і тоді він не знайшов сили одштовхнути його, а тільки відвернув голову.

Микола не дуже вморився, міг би ще бігти та бігти. В нього лише у вухах дзвеніло, наче після лункого пострілу: "Держіть!.. Ловіть!.."

Спершу чулося, як гупають по землі важкі сторожеві чоботища (він не знімав їх і влітку, казав, що ноги крутить), потім затріщали сухі падалі піні гіллячки в посадці. Шморгун, видно, вибіг на дорогу. Стояв, лаявся, обіцяв почастувати "злодюг" сіллю з дробовика.

Далі трохи вгамувався, почав скаржитись комусь.

— Одбою нема… Як саранча лізуть… З листям обносять, а ти одвічай тоді за них. Ач, як уже розперезалися, сортове дерево обпанахали та ще й гілку відчахнули!.. І чиї то вони, анциболи?.. Чого їх тільки в тій школі вчать?..

"От добре, що не впізнав! — раділи хлопці. — Знав би хто — було б…"

— Гляди, Сашко, не проговорись нікому, що ми в саду були, — пошепки застерігав Микола. — Спитає Олег, чого на річку не прийшов, скажеш — не зміг, батькові щось там помагав.

— Угу, я так і скажу: татові помагав на ставку.

Хлопці знову прислухалися.

— Звісно, негарно це, — обізвався незнайомий дівчачий голос, коли Шморгун наговорився вволю. — Але в школі напевно цього не знають. Зверніться до вчителів, нехай їх приструнчать.

— А-а, дуже те поможе! — сердито відповів сторож, і хлопці добре уявили собі, як він при цьому зморщив свого гульчастого носа. — Тепер таке лобуряччя росте, що їх чортом не залякаєш!

Миколі кортіло поглянути, з ким розмовляє Шморгун, але визирнути з канавки боявся — ще помітять. Коли ж голоси вмовкли, зважився. Обережно висунув голову, та одразу й сховав. Просто на них ішла якась незнайома дівчина в білому светрі, синіх вузеньких джинсах, з чемоданчиком у руці. Чи не вона ото сиділа з Сергієм на возі?

Думали, пройде мимо, аж ні — зупинилася біля їхньої схованки.

— Вставайте, садівник уже пішов, — сказала.

Микола, притримуючи однією рукою пазуху з яблуками, підвівся і буркнув до дівчини:

— То не садівник, а сторож.

Слідом за Миколою з канавки виплигнув Кудлай і, недовірливо позираючи на незнайомку, притиснувся до його ніг.

— Ну й собака! — здивовано промовила дівчина. — Такого ще ніколи не бачила. Як вівця. Обстрижіть, йому жарко в тім кожусі.

— Не жарко, — відказав Микола.

Сашко вставав повільно — спочатку сперся на одне коліно, потім на друге, аж тоді випростався на весь зріст. Повагом витер рукавом піт, прискалив око й задивився на дівчину, схиливши набік голову, як це роблять зовсім малі діти. Сорочка на животі в нього віддималася од яблук, сам кругленький, низенький, точнісінько як пташеня-пуцьвірінок. Микола, навпаки, гінкий, довгоногий і довгорукий.

— Ой які ж бо ви кумедні! — весело розсміялася незнайомка. — Як Дон-Кіхот і Санчо Панса… Читали про них?

Микола відразу спохмурнів.

— Не читали й читати не хочемо, — відповів грубо.

— Та ти не сердься, — ласкаво до нього дівчина. — То є така книга іспанського письменника Сервантеса. Мігеля де Сервантеса. Так у ній виведені герої: один худий-худющий, довгий, як жердина, а другий опецькуватий.

— "Жерди-на"… "опе-ецькуватий"… — перекривив дівчину Микола. Прив’язла чогось, ішла б, куди зібралася. Дон-Кіхота й Санчо

Пансу якихось придумала, ліпить до них.

Незнайомка зовсім не образилась на Миколині грубощі.

— Ну, ви ж і ховаєтесь, — усміхнулася. — Як той страус: усуне голову в пісок і думає, що його не видно… Стою, розмовляю з сторожем, бачу — з канавки собачий хвіст метляється. Як дядько не помітив?!

"Чортів Кудлай таки підвів. Зажди, пришелепо, більше ніколи не візьму з собою. Прив’яжу дома, сиди, скавучи, хоч лусни!" — картав у думці Микола свого собаку, наче той міг знати, що з канавки не слід висовувати хвоста.

— Сашко, ходімо! — владно скомандував Микола.

Та Сашко ступнув раз, другий і зупинився. Щось боляче шпигало в п’яту, мовби аж до потилиці діставало.

— Колючку, мабуть, загнав, — скривився.

— А ти витягни, — порадила дівчина.

Він присів на горбку, послинив п’яту, пошкріб нігтем.

— Аби це голка…

— Ось на брошку, — відстебнула на светрі червону маківку.

Сашко довго водив по п’яті шпилькою від брошки, але колючки так і не знайшов. Йому було незручно, заважали яблука в пазусі.

— Давай я вийму, — взяла в нього брошку.

Та тільки доторкнулася до п’яти, Сашко ойкнув і смикнув ногу.

— Ти не дивись, тоді не болітиме.

Він одвернувся, і дівчина виколупала довгу жовту колючку.

— З акації, — визначив Сашко. — Дякую.

— Чому ви босоніж бігаєте? Ще й пальці позбиваєте.

— Так легше, ніхто не дожене.

Засунув руку за пазуху, дістав велике червонобоке яблуко, подумав трохи, витяг ще одне, менше.

— На! — простягнув дівчині. Та, повагавшись трохи, взяла.

— Запашні, — похвалила.

— Їж, — сказав Сашко.

Витерла менше яблуко хусточкою, вкусила.

— Ох і кисле! — скривилася.

Покуштувала й друге.

— Таке саме… Навіщо їх рвете? Це зимові, зелені ще!

— Хоч таких попробуємо, бо спілих нам не перепаде, — відповів Микола.

Хлопці витягли й собі по яблуку і, неквапливо простуючи дорогою до села разом із дівчиною, так заходилися їх трощити, наче ніколи в житті нічого смачнішого не їли. А щоб скривитися — ні разу, лише прицмокували від задоволення.

— У вас дома немає садків? — спитала незнайомка.

— Чого б це не було? Є!

— Чому ж тоді в колгоспному крадете?

— А хай він не буде таким.

— Хто це "він"?

— Та хто ж — Шморгун! Весною, коли гусінь треба було оббирати, запрошували в сад. Усією школою ходили. А тепер і близько нікого не підпускає. Садівник дідусь Артем кличе, а цей — жене. Ще й дробовиком погрожує.

— Він тільки Олега пускає, — докинув Сашко.

— Якого Олега?

— Та сина свого меншого… А той хвастає, що все перепробував у саду. Вчора приніс і цих ось яблук, нового сорту, що дідусь Артем вивів. Відрізав ножиком нам по малесенькій скибочці.

— І старший його, Сергій, отой, що ти з ним їхала, теж пасеться на колгоспних яблуках та грушках… — обурювався Микола. — Як почав сторожувати, то викорчував дома весь садок і засадив помідорами та огірками для базару. Везе Сергій здавати колгоспні фрукти, то й матір з корзинами бере з собою на станцію, щоб спекулювала.

— Ні, що не кажіть, все одно недобре ви робите, — осудливо мовила дівчина. — Це ж не сторожів сад, а колгоспний. Упіймає котрогось, то буде непереливки. Знатимете!

Сашко перестав жувати яблуко. Микола не зважав на її слова, поглянув на дівчину зверхньо:

— Не бійся, аби тебе не піймав.

— Мене йому й ловити не треба, я не краду.

"Ох і причепа!" — сердився Микола. Сама три вершки од горшка, хіба що чемоданчик узяла, штани на себе натягнула, щоб дорослішою видаватися, а говорить з ними, як з першокласниками, — "буде непереливки... знатимете".

Догриз яблуко, дістав з кишені сигарети "Прима". Вирішив закурити, щоб вона не думала, ніби вони з Сашком ще малюки.

— То ти вже й куриш? — здивувалася дівчина, коли він узяв у зуби сигарету.

— А чого ж мені не курити?

— Я думала — школярам не можна...

— Чого це не можна?

— Хіба батьки і вчителі не забороняють?

— Ну й що з того? Нехай забороняють собі на здоров’ячко!

— У нас була така класна керівниця, — встряв у розмову Сашко, — що й чхати на уроці забороняла. Ніби навмисне це робимо. Так і хочеться все чинити наперекір. Я терплю, і всі терплять, а Микола візьме та й спересердя їй стола часником натре або кота в клас принесе…

— Дотепно, дуже дотепно… — чи то осудливо, чи то схвально мовила незнайомка.

— Пхе, я ще й не таке видумував, — гордовито сказав Микола.

— І вчителька не догадується, чиї то витівки?

— Може, й догадується, але ж не доведе, хто це робить. У нас клас дружний, не викажуть! Хоча Ольга Шинкаренко може й виказати. Думаєш, класна керівниця не боїться нас? Тільки пожаліється директорові або мамі, я таку вже їй штуковину підлаштую, що ого-го… Пам’ятаєш, Сашко, як Олегового кожуха вивернув і поклав під дверима?

Сашко згадав, почав реготати.

— Ну, а куриш навіщо? Це ж для здоров’я шкідливо.

— То шмаркачам шкідливо, а нам можна.

— Кому це "нам"?

— Та шостакам.

— Ви шостий скінчили?

— Ні, перейшли… Сашко, бери, — простягнув Микола пачку з сигаретами.

— Хай пізніше, я ще яблук не наївся, — сказав Сашко і знову поліз за пазуху, звідки йому просто в ніс било запашним яблучним духом.

Микола черкнув сірника. Було зовсім тихо, він же затулив вогник долонями, як це роблять курці вітряної погоди.

Припалив сигарету й зопалу так затягнувся, що аж сльози на очах виступили. Відвернувся, щоб дівчина не побачила, — начебто дивився на Кудлая, який погнався за горобцями.

Вона ж помітила, сміється:

— Ти й курити ще не вмієш. Кинув би оту гидоту.

Таке Миколу зло взяло! І яке їй діло до всього? Подумаєш — глузує…

Цвіркнув на дорогу крізь зуби, прискорив ходу, щоб позбутися такої причепи.

Сашко також пішов швидше.

І вона від них не відставала.

Коли попереду завиднілося в долині село, дівчина почала розпитувати, де в них сільрада, клуб, школа…

Микола мовчав, Сашко їй усе показував і розказував.

— Ти до кого приїхала? — і собі поцікавився.

— Та це я… — і не відповіла. — Гарне село у вас. І річка є, — мовила.

— А навесні, як сади цвітуть, іще гарніше, — відказав Сашко: так завжди говорили дорослі, коли хтось із чужих милувався їхнім селом.

Біля перших дворів дівчина з ними чемно попрощалася й рушила далі. Хлопці городами подалися додому.

ПОЇЗДКА НА СТАНЦІЮ

Тільки вгледіли Шморгуна Сергія, одразу звернули з дороги. Таке вже прилипало — почне теревенити, глузувати: або таблицю множення питать, або картузи на лоба натягувати, або по голові "гладити" проти чуба… Хоча вони з собакою, а він остерігається Кудлая, при ньому рукам волі не дає, лише базікає.

Але Сергій теж звернув убік, загукав:

— Чого, дурні, тікаєте? Не бійтеся! Діло є.

— Ми не тікаємо. Просто йдемо собі, — відповів непривітно Микола.

— Куди ви? — наблизився Сергій до хлопців. На ньому приношений робочий костюм, брудна квітчаста сорочка, маленька, схожа на гречаний млинець, сіра кепочка, з-під якої вусібіч стирчали довгі нечесані жмути попелястої чуприни.

Сьогодні Сергій настроєний на диво миролюбно. Наче й не збирається кепкувати або кривдити. А обзивати незлобливо хлопців дурнями — це вже його звичка, на те вони не ображалися.

Проте Сашко на всякий випадок зняв з голови картуза, мовив:

— Купатися йдемо на річку.

— Тю, дурні! Охота вам бовтатися з дітлашнею.

— Там не сама дітлашня, — заперечив Микола.

— Та йдіть, дурні, бовтайтесь, хіба я вас держу. Думав, зі мною поїдете. А не хочете, то й не треба.

— Куди поїхати?

— Не знаєте хіба? На станцію. Сьогодні груші везтиму. Ось запряжу Буланого, заберу в саду ящики. Збруя нова, вчора видали, віз, як пушинка. Ех, і прокатаюсь!..

— Чого ж ти Олега з собою не взяв?

— Допомагає старій помідори збирати.

— Поїхали, Сашко?

— Треба татові сказати.

— Навіщо їм казать, вони ж одпустили тебе.

— Так то ж на річку.

— Нічого, аби одпустили.

— Ну, добре, поїхали, — згодився Сашко.

— Тоді одведіть додому свого цуцика і шмаляйте до посадки. Там і ждіть, — розпорядився Сергій і перевальцем рушив до бригадного двору.

Микола заманив у двір Кудлая, прив’язав біля перевернутої діжки, що правила йому за будку, й почимчикував з Сашком за село до посадки.

Сергій і справді не забарився. Прикотив однокінною підводою, навантаженою ящиками. Колеса на гумі, від старого "Москвича", щоб не трясло в дорозі.

— Тпр-р-ру, — спинив Буланого біля хлопців. — Сідайте!

Вони повмощувалися на ящиках поруч Сергія.

— Но! — цьвохнув батогом коня. Відірвав дощечку на одному з ящиків, витяг із дерев’яних стружок дві здоровенні зеленаві груші. — Їжте, — простягнув Миколі і Сашкові.

— Соло-одкі, — покуштувавши, прицмокнув Сашко. — У нас дома таких нема. І у вас, Миколо, нема.

— Де б вони у вас взялися? Це діда Артема щепи. Перший рік уродили, — пояснив Сергій. — Ви беріть, їжте...

— Не треба. Попробували й досить, — сказав Микола. — Слухай, Сергію, що то за дівчина, яку ти підвозив зі станції?

— Я? Коли?

— Сашко, коли це було?

— Позавчора. Ні, позапозавчора.

— А ви звідки знаєте, що я її підвозив?

— Ми… ми… — зам’явся Микола. — Сама розповідала… Як розпитувала в нас дорогу… Там, у селі…

— Що ж вона вам іще казала?

— Більше нічого. Тільки те, що ти підвозив її зі станції. То хто ж вона така?

— Хтозна. Допитувався — не сказала. Мабуть, до когось у гості приїхала. У клуб на танці запрошував — не хоче, каже: "У нас із вами танців не вийде". А в мене з усіма получається. І "смикавку" ніхто краще не танцює.

"Як добре, що вона більше не бачилася з цим прицюцькуватим Сергієм, — думав Микола. — А то могла б розповісти йому про них із Сашком. Знали б тоді і він, і його батько, і всі знали б, хто рвав у саду яблука, хто гілку відчахнув".

— Ну, правуй, а ми покуримо, — Сергій передав віжки Сашкові.

Витяг з кишені сигарети, простягнув пачку Миколі.

— Не хочу, — закрутив головою той.

— А-а, забув: ти — школяр. Нічого, бери, тепер канікули.

— Жарко, не хочу, — скривився Микола.

— Ну й дурний. Бачиш, які сигарети — "Запашні", ще й із фільтром. На станції виміняв в одного корешка за груші. В наш сільмаг таких не привозять.

Сергій запалив сигарету, попахкав нею, доки розкурив, затягнувся, випустив носом дим, замріявся:

— І чого це в голови колгоспу є свій заступник, в усяких директорів та начальників є, а в їздових нема? Дали б мені помічника, хоча б такого, як ти, Миколо, або ось Сашко, ото була б житуха! Натомився, ліг відпочивати, а помічник тебе підміняє…

— Таке скажеш! — усміхнувся Микола. — Тоді, по-твоєму, і учням треба помічників? Не захотів іти до школи — посилай свого помічника.

— От дурний! Так учні ж нетрудовий елемент.

— Як це нетрудовий? А уроки хто вчить? Хто на ділянках, у столярній майстерні працює?.. І школа наша називається "загальноосвітня трудова".

— А ще дома скільки роботи, — підказав Сашко.

— Сашко на ставку інколи підміняє батька. Я теж майже щодня допомагаю мамі в городній бригаді. Це тільки ви прив’язали Олега до своїх помідорів та огірків.

Сергій нічого не відповів. Саме в цей час під’їхали до величезної скирти свіжої пшеничної соломи, і він, поглянувши на неї, голосно позіхнув.

"Зараз буде просити, щоб поїхали на станцію без нього", — подумав Микола.

Так і вийшло.

— Слухайте, хлопці, — почухав потилицю Сергій, аж кепочка сповзла йому на очі, — може, ви самі здасте груші, а я трохи того… подрімаю? Загулявся вчора, спати хочеться.

— Чого ж, можемо й самі, — погодився одразу Микола. Зупинили коня, Сергій зліз із воза.

— Ви ж дивіться, квитанцію не забудьте взяти, як здасте, — наставляв хлопців. — Тут вісімнадцять ящиків і в кожному по двадцять кілограмів. Всього… Ану, математики, скільки всього буде?

— Триста шістдесят, — перший вирахував Сашко.

— Правильно. Та з гори тихенько з’їжджайте, бо перекинетесь. Назад їхатимете, свисніть.

— Добре.

Сергій знову гучно позіхнув і, не оглядаючись, посунув до скирти, в якій уже раніше обладнав собі для спання невелику, але зручну "печеру".

Миколі і Сашкові вже доводилося бувати на заготівельному пункті "Плодоовоч", що біля залізничної станції, за п’ять кілометрів од їхнього села. Сергій охоче їх брав з собою, коли возив туди з колгоспного саду черешні, абрикоси, яблука. По дорозі майже завжди, як оце й сьогодні, злізав із воза, ішов або спати в скирту, або десь тинявся, а вони вже самі їхали далі. Повертали назад, зупинялися в домовленому місці, і він знову сідав на воза й брав віжки.

Це тільки бригадир дядько Василь боїться довіряти хлопцям коней. Скільки разів просили, щоб поставив їздовими… "Підождіть, — каже, — нехай у вас чуби повідростають, як у Сергія, тоді й коні слухатимуться. А

зараз, поки канікули, купайтеся, рибу ловіть, ганяйте духопела (це він так називає футбольного м’яча), батькам дома допомагайте".

Бригадир, мабуть, як ото й Сергій, думає, що Миколі і Сашкові кортить покататися. Ну й даремно так думає! Хіба це катання… на возі?! Хіба мало для цього в колгоспі всяких машин? Сідай і катайся скільки хочеш. Ні, не тому вони просяться. Хлопцям припали до серця оті поїздки на станцію. Це ж мовби подарунки везеш людям. Набереш у саду повен віз акуратних ящиків з яблуками, або грушами, або сливами, та ще такими красивими, запашними, добрими, що всю дорогу летить слідом цілий рій настирливих ос і бджіл. Здаси на пункт, і помчать вони поїздом чи й літаком кудись далеко-далеко, де, може, й літом свище хуртовина, тиснуть пекучі морози. Смакують там люди чудові плоди, хвалять і дякують тим, хто виростив їх, і тим, звісно, хто привіз.

Наблизившись до крутого спуску, хлопці повставали з воза, наділи на заднє колесо вичовгане залізне гальмо, Буланого взяли з обох боків за вуздечку та й з’їхали з гори.

Через залізничний переїзд Микола сам узявся правити конем, бо вважав себе їздовим досвідченішим за Сашка. Звернули у широкий двір приймального пункту.

— Ну й грушки ж у вас пахучі. Як мед! — прицмокнув язиком вагар. — Наче пасіку завезли… Давайте, хлопці, ставте ящики он туди, — показав на величезні ваги.

Микола з Сашком притьма кинулися розвантажувати воза.

І ось вони вже повертаються додому.

Палке серпневе сонце стояло майже в зеніті. Хлопці простяглися ниць на возі, а Буланий плутав ногами і ритмічно помахував головою, ніби вклонявся всім зустрічним.

Під горою звернули до криниці, витягли удвох велике й важке дубове цебро, самі напилися холодної джерельної води, почастували з корита й Буланого. Аж полегшало. І коник зразу підбадьорився й одним духом витяг воза на гору.

Звідси починалася земля їхнього, лепехівського, колгоспу.

Навкруги, скільки оком кинеш, рівне-рівне поле. Жодного горбочка, жодної улоговинки. Ніби його навмисне вирівняли велетенські бульдозери і котки.

На полі, зораному, чорному, жовтіють скирти, і лише якийсь чоловік ходить по ріллі з метрівкою. На дорозі ні машин, ні підвід.

Микола і Сашко знову повдягалися на возі, тепер уже голічерева, прикривши від сонця обличчя картузами. Та й гарно ж як! Легенько повіває вітерець, у придорожніх травах тріщать коники, в небі співає жайворон.

Потягло і хлопців до співу. Перший зачав Сашко, стиха, впівголоса:

Ой на горі та женці жнуть,

Ой на горі та женці жнуть, —

повторив двічі.

А попід горою

Яром-долиною

Козаки йдуть, —

підхопив Микола, —

Гей, долиною,

Гей, широкою

Козаки йдуть…

Проспівали цю пісню, нову затягли, про космонавтів, потім солдатську, маршову.

— Диви, я й не знав, що ви такі співучі, — промовив раптом хтось у них над головами.

Посхоплювалися — бригадир ішов поруч із возом. І де узявся? Ага, так то він ходив із метрівкою по ріллі.

— Дивлюся, віз котиться дорогою, а на ньому нікого… Підвезете мене?

— Сідайте, — посунулись хлопці в передок.

Бригадир спершу поклав на воза метрівку, тоді й сам умостився.

— Куди ж ви Сергія поділи? — поцікавився.

Микола і Сашко перезирнулися: оце халепа! Ну й гави, не могли раніше вигадати, що сказати, коли таке станеться.

Сашко схитрував — зразу вхопив батога, почав підганяти Буланого:

— Но! Но!..

Микола довгенько м’явся, плямкав губами, не знав, що відповісти.

— Чи, може, ви його заодно з грушами здали? — пожартував бригадир, бачачи, що хлопці щось приховують.

— Та ні, — буркнув Микола. — Він те… як його… захворів.

— Захворів? — звів брови дядько Василь.

— Угу, — кивнув Микола. — Живіт розболівся.

— Де ж він?

— Коло скирти зостався.

— Чого ж до лікаря не пішов?

— Не міг.

— Та-ак, — примружив бригадир очі, — справа серйозна… Що ж, оце ви самі й на станцію їздили?

— Самі.

— Знаєте, куди там здавати фрукти?

— Знаємо, — тепер уже і Сашко обізвався. — Нам не первина. Не раз туди їздили… з Сергієм.

— Ну, то поганяйте швиденько, будемо хворого лікувати.

Сашко стьобнув Буланого, і віз покотився путівцем.

Бригадир далі не розпитував. Хлопці теж сиділи мовчазні, насуплені.

Нарешті показалася скирта.

— Кличте, — звелів бригадир, коли віз спинився.

Сашко вдихнув на повні груди повітря і пронизливо свиснув. Прислухався. Сергій не озивався. Свиснув удруге, ще голосніше. Не чути.

— Мабуть, таки потюпав до лікаря, — сказав Микола.

— Ага, видно, потюпав, — і собі поспішив додати Сашко.

Сподівалися, що Сергій не розчув, і бригадир не догадається про їхню брехню.

Та дядько Василь зіскочив із воза і до скирти:

— Ану, подивимось. Може, дуба врізав.

Попростували втрьох до скирти. Микола і Сашко йшли з похлюпленими носами.

— Сергі-ію! — погукав бригадир.

Зашелестіла солома. Дядько Василь швидко ступив за ріг скирти.

— Чого? — висунулася з соломи розпатлана Сергієва голова. — Чого горланите? — побачив хлопців.

— Вилазь. Уже приїхали, — сказав Микола.

— Квитанцію не забули?

— Не забули, — буркнув Сашко, витираючи рукавом піт із лоба. Сергій неквапливо виліз, потягнувся.

— Ух, і завдав хропака. Красота-а!

— А живіт як твій? — спитав Микола.

— Який живіт? — здивувався Сергій.

— Ну, той, що болів. Забув хіба? — заморгав Сашко.

— Чого моргаєш, дурню? У кого болів? Що ви верзете?

Хлопці ладні були крізь землю провалитися.

— От артисти, от комедіанти! — вийшов з-за скирти бригадир. Сергій аж очі вилупив од несподіванки. — Треба було раніше прорепетирувати… То кажеш, Сергію, "красота"? Гм, я думаю — робота робиться, і хропака добрячого можна завдати. Тепер мені ясно, чого ти про помічника торочив. Доведеться-таки його дати тобі. Законного…

Видно, Сергій не лише Миколі і Сашкові говорив про помічника для їздового.

— Ну що ж, — вів далі дядько Василь, — паняй знов у сад, сьогодні ще раз одвезеш груші. А завтра приходь на бригаду, вирішимо, як учинити з тобою. І ви, хлопці, приходьте. Обов’язково приходьте.

Дядько Василь узяв із воза метрівку і подався навпростець через буряки до тракторів, що стояли за кілька гонів од скирти.

Ох і перепало ж тоді Миколі та Сашкові від Сергія! І дурними, і бовдурами, і розтелепами — чим тільки він їх не обзивав. А як розібратися, то сам же винен…

Другого дня рано-вранці хлопці побігли на бригадний двір. А що, коли дядько Василь і справді призначить їх до Сергія за помічників?

Та сталося несподіване.

Після вчорашньої пригоди бригадир зняв Сергія з їздового.

— Іди, голубе, на конюшню, — сказав йому. — Там буде кому тобі дрімоту розгонити. Конюх дід Михайло добре вміє це робити. То як, згода?

Сергій аж скривився. Не дуже, видно, припала до вподоби ота нова робота, але що вдієш — доведеться підкоритися.

— Де тільки знайти тобі заміну? — сушив собі голову дядько Василь, оглядаючи колгоспників, які прийшли до нього по наряд. — Всі при ділі…

Микола з Сашком до цього старалися не потрапити на очі бригадирові, — хтозна, як іще воно там буде… Тепер же й зовсім поховалися за спинами в дорослих. Гадали, як побачить він, то і їм дасть прочухана за обман…

— Були в мене на приміті одні хлопці, — вів далі своє дядько Василь. — Раніше так просилися на цю роботу, а як сказав учора, щоб прийшли на бригаду, бач, і не з’явились. Мабуть, передумали.

Микола і Сашко переглянулись, почали пробиратися наперед.

— Хто ж це такі? — зацікавилися колгоспники. — Часом не Микола з Сашком?

— А то ж хто, — відповів бригадир. — Не раз уже їздили на станцію. Кращих їздових годі мені й шукати.

— Та ось вони! — випхнули з натовпу хлопців.

— Ти дивись, а я клопочуся! — удавано здивувався дядько Василь, і Микола з Сашком зрозуміли, що він прикидавсь, насправді уже давно їх помітив. — Ач, як за літо виросли! А чуби, чуби які повикохували! — придивлявся, наче вперше бачив хлопців. — Го-го, тепер коні слухатимуться вас!.. Запрягайте Буланого і до роботи. Ну, чого стоїте? Біжіть мерщій, поки не передумав!..

МИКОЛИНІ ВИНАХОДИ

Коли б не ця пригода, Микола і Сашко возили б на станцію фрукти з колгоспного саду до кінця літніх канікул. Дарма, що Сергій ображався на них, ще більше старий Шморгун сердився. Ніби вони винуваті, що Сергія перевели на іншу роботу. Кожного разу, як виїжджали з саду, сторож нишпорив у їхньому возі, думав, може, вкрали собі тихцем яблук або груш. А якщо не було поблизу садівника діда Артема, то навіть кишені обмацував.

Хотів, дуже, мабуть, хотів спіймати на кражі, щоб і їх зняли з їздових. Але хлопці не дурні, нічого тепер не займали в саду. Хіба коли дідусь Артем чимось пригостить, тоді візьмуть, не відмовляться. Знали, за це ніхто не лаятиме.

Ще заборонив Шморгун приводити в сад Кудлая, бо собака, тільки побачить його, одразу починає гавкати.

Дідусь Артем зовсім не такий, як Шморгун! Він радий був і за онука свого Сашка, і за його друга Миколу, що вони не байдикують. Сам невтомний трудівник і шанував тих, хто трудиться. Дідусеві скоро вісімдесят виповниться, а він і не думає про відпочинок.

Трапилася та пригода з хлопцями за тиждень до початку нового навчального року.

Якось зранку повезли вони на станцію сливи. Найкращі і найсмачніші в їхньому колгоспному саду сливи з гарною назвою — "мліївчанки".

В’їхавши у двір заготівельного пункту, де стояло вже чимало вантажних машин і підвід, Микола притримав коня.

— Хто крайній?

— За мною ставай, — сказав вусатий дядько. — Звідки ви, чи не з Лепехівки, бува?

— З Лепехівки, — відповів поважно, закручуючи на поручні віжки.

— По коню пізнав. А Сергій де?

— Ми самі…

— Що це у вас в колгоспі старших не знайшлося?

Хлопці промовчали. Аби дядько не висловив свого зневажливого ставлення до них як до їздових, вони охоче розповіли б йому, куди подівся Сергій, можливо, навіть похвалилися б, що тепер самі возитимуть фрукти на станцію. А так — не варто й балачку затівати.

Розгнуздали коня, поклали йому свіженької отави.

— Сашко, держися черги, а я походжу по станції, подивлюся, — розпорядився Микола і рушив з двору.

Сашко постелив під возом трави і ліг у холодку, бо сонце вже височенько підбилося й добряче припікало.

Черга посувалася повільно, і скоро Сашко став нудитися.

"Може, попросити цього вусатого, хай за конем наглядає, а самому теж піти? — подумав. — Саме он формується состав. Ач як паровоз висвистує!.."

Уже підступив до дядька, аж тут його увагу привернув гурт станційних хлопців, що бавилися біля колонки. Один з них, затиснувши долонею відкручений кран, пускав навкруги себе віяла води, а решта з вереском намагалася оволодіти колонкою.

Сашко виліз з-під воза і так захопився грою, що й сам незчувся, як опинився серед гурту.

— З того, з того боку забігай! — кричав він, вимахуючи руками.

Коли ж його полоснув холодний струмінь, рішуче кинувся вперед і опинився біля колонки. Відтоді забув про все на світі. На нього йшли в наступ хлопці, а він захищався по-геройськи. Незабаром жоден з наступаючих не залишився сухим. Правда, і Сашко був мокрий-мокрісінький, та це пусте, тепер літо, сонце — швидко висохне.

Невідомо, чи довго ще зумів би Сашко утримувати колонку, коли б вусатий їздовий не погукав його до воза.

— Ти чого сюди приїхав, фрукти здавати чи водичкою хлюпатися? — напався дядько. — І куди тільки правління дивиться: такому ще без штанів бігати, а вони до серйозної справи приставили!..

Якби це він сказав наодинці, то Сашко, може б, змовчав. Але ж у дворі стільки народу, та ще й станційні хлопці стоять і слухають.

— Правління само знає, куди кого приставляти. Ви йому не указ, — відрубав сердито.

Дядька це ще більше розпалило.

— Бач, які вони тепер розумні. Ти йому — слово, а воно тобі — десять. Колись батько взяв би та лозиною, лозиною, щоб на старших не огризався...

Як прискіпався, хоч ти безвісти тікай. Добре, що його черга скоро підійшла, поїхав до вагів.

Наступним мав здавати сливи Сашко. Він нервував, поглядав на ворота, чи не йде Микола, — адже сам не зможе зняти з воза ящика.

Прибіг Микола уже тоді, як вагар махнув рукою, щоб під'їжджав ближче.

— Де ти так довго був? — накинувся на нього Сашко, смикнувши за віжки Буланого.

— Хіба я довго? Тільки подивився на поїзди. У-у, коли б ти бачив, як паровоз маневрує!

— "Маневрує", "маневрує"! Більше тобі ніколи не повірю...

— А чого це ти мокрий? — лише тепер помітив Микола. Дощу ж не було.

— Та-а, під краном оббризкався, — нехотя відповів Сашко. Після сутички з вусатим йому не хотілося розповідати про гру біля колонки.

Сливи здали, одержали квитанцію і одразу рушили додому.

Микола сидів у передку, правив конем, а Сашко, тільки-но поминули переїзд, зняв мокру сорочку, виставив її на гарячий зустрічний вітерець, щоб просихала. Обидва мовчали, кожен думав про своє.

"Чого це він узявся мною командувати? — розмірковував Сашко. — Зроби те, піди туди... Що я, менший за нього? Ну на зріст він вищий і сильніший. Але хіба це по-товариському — хвалитись силою? Ні, так далі не буде! Дзуськи!.."

Миколу бентежило інше. Побачив на станції, як формується состав, як паровоз переганяє з місця на місце вагони, і знову зароїлися в нього думки про вдосконалення. Правда, досі вдалих винаходів він ще не придумав, та спробувати ще раз можна.

Цієї весни під час цвітіння фруктових дерев передбачалися заморозки. Про це заздалегідь повідомляло радіо, писали газети. Щоб морози не заподіяли шкоди садам, радили окурювати їх димом. Але ж клопоту з цим чимало — розводити по садах вогнища. Ось Микола й знайшов, здавалося, чудовий вихід. Що, коли від димаря провести в сад трубу? Топиться в печі або в плиті, вариться там, хату обігріває, а заодно й сад окурюється. Адже це дуже вигідно і головне — ніякої мороки. Почав був уже й трубу з дощок збивати. Жаль тільки, що мати не дала докінчити. Розламала, розкидала його незвичайну споруду. Ще й полаяла:

— Хату мені спалити захотів!..

Був у Миколи ще не менш важливий винахід для садів.

Найбільші шкідники вишень, як відомо, шпаки і горобці. Тільки-но дозрівають ягоди, вони цілими зграями налітають на дерева. Отоді й з’являються над садами химерні опудала у драному одязі, у старих, потертих шапках. Та шпаки і горобці швидко звикають до нерухомих сторожів і незабаром до того нахабніють, що сміливо сідають і на самі опудала.

Микола зробив опудало нової конструкції. Руки в нього вимахували, голова кивала, бо до них були прив’язані довгі мотузки. Смикне за одну мотузку — піднялась рука, смикне за другу — звелася друга, за третю потягне — закиває голова.

Шпаки і горобці, ніби від шуліки, розліталися всюдибіч від нового страхопуда. Та й цього разу мати втрутилася.

— Дурне ти собі діло придумав, — сказала. — Як ото вже морочитися з опудалом, то краще самому кишнути на шпаків, вони й полетять.

Це так, коли в маленькому саду, тут, може, воно й справді не потрібне. А якщо в колгоспному? Там можна поставити одразу десять, двадцять, п’ятдесят удосконалених опудал і від кожного протягти мотузку на вишку. Тільки закружляють шпаки чи горобці біля якогось опудала, там і смикай. І не треба бігати та кишкати. Сиди собі і пильнуй…

Попереду показався гайочок. Микола потягнув за віжки, звернув Буланого з дороги.

— Куди? — підхопився Сашко.

— У ліщину. Горіхів нарвемо.

Заїхали в саму гущавину. Коня прив’язали до стовбура листатого клена, а самі пішли шукати горіхи. Незабаром кишені були повні, і хлопці присіли на траву.

— Сашко, що я приду-умав! — пожвавішав раптом Микола, і очі його заблищали.

— Що, кажи вже.

— Раціоналізацію, от що!

— А-а, — махнув зневажливо рукою Сашко.

— Ні, ти послухай, — аж сяяв Микола. — Паровоз на станції, коли маневрує, то вагони не тягне, а пхає. Питаю стрілочника, чого це він їх штовхає. "Так зручніше", — каже. Тоді я згадав — читав десь, що й на річках теж часто буксири пхають попереду себе баржі.

— Навіщо?

— Легше, мабуть. Ось давай запряжемо Буланого, щоб він не тягнув воза, а пхав. Колись, може, усіх коней у колгоспі так запрягатимуть.

Розпрягли Буланого, повернули в голоблях головою до воза і почали в такий спосіб його впрягати. Кінь стриг вухами та косив очима на хлопців.

Виходило не зовсім до ладу. Ужі від хомута не налізали на дугу, а голоблі стирчали високо вгору, мов жерла гармат.

— Ет, — чухав Микола потилицю, — упряж не підходить, і голоблі треба переставити.

— Нічого, — підбадьорював його Сашко, — він уже захопився Миколиною раціоналізацією. — Це дрібниці. Давай голоблі прив’яжемо до хомута віжками, без дуги.

Спробували й так. Нокнули на Буланого, а той уперед не хоче йти, все задкує.

— Сідай на воза, за вуздечку тягтимеш, — звелів Микола. Сашко сів, потягнув до себе Буланого за вуздечку, але кінь все одно не слухався, мотав головою, оступався назад.

— Батогом, батогом його піджени!

Микола взяв батіг, стьобнув коня. Очі в Буланого налилися кров’ю, ніздрі роздулися. Він рвучко смикнув, виплутався з голобель і став дибки. Сашко повиснув у нього на вуздечці, як павук на павутині.

— Відпусти! Відпусти його! — закричав Микола.

Сашко відпустив уздечку і впав на землю.

Буланий голосно форкнув, вигнув хвоста і помчав на дорогу.

Хлопці кинулися коневі навперейми, але за ним тільки курява знялася.

Микола з Сашком зупинилися, постояли, дивлячись розпачливо вслід Буланому, аж глядь! — дорогою із станції котить підвода, а на ній вусатий їздовий, за яким вони на заготівельному пункті чергу займали.

— Чого це він утік од вас? — спитав дядько. — А віз де?

— Та… заїхали в гайок, хотіли перепрягти. Щось у кущах зашаруділо, зачмихало, захрюкало, він злякався і дременув, — на ходу вигадував Микола.

— Отуди к лихій матері! Як же ви тепер додому добиратиметесь?

Хлопці опустили голови, мовчали.

— Ну, добре, поїхали, причепимо вашого воза, я вже дотягну до повороту. А там один стерегтиме його, другий збігає за конем.

Так і зробили: прив’язали за голоблі воза до підводи, і вусатий доправив їх до повороту.

— Ох і влетить нам! — важко зітхнув Микола, як дядько поїхав од них.

— Буланий усю збрую розгубить, — міркував уголос Сашко.

— Тепер, мабуть, і з їздових знімуть.

— Сама дуга останеться. Добре, хоч її зняли…

— Біжи, Сашко, на конюшню. Буланий досі там. Приведеш назад. Конюхові розкажеш так, як ми вусатому казали. Тільки Сергієві на очі не показуйся. Може, й минеться…

— А чого це мені бігти? Ти придумав таке, ти й біжи, — уперся Сашко. — Знайшов меншого? Дзуськи!

Але Миколі, видно, не дуже хотілося появлятися на конюшні.

Що ж робити? Податися вдвох? А віз? Ще затягне хтось…

Закінчилася сварка тим, що і Микола, і Сашко залишилися біля воза. Вирішили ще раз скористатися попутною підводою, щоб добратися додому.

Сиділи на горбочку й не розмовляли.

Ждали довго, і все надаремно. Жодної підводи не проїхало на Лепехівку.

Пополудні на заході заклубочились густі чорні хмари.

— Отак цілий день тут простовбичимо, — сказав Сашко. — Та ще як уперіщить дощ, і сховатися нема куди.

— То що, може, покотимо віз? — запитав Микола.

— А подужаєм?..

Микола взявся за голоблі, Сашко уперся в задню ручицю, і покотили.

Віз, дарма що на гумових колесах, виявився не такий уже й легкий, як його колись вихваляв Сергій. Може, для Буланого він і справді здавався пушинкою, але хлопці швидко нагріли собі чуби біля нього.

Незабаром небо наполовину затягла чорна хмара. Посутеніло, запала глибока тиша, як завжди перед грозою. Навіть невгамовні польові цвіркуни і ті вмовкли, певно, поховалися по своїх земляних комірках. Хіба десь із гречки або проса напівсонно покличе якийсь добряга перепел: "Спать підем! Спать підем!" —та й засне собі наодинці.

Запахло перегрітою ріллею, терпким полином, прив’ялими грициками.

Тиша була недовга. Несподівано налетів дужий поривчастий вітер, зняв куряву, зірвав з хлопців картузи.

Микола з Сашком похапали їх на обочині, знову метнулися до воза. Як несамовиті котили його путівцем до села. Не зважали на ручаї поту, на втому в ногах і руках.

Та не втекли від грози.

Тра-та-ра-бах! — вдарив над самою головою грім і ніби прорвав невидиму небесну запону: на землю хлинула злива.

Довкола — ані якоїсь будівлі, ані деревця, сховатися від негоди нікуди. Надійним укриттям могла прислужитися хіба що скирта соломи біля дороги, в якій любив вилежуватися Сергій. Он вона, ледь-ледь бовваніє крізь дощову стіну. І Микола з Сашком покотили воза далі.

Надворі швидко темніло. Раз у раз спалахували вогненні блискавки. Безперестанку гуркотів грім. Здавалося, по небу хтось качав велетенську залізну бочку з камінням.

А дощ усе періщив і періщив. По дорозі плинув каламутний потік, липке багно чіплялося до коліс, босі ноги ковзалися — стало ще важче тягти воза.

Доки добралися до скирти, наступила ніч. Хлопці вкрай знесилилися й змерзли.

Перший заквапився до скирти Сашко. Наперед тішився, як залізе в Сергієву "печеру", зігріється в сухій соломі. Та лиш наблизився до неї, відразу й позадкував.

— Чого ти? — підійшов до друга Микола.

— Там хтось є… — прошепотів злякано.

— Ну то й що? Хай буде. Тепер однаково всі знатимуть.

— Я не про те. Там щось велике і очима світить.

— Тобі здалось.

— Еге, "здалось"! Сам піди подивись.

Микола рушив до скирти.

"Мабуть, привиділось-таки…" — заспокоював себе, бо Сашків страх трохи йому передався. Пошкодував, що поруч немає Кудлая. З ним завжди певніше.

Ступив кілька кроків і закляк на місці. Під скиртою стояла дивовижна потвора — висока, довга і очима світила. Спиною пішов мороз. Рвучко крутнувся, кинувся утікати. За ним чимдуж помчав і Сашко.

І-і-гі-гі-гі! — понеслось їм навздогін.

Як одбігли далеченько, зупинилися перевести дух. Прислухалися крізь шум дощу, чи не гониться слідом оте страховисько. Ні, не чути.

І-і-гі-гі-гі! — знову пролунало в темряві, тепер уже далеке і знайоме.

— Буланий!.. — майже водночас радісно скрикнули Микола і Сашко.

Ну й розтелепи, ну й сліпаки — не впізнали свого коня! То ж він кличе їх.

Яскрава блискавка на мить освітила поле. Так і є: під скиртою стояв Буланий.

— Змок, бідний, змерз, — радісно плескаючи по шиї коня, примовляв Сашко, мовби сам він і не змок, і не змерз.

Микола обмацував на Буланому збрую.

— Вуздечка є, хомут є, черезсіделок є… Нічого не загубив. Молодець, ждав нас…

Забувши про те, що збиралися ховатися у скирту від негоди, повели коня до воза і запрягли.

Буланий добре знав дорогу до села. Дарма, що пітьма облягла все довкола — сам повертав, де треба, сам обходив вибої. Не минув він і конюшні.

Лише в’їхали у двір, із стайні вийшли бригадир і конюх.

— Де це ви так забарилися? — спитав дядько Василь. — Ми тут хвилюємося, хотіли вже вас розшукувати.

— Дощ пережидали у скирті, — знітився Микола. — Та хіба його переждеш, — додав поважно.

— Дощ надовго, — погодився бригадир. — А ще холодний, як восени. Скоренько розпрягайте коня і біжіть додому грітися. Змерзли, мабуть, так, що й "тпру" не вимовите?

Хлопці лише вицокували зубами.

Конюх допоміг їм випрягти Буланого. Одвели на стайню, прив’язали до жолоба, насипали з засіка повну шаньку вівса — заслужив, не підвів!

Задоволені, що все обійшлося гаразд і про їхню пригоду ніхто не взнає, подалися додому.

Біля свого двору Сашко зупинився.

— Слухай, Миколо, я таки по новому методу весь час пхав воза, а ти, як Буланий, тягнув...

Хотів засміятися і не зміг — від холоду звело щелепи.

Микола злегка стусонув друга під бік кулаком:

— Завтра побалакаємо, — і потюпав далі в темінь.

Але сталося так, що вони побачилися не скоро. Обидва добряче простудились і пролежали кожен по тижню.

Бригадир дядько Василь дуже шкодував, що так сталося, бо таких беручких і старанних їздових, як вони, казав, йому важко знайти. А шукати треба було, бо фрукти зріють і баритися із здачею їх на приймальний пункт не можна.

Коли Микола з Сашком повидужували, серпень уже кінчався. Пора було готуватися до школи.

НОВЕНЬКА

— Мико-оло, вставай, — будила вранці мати.

Він лупнув очима, поглянув на вікно. Сонце тільки позолотило вершечок тополі.

— Ще ж рано.

— Нічого, синку, вставай. Я їду на город, не розбуджу, то й школу проспиш.

— Не просплю.

— Бач який. До півночі з Сашком телевізора дивишся і книжок, мабуть, не зібрав…

— У сумці он, — сонно буркнув Микола і знову заплющив очі.

Але мати була невблаганна. Увімкнула радіо і стягла з сина ковдру.

Микола мляво, мов старезний дідуган, подибав у сіни вмиватися. Ноги плуталися, як у бадилинні.

Незабаром повернувся у хату вже побадьорілий.

— Новеньке одягай, — показала мати на стілець, де висіли на спинці старанно випрасуваний новий учнівський костюм, голуба сорочка і піонерський галстук.

Доки одягався і взувався, мати засмажила на газовій плиті яєчню. Микола поглянув на сковорідку, і йому відразу захотілося їсти: серед білого озерця лежали зарум’янені шматочки сала і, наче очі здоровенної риби, блимали два тремтливі жовтки.

— Не бешкетуй там, слухайся вчителів, не маленький уже… — наставляла мати.

Щоб укоротити оті напучування, Микола швиденько ум’яв яєчню, випив склянку молока і перекинув через плече туго набиту книжками та зошитами польову військову сумку, яку батько з армії колись привіз.

— До Сашка зайду, — кинув з порога: боявся, що мати заверне, бо ще було ранувато йти до школи.

Як одчинив хатні двері, з діжки вискочив Кудлай і вчепився зубами в сумку.

"Невже розуміє, куди йду? — дивувався Микола. — Авжеж, знає, хитрун, що тепер менше з ним гулятиму… А що, коли навчити його носити сумку? Здорово буде! І як раніше не додумався?.."

Зняв із плеча сумку, тицьнув Кудлаєві. Той ухопив її за ремінець і поволік по землі до своєї діжки.

Еге-е, так не годиться!

Відібрав у собаки сумку й спритно перемахнув через невисоку дротяну сітку-огорожу в сусідній, Сашків, двір. Слідом за ним перестрибнув огорожу і Кудлай.

Сашко саме витягав з печі обвуглену половину гарбуза. Батько, зігнувшись на стільчику, взував заляпаний грязюкою плескатий черевик. По тому, як він сопів носом, Микола одразу визначив: дядькові Павлові й сьогодні похмілля.

Горе з цим Сашковим батьком. Пити почав, коли ще працював районним рибоводом. Так потроху й звик до чарки. За це дядька Павла торік зняли з посади районного рибовода й перевели рибоводом до їхнього, лепехівського, колгоспу. Однак пити він не кинув. Сашкова мати, тітка Оксана, і сварилась, і вмовляла його — не слухав. Цієї ж весни взяла двох менших дітей, перейшла жити до своїх родичів у

сусіднє село. Запрошувала з собою і Сашка, але той не погодився — одне те, що не хотів міняти школу, а друге, і найголовніше — не хотів залишати батька самого. Прав йому білизну, готував їсти.

Бідно жили Сашко з батьком. Траплялося, що в них і хліба в хаті не було. Коли б не садок та не город, що його мати упорала весною, а Сашко доглядав ціле літо, то хтозна, як би воно й велося…

Дядько Павло врешті взув черевики, крекчучи, підвівся з стільця, підступив до вішалки, де висіли його засмальцьовані піджак і кепка, від яких завжди пахло рибою і ставковою водою.

— Тату, а їсти? — спитав Сашко.

— Не буду, — хитнув головою.

Одягнув піджак, надів кепку. Трохи постояв, подумав, зачерпнув із відра кухлем води, випив одним духом. Тоді мовчки посунув із хати.

— Я думав — ти ще спиш, — перегодя озвався Сашко до Миколи.

— Давно вже встав.

Сашко поглянув на новий Миколин одяг, і тінь смутку впала на його обличчя. Сам він був у старому. Штани прим’яті, на колінах попротирались, і сорочка на ліктях аж світилася наскрізь.

— Мені мама теж купить нове, — мовив по хвилі. — А тато обіцяв, як поїде в місто, картуз купити. Уже й голову зміряв.

Микола подумав, що Сашко все це вигадав. Чув, як сусідка говорила, що тітці Оксані тяжко самій з дітьми. А дядько Павло якщо й одержить зарплату, то зразу ж і проп’є. Але промовчав.

— Бери, ламай, соло-одкий, — підсунув Сашко до друга, як полумисок, половинку печеного гарбуза. — Це той, що на яблуню дерся.

— Не хочу, вже поснідав. їж скоренько, щоб першими прийти.

Та коли Сашко почав їсти, Миколі також закортіло покуштувати. Відламав шматок. Гарбуз і справді був смачний.

— Поклади й мої, — як вони покінчили з гарбузом, простяг Миколі Сашко дві книжки, щоденник і кілька чистих зошитів.

Микола запхнув усе те до своєї сумки, від чого вона ще більше розбухла.

Сьогодні вранці сільські собаки можуть спокійнісінько бігати попід дворищами, коти дрімати на осонні, гуси пастися обабіч дороги на спориші, кури кублитися на попелищах і горобці цвірінькати, скільки їм заманеться, на деревах і огорожах. У них не жбурлятимуть хлопці грудками й паліччям, не полохатимуть — вони поспішають до школи. Поспішають, бо треба першими прийти, першими вскочити в клас і захопити кращі місця.

Найбільше Миколі і Сашкові (та й не тільки їм) подобалися місця на задній парті біля вікна. Хлопці захоплювали їх і минулого, і позаминулого року, але сидіти довго на них не доводилося, класний керівник пересаджував обох наперед, ближче до вчителя. Але надії вони не втрачали: може, таки пощастить цього навчального року. Чому? А тому, що в цьому році в них поміняється класний керівник. Ірина Тимофіївна після закінчення п’ятого класу сказала, що наступного року назавжди кине вчителювання, бо не хоче губити свого здоров’я з такими вариводами.

Дорогою Микола й Сашко лише ненадовго зупинилися, коли зустріли Сергія. Він ще здалека, побачивши їх, загукав на всю вулицю:

— А-а, студенти йдуть! — і зареготав, наче не сповна розуму.

— Ох і причепа ж! — невдоволено пробурмотів Сашко. — Це знову табличку питатиме.

— Минаєте, задаєтесь… Куди там! — не вгавав Сергій. — Хе, і Кудлай з вами! В який це він клас ходитиме?

Підійшов, простягнув руку, щоб поздоровкатись, мов рівня їм. Хлопці своїх рук не дали, знали — тиснутиме боляче, пробуватиме на силу!

— Що, боїтесь! Хах-хах-хах! Ну, а табличку вже вивчили? Скільки буде сім разів по вісім? Не знаєте? Завертайте голоблі додому, підучіть. Там таких нових учителів прислали, що дадуть вам тепер джосу. Наш Олег не дурний, назубочок визубрив.

Самому Сергієві дуже важко давалося навчання. Одне те, що був якийсь недотепкуватий, "з присвистом", як казали про нього в селі, а друге — брехливий і ледачий! Що вже з ним не робили вчителі й батьки: і вмовляли, і сварили, і на другий рік у одному класі залишали — не помагало. Надто далася йому взнаки таблиця множення. Ніяк не міг її завчити. Аж у п’ятому, нарешті, здолав. Зате ж і знав: уночі збуди й спитай — розкаже від початку й до кінця або з кінця й до початку і ні разу не зіб’ється. Ледве скінчивши вісім класів, кинув школу, і хоча тепер уже ніхто й не питав його ту кляту таблицю і хоч минуло після того шість років, зате він її не забув до цього часу. Тільки-но зайде мова про навчання або зустріне когось із школярів, одразу починає перевіряти.

— До діда Артема на квартиру теж одна молода вчителька стала, — вів далі Сергій. — Городська, видно, бо гостра на язик… Приніс я вчора баті курива в сад — і вона там. До діда Артема прийшла. Хотів з нею побалакати, ні, зразу попрощалася і додому. У-у, видно, з тих, що не клади пальця в рот! Одкусить. Хах-хах-хах!.. — знову зареготав Сергій.

— Ну, топайте, топайте, — махнув рукою, бачив, що хлопцям уже набридли його теревені. — Наш Олег подався вже.

У шкільному дворі не було ще живої душі. Микола з Сашком зійшли на ганок, — посмикали вхідні двері — замкнені.

— Гайда до турніка, — запропонував Сашко.

Микола майже діставав із землі перекладину, але не вмів робити жодної вправи, висів, як лантух, метляючи довгими ногами.

Зате Сашко, хоч низенький і наче неповороткий, викручував хіба ж таке "сонце", випинався "жабкою". Тільки вилазив на турнік по цеглинах, які накладала під стовпами малеча.

Миколі заздрісно стало, і він сказав:

— Годі вже. Подивись, які в тебе руки.

Сашко, сидячи на перекладині, зиркнув на долоні. Вони були в іржі, давно вже ніхто не торкався турніка. Зібрався був стрибнути на землю і раптом ніби задубів.

— Що з тобою? — насторожився Микола.

— У нашому класі вже хтось є…

— Двері ж замкнені. Тобі здалося…

— Кажу, хтось сидить. На задній парті.

Обидва кинулись до вікна і видерлися по підмурку.

Так і є, на задній парті, на тій самій, яку хлопці збиралися захопити, вмостився Олег Шморгун. Такий же здоровило, як і його батько та брат Сергій. Тільки обличчя у ластовинні, наче оббризкане іржею, навіть вуха і ті руді. Щоки повні, мовби за кожною лежало по яблуку.

— Хто тебе впустив? — припав до шибки Микола.

Олег злодійкувато закрутив головою і щось промимрив у відповідь.

— Та що ти там мекаєш, підійди! — гукнув Сашко.

Олег підсунувся по лаві ближче до вікна, переставив на підвіконні вазон.

— А не проженете з цього місця?

— Перший зайняв, то й сиди собі, — скривився Микола.

— Не обдурите? — не вірив Олег.

— Сказано ж…

Тоді Олег, подумавши трохи, показав угору на кватирку. Хлопці не схотіли лізти через кватирку: високо та й зайве тепер, коли є кому відчинити вікно.

За хвилину вони вже були в класі. Вікно за собою знову зачинили. Оглянувши чисту, вибілену кімнату, свіжопофарбовані парти, дошку, Микола підступив до Олега.

— Ану киш! — красномовно махнув рукою.

Олег широко розкрив очі:

— Ти ж обіцяв…

— Киш-киш! — не дав договорити Микола. — Бач який проворний! Тут ми з Сашком сидітимемо, а ти ось там сідай, недалечко.

Олег спершу ухопився руками за парту і вперся коліньми, але потім збагнув, що йому не під силу боронитися від двох, все одно витягнуть. Надув губи, взяв свої книжки й пересів на іншу парту, другу від кінця.

Біля школи почали збиратися учні і незабаром виповнили все подвір’я.

Першого вересня звичайно приходили всі школярі. Ніхто не хворів, менші братики і сестрички якось обходились без їхнього догляду. І для корів, кіз, гусей, качок теж знаходилися пастухи. Приходили зарані, ніхто не запізнювався.

Правда, торік у Лепехівці був такий випадок. Вранці, коли учні юрбами і поодинці поспішали до школи, над селом раптом з’явився вертоліт. Таке траплялося і раніше. Але цей вертоліт села не минув, як усі інші, а почав знижуватися над вигоном, де саме йшла на пастівник колгоспна череда.

Що тоді робилося! Скільки людей збіглось! Чередники забули про худобу, і та розбрелася вигоном, шофери спинили машини й собі туди. Звичайно, і школярі сипонули на вигін.

З вертольота виліз… син діда Артема, а Сашків дядько, Дмитро Антонюк. Він закінчив у місті авіаційне училище і оце залетів у гості додому.

Сьогодні такого дива не трапилося.

Хлопці, причаївшись за вазонами, спостерігали, що робиться надворі, їх, звичайно, теж вабило туди, та дарма, місця можна прогавити… Але від Шинкаренко Олі, отієї пронози, не вбереглися, вона вгледіла-таки хлопців. Видерлася на підмурок, зазирнула у вікно.

— А я скажу, а я скажу… — покрутила, мов синиця, своєю вертлявою голівкою біля шибки. — Нехай виженуть вас… — її чорні малюсінькі очі бігали, як мишенята.

— Я тобі скажу! — посварився Микола. — Іди од вікна!

— Пхе, злякалася, — зморщила Оля гостренького носа, проте скочила з підмурка.

Після цього хлопці попригиналися до парт, щоб їх ніхто більше не побачив.

Невдовзі надворі ущух галас. Микола обережно виглянув з вікна.

— Уже стають у ряди… О, директор прийшов, учителі…

— А це хто з ними? — висунув і Сашко голову з-за вазона. — Оно спиною до нас повернулася.

— Якась новенька. Мабуть, та, що Сергій казав.

— А Ірина Тимофіївна є? — запитав Олег, сам не наважуючись подивитися з вікна.

— Ні, не видно.

— Значить, правду казала. Не буде вчителювати.

Коли учні вишикувались перед ганком, до них промовляв директор Петро Петрович, що саме — Миколі, Сашкові й Олегові в класі за зачиненими вікнами не було чути.

Потім восьмикласники урочисто дарували квіти першокласникам, брали дітлахів по одному за руки і заводили в школу.

Нарешті на ганок посунули всі школярі.

Як тільки зайшли до класу, почалося: хлопці хотіли сідати тільки на задні парти, і, коли через якийсь час вгамувалися, виявилось, що на передніх партах сиділи самі дівчата, зразу за ними ті хлопці, що слабші силою, а в кінці забіяки, лінюхи і соньки, які найзавзятіше змагалися за місця.

Сашко не належав ні до сильних, ні до забіяк, ні до соньків, але в нього був вірний захисник — Микола, тому ніхто й не наважився зігнати. Не чіпали й Олега — хоч і боязкуватий, зате дужий, та ще й Микола міг за нього заступитися, бо вони, дарма що іноді сваряться між собою, а все одно дружать.

Обсмикавши на собі новенького піджака, Микола встав, пройшовся класом. Коло передньої парти, що біля учительського стола, зупинився.

На цій парті, як і торік, сиділи нерозлучні подруги Оля Шинкаренко і Світлана Коломієць. Оля любила зазирати у класний журнал і перед початком уроку чатувати біля дверей — виглядати вчителя. Світлана ж трохи короткозора, але соромилась носити окуляри і завжди сідала на першу парту. Сьогодні вони прийшли до школи в однакових квітчастих хустках, які привезли з Криму, де разом відпочивали в піонерському таборі.

Дівчата стиха розмовляли між собою.

Микола прислухався.

— А ота молоденька який клас учитиме? — спитала Світлана Коломієць.

— То ботанічка. Буде замість Ірини Тимофіївни.

— Га-арна… Зачіска, як у артистки.

— Знаєш, як її звати? Валентина Михайлівна. Я вже з нею познайомилась.

Дівчата озирнулися — чи не чує їх хто-небудь. Побачили Миколу, перейшли на шепіт.

— Годі вам, сороки! — підступив до дівчат і зірвав у Олі з голови хустку.

— Віддай, Петренко, віддай! — погналася вона за ним. Микола підбіг до своєї парти, став на лаву, запнувся хусткою.

— Стре-ке-ке, стре-ке-ке, — передражнив Олю, та так схоже, що весь клас вибухнув сміхом.

Пролунав дзвінок.

Оля подалася до дверей.

Микола швиденько сів за парту. Але хустку не знімав, лиш розправив на грудях кінці, щоб вони закривали сорочку й вилоги на піджаку.

— Іде! Новенька! — повідомила Оля і кинулась на своє місце.

Одразу набрала такого вигляду, нібито й не вона щойно зазирала в щілину.

За хвилину відчинилися двері, і, на Миколине та Сашкове здивування, до класу зайшла — хто б ви думали? — ота незнайомка, з якою вони влітку стрілися біля колгоспного саду. Спершу хлопці подумали, що це якесь непорозуміння. Не може такого бути, щоб оця молоденька дівчина була вчителькою. Але ж усі встали (Микола з Сашком теж підвелися), а вона підійшла до стола, оглянула клас і стиха привіталася:

— Добрий день!

— До-обри-ий де-ень! — хором відповіли учні.

— Сідайте.

Миколі й Сашкові хоч під парту ховайся!.. Вони згадали і як яблука крали, і як розповіли їй, що кота в клас приносили та учительський стіл часником натирали. А Микола на додачу ще й сигарети при ній курив.

Вчителька почекала, доки учні всілися й перестали грюкати партами, доки стих шепіт, тоді глянула на Миколу, на Світлану, сказала:

— Одразу хочу з вами домовитися, дівчата. У класі треба знімати хустки, нехай вони будуть і найгарніші. Бачите, хлопці ж сидять без картузів. І ви познімайте.

Світлана зняла.

— А ти чому не знімаєш? — спитала Миколу; вона не впізнала його, прийняла за дівчину.

— У неї вуха і зуби болять, — кинув дотепа Олег.

Учні не втрималися, зареготали.

— Нічого, зараз тепло.

Микола не поспішаючи стягнув із голови хустку, зібгав її і кинув Олі на першу парту.

Вчителька лише неголосно кашлянула.

— Давайте спершу познайомимось, — сказала. — Мене звати Валентиною Михайлівною. Викладатиму я у вас ботаніку, а також буду вашим класним керівником. З деким із вас я вже трохи знайома, — вона поглянула на парту, де сиділи, опустивши очі, Микола і Сашко. Учні теж повернули туди голови. — Сьогодні перший урок у нас буде організаційний. Виберемо старосту класу, санкомісію, сядемо зручніше. Дівчата, бачу, позаймали кращі місця, а хлопців вигнали на задні парти. Це несправедливо! — говорила так, мовби й справді вірила в те, що дівчата скривдили хлопців.

Вона розкрила класний журнал.

— Антонюк Олександр.

— Я, — підвівся Сашко.

Його майже не було видно на задній парті.

— Тобі, Антонюк, доведеться пересісти ближче. Не бачитимеш, що на дошці писатимуть.

— Нічого, я під себе книжки підкладатиму. Учні знову засміялися. Посміхнулась і вчителька.

— Хіба ти не знаєш, Антонюк, для чого книжки?

— Ох і метка!.. — прошепотів Микола Сашкові, коли той сів. — Там, біля саду, сама не призналася, хто така, нас тільки випитувала. Ну й влипли ми!.. Ще почне перед класом вичитувати, розкаже вчителям, директорові…

Він так розхвилювався, що навіть не почув, коли вчителька назвала його прізвище. Схаменувся, коли Сашко стусонув його кулаком під бік. Схопився розгублений, зніяковілий.

— І тобі, Петренко, мабуть, треба сісти ближче, бо ти звідти нічого не чутимеш.

Закінчилося тим, що Миколу посадили поряд з Олею Шинкаренко, Сашкові вчителька звеліла сісти із Світланою Коломієць: на першій парті обом буде добре видно і вчителя, і дошку.

Потім Валентина Михайлівна попросила учнів розповісти, як хто відпочивав улітку, чи допомагав хто у роботі батькам.

— Нехай Петренко і Антонюк розкажуть. Вони працювали в колгоспі їздовими. Бригадир хвалив їх, — сказав Олег Шморгун.

Але Миколі й Сашкові було не до розповідей. Обидва сиділи насуплені й зажурені.

Коли подзвонили на перерву, Микола все так само сидів за партою, мовби приріс до неї.

— Ти хоч Кудлаю покажись. Бігає, шукає тебе… — мовив Сашко, зайшовши з двору.

— Не до Кудлая, — відповів сердито. — Он як потягне до директора — дістанеться на горішки… Ти теж не дуже скачи. Думаєш, одному мені перепаде?.. Розпатякався тоді перед нею… Хто тебе за язика тягнув? Розказав і про кота, і про часник…

— Ти теж добре бовкало, — образився Сашко.

Микола лише важко зітхнув і нахилив голову.

Директор, звичайно, не кричатиме, не лякатиме, що його, мовляв, виключать із школи, відправлять у виправно-трудову колонію, як завжди говорила Ірина Тимофіївна. Він посадить його, наче гостя, на канапу, умоститься сам поруч і згадає про минулу бесіду, про Миколиного батька, з яким Петро Петрович колись разом навчався і разом служив у армії. О, в нього був, скаже, чудовий батько! Він знав, куди варто прикладати свою енергію, коли слід виявити сміливість і силу! Адже недарма у школі одержував щороку похвальні грамоти і в армії заслужив стільки подяк та нагород від командування. А цей… останній його вчинок, коли він не пошкодував навіть свого життя, урятував дітей, то вже був подвиг, героїзм! Таким батьком треба пишатися і бути достойним називатися його сином… Під час такої "бесіди" Микола не знав, куди подіти очі, бо пам’ять про батька для нього — це найсвятіше.

Три роки минуло, як він загинув.

Після армії батько працював у колгоспі шофером. Одного разу віз на цукровий завод буряки. Як спускався з крутогору до моста, що саме ремонтувався, а тому транспорт переїжджав його на тихому ходу, в самоскиді раптом відмовили гальма. Назустріч машині по мосту неквапливо котився екскурсійний автобус із запаленими фарами і

яскравою стрічкою на кабіні: "Діти". Водій автобуса, вгледівши, що на нього з шаленою швидкістю мчить самоскид, одразу про все здогадався. Негайно зупинився, вимкнув мотор, засигналив, хоч і розумів: тому, на самоскиді, нікуди звернути, хіба що в річку.

Проте аварії все-таки не сталось. Через кілька секунд на річці пролунав могутній сплеск, потім запанувала довга-довга тиша.

Коли ледве живий від страху водій автобуса виліз із кабіни й озирнувся довкола, ні самоскида, ні шофера не побачив. Лише на річці, поблизу моста, булькала на глибині скаламучена вода й широко розходилися навсібіч колом хвилі…

Петро Петрович згадав і про матір, і про те, як їй тяжко, а він, Микола, мовляв, уже й не маленький, а не розуміє цього, поганенько вчиться, бешкетує…

Але того дня Миколу й Сашка так і не покликали ні в учительську, ні до директора.

— Значить, іще не встигла донести, — сказав Микола, коли вони вийшли вдвох зі школи.

— А може, й не розкаже.

— Може…

ЗМОВА

Дивувалися вчителі, дивувалися й учні: Петренка Миколу і Антонюка Сашка наче підмінили. То мало не кожного дня щось накоять, якщо не в школі, так поза школою. А це ось уже цілий тиждень не бешкетують. Ну, хоч на Дошку пошани їх виставляй!

Подумати б, що подорослішали за літо, порозумнішали, але ж іще першого дня нового навчального року пустували…

Приємно була вражена їхньою поведінкою і нова вчителька. Такого їй хлопці наговорили про себе біля колгоспного саду, навіть боязко стало, що доведеться вчити і виховувати їх. Коли ж іще доручили й шостим класом керувати, подумала: ох і набереться з ними клопоту!.. Аж, виявляється, Микола й Сашко зовсім не такі, за кого себе видавали. Просто хвастунці та й годі. Через те й очі від неї ховають, бо, звісно, ніяково тепер. Хотіла поговорити з ними, але вони ніби їжачки: тільки-но простягнеш до них руку, відразу згортаються в клубок, виставляючи колючки.

Минав день за днем, хлопці поступово заспокоїлися. Тепер вони вже почали вірити, що нова вчителька побоялася їх зачіпати. А крім того, вони ще й не могли довго прикидатися тишками. Особливо страждав Микола. Він звик бути в своєму товаристві верховодою і заводіякою. Саме тому і намагався завжди утнути щось дуже веселе і хитромудре.

Невдовзі Миколі й Сашкові випала нагода відректися від свого вимушеного й ненависного тишкування, якою вони, звичайно, відразу й скористалися.

Одного разу Сашкові довелося самому вранці на ставу годувати рибу, бо батько прийшов напередодні п’яний. Квапився, щоб не спізнитися до школи, посковзнувся і беркицьнувся у багнюку, ще й штани розідрав на коліні. Поки привів себе так-сяк до ладу — сонце вже зійшло височенько. Тільки-но Сашко забіг у клас, увійшла Валентина Михайлівна. Вона щодня навідувалася до них перед уроками. Поглянула на нього й мовила докірливо:

— Антонюк, ну хіба можна бути таким неохайним? Усі чисті, акуратні, а на тобі брудний одяг і сам замурзаний… Ти далеко від школи живеш?

— Ні, — буркнув Сашко.

— Прошу, збігай додому, переодягнись. Нехай мати…

— Валентино Михайлівно! — не дала їй докінчити Світлана, нахилилась до неї й зашепотіла щось на вухо.

Хоч Сашко й не чув, що сказала вчительці Світлана, однак здогадався, як, напевно, здогадалися й усі учні. Звичайно ж, сказала про матір, про те, що вона з ними не живе через батька. А ще, мабуть, про те, що в нього немає більше нічого, крім оцього старенького шкільного костюма. І стало йому раптом так боляче й образливо, як ніколи. Відчуваючи, що може не втриматись і розплакатися перед учителькою і однокласниками, згріб з парти книжки й вискочив із класу.

Микола хотів було кинутися за другом, але в цей час пролунав дзвінок, сповіщаючи про початок уроків.

Валентина Михайлівна мовчки вийшла з класу.

На перерві знову зайшла, спитала Миколу:

— Антонюк іще не повернувся?

— Ще, — відповів сердито.

— Якщо і на другий урок не прийде, будь ласка, збігай за ним на великій перерві. Скажеш — я просила, щоб він прийшов до школи.

…Микола ще здаля, з вулиці, запримітив: у садку на протягнутій між двома яблунями вірьовці сушився випраний Сашків піджак і сорочка. Сашко, в самих трусах і майці, сидів під хатою і зашивав на штанях дірку.

— І ти втік? — здивувався Сашко, побачивши Миколу.

— Ні. За тобою прислала. Переживає тепер. Мабуть, хоче помиритися. Казав я тобі, що хитра вона. Ухопила обох нас на гачок, як дурненьких карасиків, і держить. Спробуйте, мовляв, тріпнутися!.. Треба буде щось таке встругнути, щоб запам’ятала. Нехай, я подумаю. Ну, а до школи підеш?

— Завтра, коли все висохне, — сказав Сашко.

Наступного дня, йдучи до школи, Микола вже знав, що їм із Сашко треба робити, аби відплатити вчительці за її підступність. Сашко ще вагався, чухав потилицю, хмурився, бубонів:

— Хтозна… хтозна…

— Ну, чого? Заради тебе ж стараюся. Півночі не спав, вигадував.

— Якщо розібратися, то вона мовби й не винувата. Звідки їй знати, що мама з нами не живе, вона ж новенька…

Але Микола не з тих, які відступаються, не довівши своєї справи до кінця. Коли він уже в чомусь переконаний, то переконає й іншого.

— Сашко, невже ти не розумієш, як необхідно? Саме зараз необхідно!

— Бачиш, розуміть то я розумію…

— Чого ж тоді?

— Уже казав тобі — треба ще трохи підождати.

— Ну й чудний ти! Навіщо ждати? Хіба так не ясно? Боїшся, от і все.

— Я боюсь? — образився Сашко. І таки здавсь (Микола знав, чим його дійняти, — найбільше не любив Сашко боягузів). — Добре, нехай уже буде, як ти хочеш… Нехай…

На півдорозі їх наздогнав Шморгун Олег. Микола і того став підмовляти. Та Олега довелося ще довше вламувати.

— Вигадав ти здорово! — похвалив Олег ще й язиком прицмокнув, ніби покуштував чогось смачного, коли Микола розповів йому про свою затію. — Тільки навіщо воно мені здалося? Мені вона нічого поганого не зробила!

— Ой Олег, Олег! — похитав головою Микола. — Ніколи не думав, що ти тільки про себе дбаєш. І мені вона нічого поганого не зробила. Але за товариша треба ж заступитися! Он учора мало до сліз не довела Сашка… Побачиш — колись і тобі від неї перепаде!

— У нас, у трьох, все одно не вийде, — скривився Олег. — Аби хоч половину класу підмовити.

— Підмовимо, — впевнено сказав Микола. — Усі на неї обурені за Сашка.

— Знаєш що? Ти пообіцяй хлопцям розказати про свій рибальський секрет, тоді вони точно згодяться, — порадив Олег. — Ну, а без дівчат, якщо й не захочуть, можна обійтися.

Микола залетів у клас, шпурнув на парту сумку, скликав хлопців.

Шинкаренко Оля підкралася близенько до їхнього гурту, хотіла підслухати, про що це там говорить Микола. Ач як розпалився, аж руками розмахує! Та Олег помітив дівчину, нагримав на неї:

— Не сунь свого носа в чуже просо!

Оля показала йому язика і відійшла, так нічого й не довідавшись.

Спочатку хлопці відмовлялися підтримати Миколу, хоч він дуже просив, переконував їх. Але потім, коли пообіцяв, як і радив Олег, відкрити свій секрет, більшість погодилася.

Ще б не погодитись! Відколи вже домагаються того, і ось, врешті, за таку дрібну, можна сказати, нікчемну послугу він усе розповість.

У Миколи навіть підозра виникла: чи не встиг їм шепнути щось Олег? Мабуть, шепнув, бо коли ото й радив йому, так явно ж хитрував, хотів мати найперше для себе вигоду.

Дарма, нехай хитрує, ще невідомо, хто кого обдурить…

Правда, знайшлися такі, що й після цього вагалися. Та велике діло — колектив. Узялися за них хлопці одностайно, дружно, поволі-поволі й схилили на свій бік.

— Значить, домовились, Миколо: в середу після уроків ідемо до річки і ти нам розкажеш? — ще раз перепитав для певності Олег.

— Домовились. Розкажу і покажу, — підтвердив Микола.

Тоді він зібрав дівчат, почав і їм те саме казати. Тільки тепер йому дістався ще міцніший горішок. Дівчата, як відомо, все роблять наперекір, ти їм своє, а вони тобі своє.

— Не хочемо і годі.

Найбільше опиналися Шинкаренко Оля і Коломієць Світлана. Оля образилася, що її прогнали від хлоп’ячого гурту, а Світлана, як завжди, хоче бути чесною і дисциплінованою. Торочать одне й те ж:

— Це негарно… це негарно…

Тоді Микола змінив тактику, став умовляти кожну дівчину окремо. Кого треба було переконувати — переконував, кого просити — просив. Довелося навіть вдатися до найостаннішого способу — улещування. І це допомогло. Під кінець великої перерви кілька дівчат теж згодились підтримати Миколу.

Дзвінок сповістив про початок наступного уроку — ботаніки.

Шестикласники посідали на свої місця, тільки Шинкаренко Оля, як завжди, чатує біля дверей.

У коридорі залунали знайомі кроки. Микола повернувся до Олега Шморгуна.

— Ти ж, дивись, не підведи! Перший починай.

— Та у мене вже й зараз у горлі ніби кішки лапами дряпають, — сказав Олег.

Сьогодні учні вітаються з учителькою стриманіше, ніж завжди.

Усі сідають тихо, не шурхотять книжками, не грюкають партами.

Вона також сідає за стіл, розгортає класний журнал.

Чути, як під вікнами шелестить ще зеленим листям ясен, на бригадному дворі пахкає двигун.

"І все-таки Антонюк молодець, — думає вчителька. — Хоч і в старенькому, зате чистому прийшов. Цікаво, хто йому виправ одяг — батько чи сам?.."

— Перевіримо домашнє завдання, — звертається до учнів. — Хто мені скаже...

— Кахи-кахи-кахи!.. — раптом перебиває її Шморгун Олег.

Почекала, доки одкашлявся. Знову почала:

— Хто мені...

А в другому ряду на задній парті знову:

— Кахи-кахи-кахи!..

Валентина Михайлівна переждала й цього кахикала. Набрала в легені повітря, ще раз хотіла повторити своє запитання. Та не встигла навіть рота розкрити, як зайшлися кашлем одразу двоє хлопців.

"Чого це вони? — здивувалася. — Невже попростуджувались..."

Підняла руку, вимагаючи тиші. Куди там! Тепер уже кашляла третина класу.

"Змова... — зрозуміла вчителька. — Хто ж це її організував? Невже він?" — поглянула на Петренка Миколу.

Микола сам не кашляв, лише вдоволено, з викликом дивився на неї ледь примруженими, лукавими очима.

Кашель не вщухав. Одні вмовкали, інші починали. Найбільше старався Шморгун Олег, аж посинів бідолаха. Сашко кашляв тихенько, в кулачок.

Коломієць Світлана крутила головою, осудливо позираючи на подружок, які теж кашляли. Де ж таки, ну нехай уже хлопці, а то й дівчата коять отаке!..

Шинкаренко Оля відсунулась од Миколи на самісінький краєчок парти, даючи учительці зрозуміти, що вона зневажає свого сусіда за таку витівку.

Але невдовзі Олі самій захотілося кашлянути. Невідомо, чи то просто випадково з’явилося у неї таке бажання, чи, може, її заразили інші своїм бухиканням.

Вона з усієї сили намагалася затамувати в собі це недоречне бажання, а воно все більше й більше вимагало вволити його. І Оля, врешті, не витримала.

Микола, вчувши її кашель, посміхнувся радо, зловтішно.

Валентина Михайлівна також поглянула на Шинкаренко Олю, тоді — на Петренка Миколу. Помітила його посмішку, і нараз її пронизала якась думка. Рішуче вийшла на середину класу, щоб її добре видно було всім учням, виждала, доки спала трохи нова хвиля кашлю, вдихнула повітря і щосили:

— Кахи-кахи-кахи!

Зразу ж, всього на коротку мить, у класі запанувала мертва тиша. Наступної хвилини учні вибухнули голосним реготом:

— Ха-ха-ха-ха!..

Микола сидів, як на горячій сковорідці.

— Мені здається, що вас піддурили, і той, хто підмовив вас на це, сам мовчав, — сказала Валентина Михайлівна, коли всі пересміялися і трохи вгамувались. — Щиро вам раджу далі бути обачнішими, не такими довірливими, — порадила. — Ну, а тепер розпочнемо урок… Так хто з вас скаже, що було задано додому?

Першою підняла руку Шинкаренко Оля.

На перерві, як тільки вийшла вчителька, в класі зчинився галас. З обуренням накинулися на Миколу. Ну як це так, вони всі кашляли, а він у той час нищечком сидів. Це ж нечесно, не по-товариському. Правильно казала вчителька…

Лише Сашко стояв мовчки біля вікна і спостерігав за тим, що діялося в класі. Аж коли вийшли після уроків зі школи, мовив осудливо:

— Миколо, вони правду говорили…

— І нехай! З мене ото посміялися, а тепер я таке вигадаю, що з неї теж посміються.

— Кота в клас принесеш?

— Таке скажеш! От якби джмелів або павуків наловити… Коли в нас ботаніка?

— Післязавтра. Третій урок…

ДЕ ВЗЯЛАСЯ ШУРА-БУРА…

Другого дня після уроків хлопці довго блукали вигоном, левадою, городом, але джмелів так і не наловили. Знайшли одного невеликого в будячинні, поклали в сірникову коробочку, та він був такий кволий, що скоро й ніжками перестав ворушити.

Потім нишпорили по горищах, де найчастіше оселяються павуки. Теж невдача. Тільки двох і упіймали.

Захотіли їсти. Микола запросив до себе додому полуднувати. Дістав з буфета глечик із медом, намазав по великій скибці хліба, налив у чашки молока.

Аж це, звідки не візьмись, — оса. Мабуть, через кватирку влетіла, зачувши солодке. І така настирлива, така нахабна — її відгонять, а вона просто в рот лізе.

— Сашко! — вигукнув Микола. — Ой, які ж ми дурні!

— Чого?

— Ос треба наловити!

— Де ж ти їх наловиш?

— Зараз побачиш, — схопився Микола.

Узяв з буфета тарілку, налив у неї трохи меду, відчинив вікно, виставив на підвіконня.

Не встигли хлопці допити молоко, як тарілку вже обсів цілий рій ос.

— Значить, так, — підвівся з-за столу Микола. — Я накриватиму їх стаканом, а ти банку держатимеш, — показав на краєчок підвіконня. —

Підсуну стакан, струшу осу — зразу затуляй її кришкою, щоб не вилетіла. Зрозумів?

— Зрозумів.

— Бери он банку. Та не ту… З кришкою. Наловили ос десятків зо три.

— Досить, — сказав Микола. — Нехай посидять у банці до завтра.

— Не помруть з голоду?

— Ось я їх погодую.

Відкрив трохи банку, щоб накрапати в неї меду, і оса так боляче вжалила в руку, що мало усіх не випустив.

В цей час рипнули двері, в хату зайшла мати. Побачила банку з осами, запитала:

— Навіщо вони вам? Вулика осиного надумали собі завести, чи що?

— Та-а… В школу треба… — ухилився від пояснень Микола. — Сашко, візьми з собою їх. Завтра віднесемо.

— Не подохли? — спитав уранці Микола, як тільки переступив поріг Сашкової хати.

— Бачиш, як працюють, — підняв зі столу банку Сашко.

— Я ж казав… Давай мені її в сумку.

— Ого, як у тебе спухла рука! Як пампушка, — помітив Сашко. — Не болить?

— Уже ні. Зразу дуже пекла.

— А з цими що робити? — взяв коробочку з павуками. — Викинути?

— Не треба. Підпустимо до ос.

На великій перерві перед третім уроком Микола десь роздобув велику скляну чорнильницю з бронзовою, схожою на шолом, кришечкою. Зачинився з Сашком у шкільній комірчині, де стояли граблі, лопати та інший інвентар. Скрутив аркуш зошита трубкою, приставив до чорнильниці.

— Подерж, — сказав Сашкові. — Будемо переселяти.

Сам узяв банку, відсунув на ній трохи кришку, перевернув догори дном і витрусив ос у чорнильницю.

Зате з павуками поморочилися. Лише одного вдалося загнати до ос. Другий утік з-під самої кришечки,

— Нічого, обійдемося й без нього. Вистачить, — утішав Миколу Сашко. І раптом скрикнув, затріпав рукою: — Ой! Ой!..

— Що таке? — сполохався Микола.

— Вжалила у руку.

— Послинь, щоб не розпухла.

Сашко лизнув руку, подмухав, однак не допомогло. Скоро рука спухла.

Перед початком уроку Микола підійшов до учительського столу і голосно проказав, піднявши чорнильницю:

— Черговим номером нашої програми буде фокус: "Де взялася шура-бура?" — і поставив чорнильницю на стіл. Потім додав грізно: — Автор фокуса невідомий, ви ж це знаєте. Ясно?

Сів на своє місце і поклав руки на парту, як належить старанному учневі.

— Навіщо ти чорнильницю поставив? — нічого не зрозуміла Оля. — В учительки є кулькова ручка.

— На пти, щоб дивувалися дурні такі, як ти, — відповів примовкою.

— Знову якась витівка, — здогадалася Оля. — Миколо, сьогодні не треба. Я ж чергова. Краще іншим разом. Ну, хоч завтра.

Увійшла в клас Валентина Михайлівна. Завважила: шестикласники насторожились, принишкли. Що б це означало?..

Оля доповіла, що до школи прийшли всі учні, що клас уже підготувався до уроку.

— Сідай, Шинкаренко. Дякую.

Валентина Михайлівна також сіла, розгорнула класний журнал. Побачила на столі чорнильницю. Машинально зняла бронзову кришечку.

І враз із чорнильниці випурхнув, задзижчав, розлетівся по класу рій ос, швидко виповз і помчав геть зі столу на всіх своїх шістьох довжелезних тонких ногах павучисько.

Вчителька не злякалася, тільки від подиву звела брови.

Микола з Сашком нахилилися нижче до парт, а Олег сміливо глянув в очі Валентині Михайлівні, щоб вона не подумала, ніби він причетний до цієї затії.

Хлопці, посміхаючись, переглядалися…

Дівчата застигли непорушно на місцях, опустили очі, бо соромно перед новою вчителькою, яка їм сподобалася з самого початку.

Не підводячись із стільця, Валентина Михайлівна сказала:

— Дотепнішого нічого не могли вигадати? Чергові, повідчиняйте вікна, випустіть ос, бо ще когось пожалять.

Пройшлася класом, поглянула на Миколу й Сашка.

— Петренко! Антонюк! — Обидва аж скинулись од несподіванки. — Що це у вас з руками? Невже пожалили?

Хлопці розгубилися і не відповіли.

— Ідіть, негайно ідіть у медпункт! Там вам зарадять, а за одним заходом і чорнильницю винесіть.

— Оце тобі й "шура-бура"! — зашепотіла Оля. — Іди!

Микола сердито блиснув очима на свою сусідку, повагом вийшов з-за парти, схопив чорнильницю і прожогом вискочив з класу. Слідом, зашарівшись, подавсь і Сашко.

Як тільки за ними зачинилися двері, клас вибухнув голосним реготом.

А Микола й Сашко в коридорі і зовсім розгубилися.

— Усіх повернула на свій бік… — зітхнув Сашко.

— Ну й пришелепуваті ж ми. Сховали б під парти руки, — журився і собі Микола.

— Тепер батьків у школу викличуть, до директора потягнуть…

— Аби на піонерських зборах не розбирали.

— Як вона скаже, так і буде.

У медпункт, звичайно, Микола й Сашко не пішли. Стояли в коридорі, журилися, радилися. І тільки тоді прислухалися, що говорила вчителька за дверима, як вона згадала про колгоспний сад.

— Наступного тижня підемо туди на екскурсію. З Артемом Степановичем я вже домовилася.

У Миколи похололо всередині: ясно, поглузувала перед усім класом, тепер ще й перед дідусем Артемом та Шморгуном сорому наробить. Ач яка!..

"Не вийде! Нізащо не піду", — вирішив.

— Це твоя мати в колгоспі бригадиром садово-городньої бригади? — звернулася Валентина Михайлівна до Миколи на перерві.

— Моя, — насторожився.

— Мені вона дуже потрібна. Коли додому приходить після роботи — пізно?

— Буває, пізно, буває, рано…

"Так і є, хоче ще й мамі все розказати…" — подумав.

Повернувшись додому, Микола одразу ж прив’язав Кудлая ближче до хвіртки.

Мати прийшла пізно ввечері. Тихо зайшла до хати і здивувалася, що Микола сидить на канапі біля вікна і вчить уроки.

— Навіщо ти собаку до хвіртки прив’язав! — спитала.

— Щоб стеріг яблуню.

— Так яблуня ж за хатою…

У цей час завалував Кудлай.

Микола кинувся з хати. Коло хвіртки темніла знайома постать.

"Вона…" — впізнав.

Валентина Михайлівна почула, як хтось цокнув клямкою, питає:

— Можна до вас?

Микола мовчить. Його не видно, він у тіні. Собака вчув хлопця і привітно завищав до нього.

— Петренко! — гукнула вчителька. Мабуть, здогадалася, що то він вийшов. — Це ти?

— Я, — обізвався невдоволено.

— Чого ж ти мовчиш? Мати вдома?

Вагався, не знав, що їй сказати. Але в цей час мати сама вийшла з хати:

— Хто там?

— Можна до вас? — запитала Валентина Михайлівна.

— Заходьте, не бійтеся. Собака не кусається, тільки гавкає. Валентина Михайлівна привіталася. Мати запросила її до хати.

— Вирішили ми усім класом прийти до вас у сад на екскурсію, — сказала вчителька, коли вони втрьох зайшли до світлиці. — Як ви на це дивитесь?

— А чого ж, ведіть, це їм тільки на користь, — відповіла мати. — Артем Степанович все розкаже й покаже.

Насуплений Микола порпався серед книжок, розкиданих на канапі та підвіконні.

— Ви у старих Антонюків живете? — спитала мати.

— Так, в Антонюків.

— У них і раніше вчителі квартирували. Артем Степанович у саду з самої весни. І спить там у курені. Хата велика, є куди брати. А самі здалека?

— З Лубен.

— Чого ж це аж до нас утрапили?

— Я й раніше у вашому районі працювала. Піонервожатою. Тут моя сестра вчителює. А це закінчила інститут і до вас одержала призначення.

— Батьки в Лубнах?

— У нас тільки мама. Вона з сестрою живе. Тато помер.

— Охо-хо, — сумно зітхнула мати.

Обняла Миколу, погладила по голові. Він крутнувся, як норовистий лошачок, і відійшов до другого кінця столу.

— То я піду, вам пора відпочивати та й Миколі рано до школи, — мовила Валентина Михайлівна, підводячись з-за столу.

"Невже нічого про мене не скаже?" — майнула радісна думка у Миколи.

— Так ви, значить, і мого учите? — спитала мати, й собі встаючи.

— Веду у них ботаніку. Та ще до того й класний керівник.

— Це ви їм загадали ос ловити? Вони з Сашком молодці, півбанки наловили.

Микола ладен був крізь землю провалитися. Відчув, як вогнем запалали вуха.

Валентина Михайлівна нічого не сказала, усміхнулася і рушила до дверей. Мати пішла проводжати вчительку.

На ганку зупинилися.

Микола потер долонями щоки, прислухався, про що вони говорили.

Валентина Михайлівна радила матері більше уваги приділяти Миколі, подбати про режим, виділити в кімнаті куточок, де він постійно готував би уроки.

— Та якого йому іще куточка треба? Цілісінький день сам, як палець. Сиди собі та вчи уроки, ніхто не заважає.

— Ні, треба, — настоювала вчителька.

— Добре, добре, я постараюсь, — запевнила мати. — І ви дивіться пильніше за ним. Бо він у мене трохи бешкетливий. Без батька росте. А я все в біготні, все не дома. Самі знаєте, скільки зараз роботи, ніколи за ним приглянути. Інколи добряче йому перепадає…

— Ну а цього вже робити не слід. То зайве.

— Так виведе ж, буває… Трохи помовчали.

— А його друг, Антонюк Сашко, далеко від вас живе? — поцікавилася Валентина Михайлівна.

— Сусіди. Горе в них. Батько випиває, голову згубив через оту кляту горілку… Шанували люди колись його, сім’я гарна була, діточок трійко. І

всі при здоров’ї. Тільки живи і радій! Так ні, все на чарку смердючу проміняв… Бідна жінка терпіла, терпіла та й кинула його цієї весни, переїхала з двома меншенькими до родичів у сусіднє село. А Сашко не захотів залишити батька самого, пожалів.

— Може б, поговорили з ним…

— Говорили й не раз. І на правлінні, і на зборах, і так, у балачці. Не допомагає. "Яке вам до мене діло, — каже. — П’ю я за свої гроші і не в робочий час".

— Подобається мені ваша нова вчителька, — сказала, повернувшись до хати, мати. — Молоденька, а, видно, розумна й сердечна. — І раптом накинулась на Миколу: — Ти чого книжки й зошити ото порозкидав? Поскладай зараз же! Ось я приберу з етажерки все своє, перестав її отуди, до столу. Хай там буде твій куточок.

Микола наводив порядок і думав про вчительку.

"Сердечна! Не сердечна, а вредна. Бач, прийшла ніби за ділом, а насправді, мабуть, щоб з мамою познайомитись, перевірити, чи я вчу уроки. Уже й книжки їй не на місці лежать, куточок треба свій улаштувати…

Дивно тільки, чому все-таки вона не розповіла матері, що яблука в саду крав, що курив, що підмовляв однокласників кашляти на уроці, що ос підклав їй на стіл?.. Ірина Тимофіївна відразу поскаржилася б. Невже побоялася? Чи, може, знову хитрує?.."

РИБАЛЬСЬКИЙ СЕКРЕТ

Микола гадав, що після такого ганебного провалу з кашлянням хлопці не будуть наполягати, щоб він виконав обіцянку — відкрив їм свій рибальський секрет. Ні, все одно не зважили. Як і домовлялися, в середу

після уроків однесли додому книжки, пообідали й прийшли з вудками та відрами до нього, щоб забрати на річку, де він повинен був усе розповісти й показати. Нічого не вдієш, тут якби й хотів відкрутитися, то ніяк не відкрутишся. Довелося підкоритися, іти з ними.

Річка біля їхнього села нешироката. Навіть поганий плавець легко може перепливти її туди й назад. Але риби в ній!.. Ще не було такого випадку, щоб хтось рибалив і нічого не піймав.

Дорослі рибалки-лепехівці частіше ловлять рибу ятерами та вершами, а хлопці — ті лише вудками.

Серед хлопців найкращим вудкарем вважався Олег Шморгун. Ніхто стільки не ловить, як він. І риба в нього — не якась там дрібнота… Карасі завбільшки з картуз, лящі, як дві долоні, щуки завдовжки як рука. Де він рибальської науки набрався — невідомо, бо ні батько, ні брат його Сергій ніколи не вудили. Вони, якщо вже й ловили коли рибу, то тільки тихцем, забороненим способом — волоком або павуком, — щоб і часу багато не гаяти, і піймати більше.

Та ось Олега раптом перевершує — і хто? Микола! Той, кого взагалі не визнавали за путящого рибалку, бо в нього не вистачало терпіння тихо й непорушно сидіти з вудкою.

Одного дня, як завжди після ловлі, хлопці зібралися біля причалу. Не було тільки Миколи. Розглядали, хто що піймав. Риба щось не ловилася. В того чотири дрібненьких, у того сім, у того десяток. Олег теж і півторбинки не навудив.

— Це Микола винен, — жартували. — Поплив до острова в очерети, заманив туди всю рибу, от і маєш…

— Миколо-о, агов! — гукали, аж луна слалася понад річкою. — Може, тобі улов помогти перевозити?..

Він не озвався, лише чутно було, як веслом хлюпає по воді.

— Ну хоч котикові-мурчику навудив? — спитали глузливо, коли підплив до причалу.

— Не журіться, і вашим кицькам дістанеться.

Витяг човна, прив’язав до пакола. Відерце, яке взяв для риби, стояло на кормі, прикрите сорочкою.

Та коли Микола зняв сорочку з відра, хлопці очам своїм не повірили: у відрі риби було більше половини. Правда, не така велика, але ж багато.

— Де це ти наловив? — дивувалися.

— Як де? У річці, — мовив переможно Микола. — Там її багато, треба тільки вміти вудити…

Хлопці стояли над відерцем, і від захвату в них аж очі світилися.

— Це тобі просто пощастило, — насупився Олег.

— Нехай буде так, — усміхнувся той. — Хто вміє рибалити, тому завжди щастить.

— Ох і задавака ж ти! — осудливо хитали головами хлопці. — Побачимо, як завтра буде. А поки що давай порахуємо, скільки ти наловив!

— Справжні рибалки ніколи не рахують свого улову, — впевнено відповів Микола, одягнув сорочку, взяв в одну руку вудки й весло, в другу відерце і рушив додому.

І все ж таки Микола не збрехав. Наступного дня улов його був ще більший.

— Ну як, "пощастило" і сьогодні? — глузував із хлопців. — Диваки. Та коли б я захотів, півчовна наловив би! Жалко, нікуди дівати. Он і так учора мама лаяла, що багато приніс, — насилу почистили.

Відтоді й повелося. Микола повудить у гурті біля берега, наловить трохи риби, потім пливе човном в очерети. А звідти повертається з повним відерцем.

Хлопці спершу думали, він просто краде рибу з чужих сажалок, у яких рибалки зберігають свої улови. Та якби крав, хтось неодмінно про це взнав би. Може, місце таке знайшов, де риба грає? Теж ні. Попробували і самі в очеретах повудити — дарма, риба не брала.

Після цього вже повірили, що він справді знає якийсь секрет, і попросили відкритися їм.

Та Микола був невблаганний.

— Секрет діло таке, — сказав, — що коли його розсекречують, то він утрачає силу.

Навіть з своїм другом, Сашком, не поділився таємницею.

Хлопці сердились на Миколу, але злості своєї не видавали. Сподівалися, мине якийсь час, і він сам розповість.

Бач, так і вийшло, сьогодні вони все знатимуть!..

Раніше йшли на риболовлю поважно, статечно. Тепер з нетерплячки, щоб швидше довідатися про секрет, замало не бігли, ще й Миколу підганяли.

Однак він чомусь не дуже поспішав одкриватися. Як прийшли до річки, заліз на човен, розмотав вудку й мовчки заходився рибалити.

Хлопці, щоб не бути надто вже настирливими, більше не квапили його, теж почали вудити, хто так само з човна, хто з берега. Нехай, гадали, ще трохи помнеться, вони підождуть, довше ждали, все одно йому нікуди діватися, розкаже. Та коли Микола, упіймавши шість червонопірок, чотири підлящики, три окуні, склав вудки й узявся за весла, занепокоїлись.

— Куди ти?

— Туди ж, — кивнув на очерети.

— А секрет?

— Вернусь, тоді… — і поплив.

Повернувся десь за годину чи півтори і, як і раніше, з повним відерцем риби. Але це їх уже не здивувало. Здивувало інше — Миколині слова:

— Знаєте, хлопці, я подумав і вирішив поки що секрету не розкривати.

— Як? Ти ж обіцяв! — загули невдоволено.

— Правильно, обіцяв, — погодився Микола. — Але ж я вас просив тільки кашляти, а ви ще й сміялися з мене разом із учителькою.

— Сам винуватий! — сердито вигукнув Олег. — Не крути, давай розказуй. Бо інакше…

— Що "інакше"?

— Побачиш…

— Не лякай! Уже ляканий.

— Миколо, — підступив до нього Сашко, — тобі повірили, а ти… Нечесно так.

Та на Миколу ніщо не впливало. Стояв насуплений, сторожкий, міцно тримаючи в руці відерце з рибою, наче боявся, що хтось у нього забере. Хлопцям просто незрозуміла, загадкова була така його затятість.

Як скінчилася б між ними сварка — невідомо. Саме тоді, коли спір аж надто розпалився, в небі раптом з’явився вертоліт. Прогуркотів над річкою й почав знижуватися на леваді.

— Дядько Дмитро! Дядько Дмитро прилетів! — радісно закричав Сашко, підхопив вудки, відро й побіг до вертольота.

Хлопці вмить забули і про сварку, і про рибу й також помчали слідом за Сашком.

Микола трохи постояв самотньо на березі, а тоді й собі подався на леваду. Важко було бігти з повним відерцем, веслом та вудками, одначе од гурту не відставав. А як порівнялися з вербами, якими була обсаджена левада з боку городів, навіть випередив усіх. Правда, тут і сталася та неприємна пригода, яка назавжди розвіяла Миколину рибальську славу.

Біля верб була прип’ята бабусі Антонючки коза. До появи Миколи вона лежала в холодку. Але як угледіла його з вудками і веслом, злякалась і кинулась тікати. Втекти кудись вона, звичайно, не змогла, а от Миколу перечепила мотузкою. З усього розгону гепнувся на землю, аж відерце покотилося по траві.

Підбігли хлопці. Підвели. Але що за чудасія?! Риби тієї на траві як кіт наплакав, і вся чомусь перемішана з ряскою і у відрі ряска.

Поглянули на Миколу і все зрозуміли…

Виявляється, ніякого рибальського секрету не було, а Микола дурив їх: запливав в очерет, натоптував відерце ряскою, а зверху клав свій улов, і виходило, ніби воно повне риби.

— "Треба вміти вудити"… — перекривив Миколу вкрай обурений Олег.

— Ну, чого ти сердишся? Уже й пожартувати не можна? Думав, що самі догадаєтесь, а ви, як маленькі діти, вірите й вірите…

Олег зі злості тільки носом засопів і попрямував до вертольота, з якого уже виходив із чемоданчиком у руці дядько Дмитро, старих Антонюків син.

Один за одним рушили й решта хлопців. Останнім плентався засмучений Миколиною брехнею Сашко.

А той іще довго лазив навколішки по траві й згрібав у відерце рибу з ряскою, яку щоразу після риболовлі приносив додому для качок.

САМ ВИНЕН

Микола лежав горілиць за садком на купі сухого соняшничиння, заклавши під голову руки, й дивився, як народжувалися в небі хмари.

Спершу ген там, десь навпроти колгоспних городів та лук, з’являвся у високості невеличкий димчастий клубочок. Якийсь час клубочок висів на місці, мовби прип’ятий невидимою струною до землі, потім поступово розбухав і з прозорого перетворювався на білий, наче ватяний. Коли ж виростав у здоровенний, як копиця сіна чи скирта соломи, клубок, струна не витримувала його, лопалася, і по небу пливла справжня хмарина.

"От добре видертися на неї і помандрувати світом, як на супутнику, — замріявся Микола. — Скільки всього побачив би згори! Та самому нецікаво. Ну, Кудлая можна було б узяти. Е, ні, Кудлая туди не затягнеш, побоїться. Краще із Сашком. Тільки й Сашко вже, мабуть, не захоче..."

Колись були ніби зв’язані докупи. І в школу, і з школи йшли разом, і на перервах, лиш продзвенить дзвінок, вони вже й поруч. А це мовби щось пробігло між ними. Ось уже третій день Сашко наче цурається.

Що завинив перед ним і перед усіма хлопцями, то вірно. Навіщо було їх обдурювати своїм "рибальським секретом"? Поводив би трохи за ніс, пожартував і годі. Тепер вони обізлилися. І на Сашка сердяться — бо дружок. Он як образив його позавчора Олег ЦІморгун.

Після уроків шестикласники залишилися переобирати раду піонерського загону і ланкових.

Піонервожатий сказав, що вибирати треба авторитетних піонерів, котрих усі поважають. Тоді Троць Віктор, єдиний у класі хлопець, який ніколи не цікавився риболовлею, встав і запропонував на голову ради загону Миколу. Його, мовляв, усі люблять за дотепні і незвичайні вигадки, тому й слухатимуться.

Шинкаренко Оля заперечила Вікторові. Вона заявила, що головою повинен бути не той, хто щось там вигадує, бешкетує, а той, хто добре вчиться, хто має гарну поведінку і хто справедливий.

Піонервожатий погодився з Олею. Головою ради загону вибрали Коломієць Світлану, бо вона і вчиться найкраще, і поведінка в неї відмінна, і справедлива, і душевна. З нею не тільки дівчата, а часто й хлопці діляться своїми таємницями.

Ланковими вибрали Троця Віктора й Шинкаренко Олю.

Потім дівчача ланка пішла на тваринницьку ферму, а хлопці — на конюшню, щоб розподілити між собою телят і лошат, яких зобов’язалися доглядати.

Чи були якісь суперечки під час розподілу телят — невідомо. А ось між хлопцями хіба ж така зчинилася сварка! Кожен, бач, хотів доглядати більших і кращих лошат, щоб можна згодом і поїздити на них.

Віктор як ланковий запропонував кинути жеребки. Микола і Сашко його підтримали. Та Шморгун Олег, котрий відчував себе мало не господарем на конюшні, — бо там же працює брат Сергій, — запропонував жеребків не кидати, а віддати найменших лошат Сашкові. Той, звісно, обурився:

— Чого це мені?

— Ти ж боягуз! — сказав Олег.

— Боягуз? — почервонів од сорому Сашко. — Коли я чогось боявся, що ти мене так прозиваєш? А хто із дупла витягнув гадюку? Хто? А хто на самісінький вершечок вітряка заліз?..

— Я не про те. Коней ти боїшся, ось що. А великих лошаків треба об’їжджати.

— Треба об’їжджати, то й буду! Тебе не проситиму.

— Ха-ха-ха!.. — зареготав Олег. — Диви, який зробився хоробрий! Опам’ятайся! Забув, як позаторік верхи катався…

Ні, Сашко нічого не забув.

Якось до них заїхав конюх дядько Михайло. Коня свого прив’язав у дворі до верби. Смирний такий коник, кожного підпускав до себе.

Зібралася біля нього дітвора. Той траву з рук дає, той скоринку хліба. А Сашко аж у сідло виліз.

І тут, де не візьмись, забіг у двір Олег із гуркалкою, що, коли нею крутнеш, гуркоче, як пропелер. Кінь злякався, рвонув повіддя і майнув із двору.

Сашко вчепився в сідло ні живий ні мертвий. На вулиці, де дорога круто повертає до річки, не вдержався, впав.

Коня насилу піймали, а Сашко з тиждень пролежав удома, поки очуняв, — так забився.

Після того побоювався сідати верхи на коней.

В якомусь іншому селі це, мабуть, нікого й не здивувало б, але в Лепехівці… В Лепехівці ти можеш боятися корів, кіз, навіть гусей чи індиків, тільки не коней. Лепехівка — село особливе, воно славиться верхівцями з давніх-давен. До війни всі призовники з Лепехівки йшли в кавалерію і неодмінно з своїми, колгоспними, кіньми. Тепер армія

обходиться без кавалерії, і в артільній роботі коней майже зовсім замінили машини. Проте в колгоспі ще розводять багатенько коней, бо люблять їх. Ось чому в Лепехівці й понині і дорослі, і хлопчаки добре їздять верхи. Ото лише Сашко…

— Слухай, Олег, чого ти його ображаєш? — заступився за друга Микола. — А може, він і їздитиме. Хіба всі коні однакові? Он Ворон — хто на нього сяде, крім дядька Михайла? Ти який уже їздець, а теж боїшся навіть підійти близько.

— Так то жеребець! Про Ворона не йде балачка. А Сашко ні на якого коня не сідає, бо страхополох. Ясно? Та що з вами теревенити, — відповів сердито і знову звернувся до хлопців: — Хто за мою пропозицію?

І Сашкові таки дісталися найменші лошата.

Микола хотів було віддати йому своїх, більших, однак той не згодився. І на нього, певно, розгнівався.

Оце й досі сторониться усіх, і Миколи теж.

Сьогодні Сашко навіть надвір не виходить. Мабуть, угледів його отут, на соняшничинні, і сидить, затаївшись, у хаті, щоб не зустрітись, не бачитись.

Микола встав із купи, погукав через дротяну сітку-огорожу:

— Сашко! Сашко!

Не озивався.

— Сашко-о! — погукав голосніше.

Тиша…

Невже пішов кудись так рано?

Микола знову ліг на соняшничиння, втопив очі в голубу просторінь. Але вже не стежив за хмарами і не мріяв про небесну мандрівку по світу. Його цілком полонили земні діла.

Нескладно в нього виходить останнім часом, ох, нескладно. З першого дня, як почалося навчання, все пішло шкереберть. Раніше і не таке витівав, і нічого, майже завжди миналося. Коли там Ірина Тимофіївна догадається, що то він зробив, та вчинить галас. А тепер жодна витівка не вдається. Що б не задумав — усе нова вчителька розгадає. І хлопці та дівчата стали не тими, що колись. То, бувало, утне яку штуковину, радіють усі, дивляться на нього, мов на героя. А це як подуріли. Підмовити їх до чогось — марна спроба. І все через цю Валентину Михайлівну. Не зрозумієш її, не вгадаєш, як поведеться. До інших учителів уже придивилися, знають їхні вдачі і звички.

Першим постає у Миколиній уяві найстаріший у школі вчитель математики Віталій Павлович, який ще навчав батьків теперішніх учнів і навіть деяких їхніх дідусів та бабусь.

Той, привітавшись і відмітивши в журналі, кого немає на уроці, має звичку сідати не за столом, де звичайно сідають усі вчителі, а за парту якогось прогульника.

Найчастіше вибирає одну із задніх парт. Його, сухенького, маленького, цілком влаштовує місце школяра. Якби не біла-біла, наче облита сметаною, голова та не пишні сиві вуса, він зовсім був би непомітний серед учнів.

Встає з-за парти в кінці уроку, тоді ж і оцінки ставить у щоденники та класний журнал.

Сам ніколи не пояснює нових задач, прикладів. Викликає до дошки котрогось із учнів і просить "допомогти" йому їх розв’язати. Або говорить: "Давай розберемося разом, що це воно за головоломка. Ну, ніяк не втну її сам".

Віталій Павлович ніколи не підвищує голосу, завжди говорить повільно, лагідно, любить пожартувати.

Географ Тарас Костьович, навпаки, високий, здоровенний, з чорним кучерявим чубом, м’ясистим носом. Цей зовсім не сідає під час уроку, більше стоїть коло розвішаної на дошці карти. Навіть у журналі пише навстоячки.

Якщо хтось не може показати на карті якийсь там острів чи озеро або відповісти, скільки на земній кулі частин світу, Тарас Костьович так дивується, ніби учень не знає, де в їхньому селі клуб чи скільки в них душ сім’ї.

"Невже ти забув, де острів Кергелен? Ой, який сором, який сором!.." — береться він за голову.

Учитель історії Борис Прокопович любить розповідати і часом так захоплюється, що забуває опитати домашнє завдання. Схопиться, як уже задзвонять на перерву, та вже пізно.

"Ну ж хитруни, — свариться незлобиво на учнів, — наступного разу мене ви не проведете, урок не вивчили і навмисне запитуєте!"

Найдобрішою серед учителів вважається Надія Григорівна, вчителька української мови та літератури. Вона завжди все прощає: невивчений урок, запізнення, підказ, навіть пустощі, варто тільки вибачитись перед нею. Сама дуже ввічлива, вимагає й від інших цього. Учнів називає на "ви".

Коли хтось підходить до неї на перерві і просить не викликати на уроці, бо, мовляв, з якихось причин не виконав домашнього завдання, вона його й не викликала.

Про кожного вчителя учням відомо чимало. А ось про нову що можна сказати? Майже нічого. Незрозуміла якась...

"Де ж це подівся Сашко? — знову згадав про друга Микола. — Може, до старих Антонюків пішов, адже там зараз дядько Дмитро гостює. Ні, туди він не піде. Відколи там квартирує Валентина Михайлівна, й разу не був. Мабуть, з батьком на ставку".

Тільки ото подумав, як почув: щось деренчить на вулиці. Вибіг за ворота — аж там Сашко на мопеді гасає. Побачив Миколу, зупинився.

— Чий це? — спитав Микола.

— Дядька Дмитра. Учора купив, "Верховина" називається. У Львові випускають.

— Коли ж ти навчився їздити?

— Тут нема чого вчитися. Хто на велосипеді вміє, той і на мопеді одразу поїде. Дядько Дмитро мені розказав.

— А де ж дядько?

— Рибалить. А мені до обіду дозволив кататися. Хочеш, я і тебе навчу.

— Ще й питаєш! Ясно, хочу, — усміхнувся Микола.

— Але не тут. Краще за садком або за городами. Бо як назбігається дітлашні!..

Сашко добрий і не злопам’ятний. Мовби нічого прикрого й не сталося між ними.

— Слухай, Сашко, може, й хлопців покличемо?

— А чого ж, давай, — погодився; він одразу здогадався, що Микола хоче помиритися з усіма.

Незабаром зійшлися майже всі хлопці з їхнього класу, і кожному хотілося спробувати поїздити на мопеді. Не було тільки Віктора Троця.

— Хто за ним збігає? — спитав Сашко, котрий тепер відчував себе мало не вожаком їхньої ватаги.

— Все одно мати не пустить. Він пелюшки пере сестричці, — засміявся єхидно Олег.

— Тоді ходімо разом, попросимо, щоб відпустила, — сказав Сашко.

Ну й вреднючий цей Олег! Такий же, як і його старший брат Сергій. Від нього, мабуть, і перейняв погану звичку. Завжди намагається або гострим слівцем дошкулити, або вигадає таку забавку чи гру, щоб поглумитися. Це в нього вже просто як хвороба. Візьме, бувало, заховається де-небудь, а коли хтось підійде, вискочить зненацька, крикне "гав!" і регоче, радий, що налякав. А ще й шкодливий та мстивий.

Коли зайшли до Віктора у двір, побачили біля сарая цеглу, складену в рівний високий стовпець.

— Для чого це? — спитали.

— Для гаража. Тато машину купуватиме, "Запорожця", — пояснив Віктор.

Олег попробував, чи міцно стоїть стовпець, — він злегка гойднувся.

— Ого, тут і силач не звалив би! — сказав навіщось, хоч добре знав: повалити його — не треба багато сили.

— Таке скажеш — "силач"! — усміхнувся Віктор. — І я звалив би.

— Ти? — зневажливо поглянув на нього Олег. — Сили як у горобця, а хвастає.

— От і не хвастаю!

— Так доведи — візьми й звали!

— І доведу, — не здавався Віктор.

Хлопці радять йому не зважати на Олега — знає ж, який він, ні за що може образити. І Олега усовіщають, щоб не кривдив товариша, але той не відступався від свого.

— Ні, нехай доведе. А то тільки язиком плеще, хвалько нещасний.

Для Віктора честь дорожча за все. І він постоїть за неї. Рішуче підійшов до стовпця, вперся в нього обома руками. Верхній шар цегли зсунувся і з гуркотом упав на землю. Кілька цеглин розбилося. Зачувши гуркіт, з хати вибігла мати.

— Що ж то ви, халамидники, наробили?! Ось я вам покажу! — вхопила на ганку віника-деркача.

— Це не ми, тітко. Це він, — ткнув на Віктора пальцем Олег і позадкував до хвіртки.

Віктор стояв розгублений біля купи, дивився на побиту цеглу. Але як тільки мати замахнулася віником, мовби прокинувся. Зірвався з місця й дременув у город. Слідом за ним полетів деркач.

Хлопці, щоб і їм часом не перепало за шкоду, теж повтікали з двору.

— То я навмисне підмовляв його повалити цеглу. Го-го-го! Ха-ха-ха! — зареготав Олег.

— Ну й дурень! — розсердився Сашко. — Вікторові тепер улетить.

— І нехай.

— А тобі що з того? Чого радієш? — спитав Микола.

— Він же насміхається, коли мені прочухана дають.

— Так ти ж заробляєш…

Коли тітка зайшла до хати, хлопці знову повернулися в двір, щоб допомогти Віктору скласти цеглу.

Олегові нудно самому, без товариства. Кишнув на курей, які греблися в смітті, налякав кота, що дрімав на сонці за парканом. У сусідньому дворі гралася дівчинка. Виманив у неї аж дві жмені смаженого гарбузового насіння. Сів під ворітьми біля мопеда, лускає.

Тим часом хлопці склали цеглу, поховавши всередину стовпця побиті шматки, і вийшли на вулицю.

Олег підбіг до них, дістав із кишені насіння, простягнув Сашкові й Миколі.

— Беріть.

— Я не люблю гарбузове, — скривився Микола.

— І я не люблю, — так само відповів Сашко й одвернувся, даючи Олегові зрозуміти, що не хоче з ним мати ніякої справи. — Хлопці, ходімо вже, бо не встигнемо й накататися.

І вони без Олега рушили від двору.

А Олег помчав кукурудзою навпростець за садки. Наламав з терну та акації колючих гілочок, поклав на дорозі й присипав їх пилюкою: їздитимуть — неодмінно попроколюють камери в мопеді.

Сховався за високим і густим кущем смородини, ждав.

Хлопців же нема й нема.

Невже передумали і кудись в інше місце подались? Авжеж в інше, щоб не знайшов.

Прислухався.

Тихо навкруги. Лише з садків лине ранковий переспів птахів та на леваді мекає бабусі Антонючки коза.

"Мабуть, вони там, на леваді. Тільки чого це не чути моторчика? Може, не заведуть мопеда?.. Піду щось їм пораджу, і помиримось".

І на леваді не було хлопців. Сама коза паслася на прив’язі.

"Молодець, кізонька, — похвалив у думці, — добряче перечепила Миколу..."

Ухопив її за роги, сів верхи.

— Др-р-р-р... — задеренчав, ніби моторчик на мопеді. — Давай! Вперед! Вперед! — штовхнув колінами під боки.

Але коза розставила ратиці, нагнула голову і ні з місця, стояла як укопана.

Ох і вередлива!

Зліз, ударив спересердя кулаком по спині. Коза мекнула й відбігла.

Де ж вони поділися? Могли й до ставка піти, і за городи...

Спробуй знайди їх тепер. Бігатимеш, висолопивши язика, як цюцько.

Олега ще більша злість охопила на хлопців. Як би все-таки помститися? Хіба що розказати про все дядькові Дмитру. Авжеж, треба розказати — він їм дасть...

Поплентався до старих Антонюків. Одначе дядька Дмитра не було вдома.

— Пішов рибалити, — сказала бабуся Дарина. — А нащо він тобі?

— Та… — зам’явся Олег.

— Секретне щось?

— Ні. Хотів сказати, що Сашко з хлопцями на мопеді катаються.

— То й нехай катаються, що тобі до того?

— Дядько самому Сашкові дозволив, а він цілу ораву зібрав. Учитимуться і поламають мопед.

— Ага, ясно, — кивнула бабуся. — Тебе, мабуть, не прийняли до гурту, так ти оце й прийшов.

— Я сам не захотів.

— Брешеш. По очах бачу, що брешеш, — не повірила. А потім іще більше ошелешила його: — Ти що, знову на козі їздив?

— Хто це вам таке сказав?..

— Намну вуха, тоді й знатимеш хто! Оно в тебе всі штани в шерсті.

Олег, щоб йому й направду не нам’яла бабуся вуха, втік од неї. Потинявшись вулицею, знову пішов за садки. Сподівався, що хлопці все-таки прийдуть туди.

Невдовзі зашелестіло гілля. Олег миттю сховався за кущі смородини.

На стежку вийшла бабуся Дарина.

Куди це вона?.. Ага, з відерцем… На леваду, козу напувати.

Бабуся, йдучи попід деревами, поглядала на яблука, які ще деінде жовтіли на вершечках. І Олегові захотілося покепкувати над старою.

Коли вона поминула його схованку, роззувся, зліз на яблуню, зірвав кілька яблук. До хвостика одного з них прив’язав рибальську ліску, яку забув учора викласти з кишені, і обережно перекинув через нижню гілку.

Повертаючись із левади, бабуся побачила просто перед обличчям велике жовте яблуко. Тільки простягнула руку, як воно підстрибнуло вгору.

Здивовано озирнулась — що за мана?!

Тим часом яблуко знову опустилося.

Ще раз спробувала його вхопити. Доторкнулася, а яблуко скік — і зникло в листі.

Зрозуміла, що над нею кепкують.

— А-а, це ти, лобуряко! — впізнала на дереві Олега бабуся. — Стривай, розкажу матері, анахтемська дитино!

Угледіла під кущем Олегові черевики і забрала їх.

"І нащо було заводитися з тією бабою? — картав себе. — Тепер перепаде, ох і перепаде на горішки!.."

Як нещасливо почався день…

На леваді, відколи звідти пішла бабуся, безперестанку мекала коза, так мекала, ніби її роздирала якась звірюка. Олега це дратувало все більше й більше. Виламав палицю, подався на леваду.

"Ой і віддубасю ж!.."

Ще здалеку, загледівши його, коза насторожилася, перестала мекати.

— Кізю, кізю! — ласкаво покликав, сховавши руку з палицею за спину.

Коза недовірливо витріщила на нього розумні банькаті очі. Лусь! — з усього розмаху, аж палиця тріснула, вперіщив її Олег. Коза мекнула й відскочила.

Тоді він приставив до лоба пальці замість рогів і, мекаючи по-козиному, приказував:

— Ой козюра-мацапура, на тобі смердюча шкура!

Це розсердило козу. Вона покрутила головою, шерсть на спині настовбурчила і, мабуть, помітивши, що у кривдника вже немає палиці, кинулася на нього.

Одначе Олег стояв на такій відстані, що прип’ята коза не могла дістати.

І все ж надаремне понадіявся на припинач! Як уже коза надто розлютилася, вона з такою силою рвонулася, що й припинач порвався.

На Олега ніби вітром дмухнуло. Біг із левади до садків — ніг не чув під собою.

Але ж і коза теж не відставала. Ось-ось наздожене.

Тікаючи, Олег із переляку зовсім забув про тернові й акацієві гілочки, присипані пилюкою на дорозі. Зопалу налетів на них і від болю аж упав, покотився по землі.

— Ой, ой, ой!.. — заверещав, підігнувши до самого підборіддя коліна.

А козі байдуже. Наздогнала й почала буцати рогами — в спину, під боки, куди тільки попаде.

Тоді він так закричав, що хлопці аж із-за городів, де вчилися їздити на мопеді, почули та боронити прибігли.

…Олег сидів, насупившись, на обочині дороги і вибирав із п’ят колючки. Обличчя заплакане, замурзане, чуб розкуйовджений, штани й сорочка запилюжені.

Хлопцям жаль було Олега, попрісідали біля нього й собі.

— Де ти їх стільки позагонив? На акацію тікав од кози, чи що? — запитав Віктор.

— І чого це вона на тебе напала? Ніколи ще такого не було. Смирна, покірна… — дивувався Сашко.

— Давай допоможу витягати, тоді й ти повчишся їздити, — запропонував Микола.

Олег супився ще більше, мовчав.

Та ось вони помітили на дорозі присипані пилюкою колючі гілочки й одразу про все догадалися.

Миколу дуже підмивало впекти Олега гострим слівцем, як і той його впік, біля верб, але тримався. Після своїх тривог і переживань він зрозумів, що все-таки краще бути великодушним, ніж злопам’ятним і мстивим.

Хлопці тільки переглянулись, підвелися й мовчки пішли від нього.

Олег зиркнув спідлоба їм услід, закусив ображено губу і знову заходився вибирати із п’ят колючки.

КАМІНЕЦЬ

Продавець сільмагу налила кухлем-мірчуком у бідончик Миколі три літри молока, зняла фартух, вийшла слідом за хлопцем надвір. Загледіла, що він лаштується сідати з бідончиком на велосипед, і спитала:

— Не розіллєш?

— Ні, завжди так везу. Я навіть зовсім без рук умію їздити.

Викотив на дорогу, минув Будинок культури, колгоспну контору, завернув у провулок і попереду побачив матір. Натиснув на педалі, щоб наздогнати, та несподівано відчув, що передача вхопила холошу. Смикнув ногою раз, удруге — не відпускає.

Коли велосипед уповільнив хід, Микола зняв вільну ногу з педалі й застрибав по дорозі, мов спутаний. І тут сталося непередбачене: спіткнувся й разом із велосипедом та бідончиком гепнув на землю. Молоко розлилося, потекло під нього, а він силкувався і ніяк не міг підвестися — тримала штани клята передача.

Врешті підвівся, зиркнув, чи не помітила мати. Ні, пішла далі. Відтяг велосипеда вбік, прокрутив передачу, звільнив холошу. Вона була густо посічена зубцями, наче її собаки попрокушували.

Знав, перепаде від матері: і за молоко, і за вимазану сорочку, і за порвані нові штани. Як збирався до сільмагу, казала вона: "Зніми, синку. У новенькому в школу ходитимеш". Чого було не зняти?..

Микола обтрусив трохи штани, витер травою на сорочці грязюку.

Мати відійшла вже далеченько, з кимось зустрілася, стоїть, розмовляє. З ким же то вона?.. Хе, от не щастить: з Валентиною Михайлівною!

Закотив велосипед за кущі бузку, що росли обіч дороги, і сам сховався. Сидить, жде, поки вчителька і мати розійдуться. А вони не йдуть і не йдуть.

"Оце вже все до крапелиночки розповість про мене, — журився Микола. — Коли б не впав з велосипеда, не забруднився, то під'їхав би до них і завадив би розмові..."

А розповідати їй є що! Крім отієї зустрічі біля колгоспного саду, історії з хусткою, з кашлем, з осами, нового скільки набралося...

Звичайно, вчителька може пригадати і про колосок з остюками... Не встигла ж вона забути. Та хіба забудеш, коли про цю пригоду весь час нагадує класна стінна газета.

...Одного разу, коли урок ботаніки відбувався в біологічному кабінеті, Микола одірвав від жмутика сухого ячменю колосок. Під час перерви спитав у хлопців, хто може тому колоску відкусити вуса.

— А ти сам покажи, — відповіли обачніші.

— Що там його відкушувати, — зверхньо поглянув на всіх Олег.

— Ти спробуй, тоді й повіримо, — кинув Сашко.

— Дай мені, — просунула голову в хлоп’ячий гурт Оля Шинкаренко.

— Іди звідси, сороко! — грізно прикрикнув на неї Олег. — Ти ще мало каші з’їла…

Та й Микола чомусь не поспішав віддавати Олі колосок, хоч вона вже й руку простягла за ним.

Олег узяв колосок, пильно обдивився його, підніс до рота і почав, як хом’ячок, відкушувати сухі вуса. Хрум, хрум, хрум — і він уже голенький.

— Ось! — переможно підняв колосок угору, щоб усі бачили.

— Молодець! — похвалив Микола, його обличчя засяяло, як повний місяць безхмарної ночі.

Олег хотів іще щось сказати, та не зміг. У роті в нього позастрявали остюки і боляче було навіть язиком повернути. Вони вп’ялися в язик, піднебіння, полізли в горло.

— Води, води… — ледь прошавкотів і кинувся до бачка з водою.

Саме в цю мить нагодився вчитель фізики, який чергував того дня по школі. Він завів Олега до біологічного кабінету й заходився витягувати остюки пінцетом.

Хлопці з’юрмилися біля дверей, прочинили їх, спостерігали, що там відбувалося.

— Ну як? — питали задні, яким за спинами і головами нічого не було видно.

— Харчить і плаче, — повідомляли передні.

— Сам набився… Я його не силував… — мимрив розгублений Микола, стоячи позаду всіх.

— Еге, "сам", — підливала масла у вогонь Оля. — Якби ти його не намовляв, він би не одкушував вуса. Ось ми тебе в газеті протягнемо…

— Протяга-айте. Думаєш, злякався?

Коли вчитель повиймав усі остюки, Олег, мовби нічого й не трапилось, зайшов до класу, дістав з-під парти кусень хліба, намазаний маслом і медом, і заходився вминати його.

— От чортяка Микола — купив-таки мене!.. — бурмотів і посміхався.

Тільки Шинкаренко Оля, яка була членом редколегії стінгазети, не вгамувалася і таки здійснила свою погрозу. Через два дні вивісили черговий номер з карикатурами на Миколу і Олега. На першому малюнку довгий, як телеграфний стовп, Микола тримав повну шаньку з колосками, а загнузданий Олег, з хомутом на шиї, мов зголоднілий лошак, всунув у неї голову. На другому — Микола реготав, аж падав, а опецькуватий Олег ревів, і з рота його стирчали довгі вівсяні остюки…

…Микола виглянув із своєї схованки. Доки вони стоятимуть? Не наговоряться… Бач, як щебече та всміхається. А мати головою киває, мовляв, розказуйте, розказуйте.

Чи не про "дракона" оце саме вона розповідає? Певно, що про нього, бо й руками показує — така пащека, такий язик… Стільки через нього уже довелося натерпітися, та, мабуть, ще не все.

Минулого тижня дівчата шостого і сьомого класів на уроках праці поралися на шкільних дослідних ділянках. Викопували буряки і моркву, зрізали капусту, вилущували з грядок коріння кукурудзи і соняшників.

Хлопці майстрували нові клітки для кролів. Кожному хотілося постругати фуганком чи шерхебелем, попиляти ножівкою.

Хлопці-семикласники захопили весь інструмент, і шестикласникам довелося бути в них підручними: підносили дошки, подавали цвяхи, замітали стружки.

Миколі здалося це принизливим. І ось тоді в нього виник намір "віддячити" семикласникам за це.

— Пустимо на них "дракона", — зашепотів Сашкові і Віктору Троцю.

— Якого дракона? — не второпали ті.

— Потім узнаєте.

Щоб не бачив учитель праці Тихін Федорович, тихцем узяв шмат дикту, намалював на ньому якусь фантастичну голову, собачу — не собачу, мавпячу — не мавпячу. Сашко тим часом роздобув чорної і червоної фарби. Намалювали лупаті очі, широкі ніздрі, приладнали довгий, виквацяний у червоне язик.

"Дракона" почепили над дверима в комірчині, куди учні мали віднести столярний інструмент після уроку. Коли двері відчиняли, "дракон" роззявляв пащеку й висовував язика, мовби хотів гризнути того, хто заходив: хлопці прив’язали шворкою язика до дверей ручки. Смикнеш двері — шворка потягнеться й пащека розкриється.

Але у комірчину першим рушив Тихій Федорович.

Що було б затримати його, спитати щось! Та хлопці, всі троє, зовсім потетеріли од несподіванки.

Учитель ішов задумливо, похиливши голову. Потягнув до себе двері, підняв голову і вздрів перед собою якесь чудовисько. Відсахнувся, причинив двері і тільки тоді зрозумів, що це хлопчача витівка.

— От додумались... Ти їм душу вкладай, а вони, бач, що витворяють... Хто це зробив? — повів очима, як свердлами, по школярах.

Учні мовчали, зиркаючи один на одного.

— Покажіть руки! — звелів Тихін Федорович.

Тут трійка й попалася, бо руки в них були, звичайно, у фарбі.

Дісталося тоді їм від Тихона Федоровича та Валентини Михайлівни, ще й на піонерському зборі.

Надворі почало сутеніти. З городів викотився місяць, ніби величезний жовтогарячий гарбуз. Війнуло прохолодою.

Микола хотів уже тихенько вибратися з кущів і прошмигнути додому іншою дорогою, аж почув: тупотить Валентина Михайлівна високими каблуками.

Наблизилась до кущів — йому видно її крізь зарості. Вся в зеленому: спідниця зелена, светр зелений, на голові берет теж зелений. Певно, з школи додому повертається або ж у Будинок культури зібралася.

Замість того щоб простувати статечно, поважно, як це личить справжній учительці, вона йде, ніби якась сільська дівчина, — то листок

на кущі зірве, то у рів загляне, ще й наспівує стиха пісню про червону руту. Рада, мабуть, що наскаржилася матері.

Раптом побачила на дорозі розлите молоко, стала, подивилася, рушила далі.

І таке Миколу зло взяло. Як тільки Валентина Михайлівна поминула його схованку, наче хто сторонній підняв йому руку, наказав узяти під кущем камінець і жбурнути не на неї, а просто їй услід. Камінець пролетів повз учительку і впав на дорогу попереду.

Валентина Михайлівна зупинилася, оглянулась навкруги, посміхнулася, потім підняла той камінець і рушила далі.

Коли вона зникла за поворотом, Микола викотив із кущів велосипед, почепив на руль порожній бідончик і помчав додому.

Повз Сашків двір проїхати не міг, завернув, хоч у вікнах було темно.

Натиснув на клямку, двері відчинилися, зайшов у хату. Почув — Сашко плаче.

Сидів на лаві біля вікна, схилившись на лутку.

— Чого ти? — спитав друга.

— Тата знову потягнув Шморгун до чайної, — схлипуючи, мовив Сашко. — "Ходім, — каже, — зуби пополощемо". Сьогодні тато зарплату одержав, тепер проп’ють усе...

— Не плач, Сашко! В тебе хоч який-небудь батько, та все ж таки є, а в мене... — Микола не доказав, до горла підкотився давучий клубок, залоскотало в носі. Мовив, щоб і собі не розплакатись: — Я оце

Валентину Михайлівну бачив. Стріла маму і довго з нею гомоніла, а я за кущами сидів і випадково кинув камінця. Так вона підняла його і пішла. Для чого він їй?..

— Ой, Миколо, як же ж це ти?

— І сам не знаю, як воно вийшло…

— А як узнає, хто кидав?..

— Звідки? Не бачила ж мене!

— Коли захоче, взнає. Однесе той камінець у міліцію, там подивляться на нього в мікроскоп — і готово. Одразу скажуть, хто кинув. Он як на торфорозробці крамницю обікрали, слідчий узяв замок, шибки з вітрин, і по слідах від пальців знайшли злодіїв.

— Вона не понесе, — зовні спокійно мовив Микола, а в самого щось усередині занило. — Чого б це вона несла, я ж її не вдарив!

— Я теж думаю — не понесе, — згодився Сашко. — А якщо понесе, то… знаєш, в міліцію тебе можуть забрати…

— Ходімо, може, побачимо, куди вона пішла.

— Добре, ходімо, — згодився Сашко. — А тоді й тата з чайної допоможеш забрати.

Велосипед завели в сіни і подалися в центр села. Майже поруч сільради — Будинок культури, чайна, та й дільничний міліціонер теж недалеко живе.

В Будинку культури у всіх вікнах світло, грає акордеон. При вході стоять дівчата.

— Ось іще прийшли, а казали, що хлопців сьогодні мало, — гукнула старша сестра Шинкаренко Олі. — Ходіть-но, парубки, потанцюємо. Та не бійтеся, вчителів тут немає.

Сашко засоромився і потяг Миколу убік.

— Е-е, ці дуже горді й прохані, підождемо інших, — засміялися дівчата.

Стежками через городи вибралися хлопці до хати старих Антонюків, що стояла поблизу річки.

— Ото її вікно, що світиться, — показав Сашко.

Прислухалися, чи ніхто не йде вулицею, перелізли через високу огорожу, підкралися до хати.

Валентина Михайлівна сиділа за столом і щось писала в товстому зошиті. Тепер вона була вже у квітчастому халаті. Русе волосся підв’язане голубою стрічкою. Праворуч од неї на столі лежав стосик книжок і… плескатий камінець, отой самісінький камінець, якого Микола жбурнув з-за куща…

Хлопці ще трохи постояли коло вікна, одійшли й присіли під огорожею.

— Камінець перед собою поклала… той, що я кинув, — прошепотів самими губами Микола.

— Може, до міліції пише… Ну й заварив же ти кашу, Миколо.

Хлопці ще раз підкралися до вікна, стояли, видивлялися.

А Валентина Михайлівна все писала й писала. Один аркуш перегорнула, другий, третій…

Сашко смикнув друга за рукав: іти ж бо треба, ще хтось застане їх отут. Та Микола втупився очима через шибку в зошит, мов намагався прочитати, що пише вчителька.

Нарешті вона відклала убік ручку, закрила зошит, глянула на вікно. Хлопці, як опечені, відсахнулись і кинулися до огорожі. Аж тріщала, бідолашна, коли перелазили.

Спинилися тільки на своїй вулиці засапані, наполохані.

— Ху! — видихнув усе повітря з грудей Микола. — От морока! Навіщо я шпурляв отой камінець?..

Постояли, помовчали.

— Ну, що, допоможеш забрати батька? — мовив Сашко.

— Обіцяв, то ходімо.

ЩОДЕННИК

Микола довго не міг заснути, півночі перевертався в ліжку. А як врешті задрімав, почали снитися страшні сни.

Ось за ним женеться міліціонер, той, що живе в їхньому селі. Микола втікає городами, його боляче шмагає по обличчю шершаве листя кукурудзи, перечіпає довге й міцне, як мотуззя, огудиння гарбузів.

Вибіг на дорогу, сховався в кущах, звідки жбурнув на вчительку камінець. Але тут з’являється Валентина Михайлівна, не кричить на нього, не лає, лише показує той камінець, товстий зошит і, посміхаючись, каже зневажливо:

— А ще хвастаєш — "ми шостаки"!

Він знає, що треба негайно ж утікати далі, бо тут його застане міліціонер, і не може зрушити з місця.

Потім сниться, що його таки зловили й ведуть селом до сільради. Слідом іде заплакана мати, засмучений Сашко. Вони нічим уже не можуть допомогти Миколі. З дворів визирають дорослі й діти. Серед них і дядько Павло, Сашків батько, і Тихін Федорович, і дід Артем, і Шинкаренко Оля, і Троць Віктор, і Олег.

Де не взявся Сергій Шморгун, підступив, запитує:

— Скільки буде сім разів по вісім?

Це мовби така умова: якщо Микола відповість, його відпустять.

Він намагається згадати і ніяк не може. Став множити в думці цифру сім з самого початку, але збився.

Сашко намагається підказати йому, ворушить губами, та Микола не доберe. Оля стоїть ближче, могла б виручити, але мовчить — боїться вчительки.

Раптом на дорогу виповзає "дракон". Той самий, яким вони налякали вчителя праці, тільки тепер він живий. Розкриває свою пащеку й хапає Миколу за ногу.

Микола скрикує і прокидається весь мокрий од поту.

Надворі світає. Мати вже застилає свою постіль. Вона сама звечора довго не могла заснути, чула, як зітхав і крутився Микола. Вночі прокинулась. Уві сні син стогнав на всю хату. Тепер уже й пожаліла, що так полаяла його вчора за молоко і забруднений одяг. У школу Микола ішов, як на кару. Спершу хотів був не піти, сказати матері, що захворів. Та він справді почував себе хворим. Але потім роздумав.

Це ж тоді ще більше підозру може викликати на себе. Вчителька подумає: "Ага, не прийшов, злякався, значить, це він кидав". А як побачить на уроці, то, може, й не подумає на нього.

Вийняв з сумки недокурену пачку сигарет, викинув у дерезу.

На уроках Микола сидів тихо, уважно слухав учителів. На перервах теж не пустував, чекав: ось-ось покличуть до директора, почнуть розпитувати про камінець.

Зустрівся з колишньою вчителькою ботаніки Іриною Тимофіївною, що працювала тепер у школі бібліотекаркою, хотів був узяти в бібліотеці якусь нову книжку. Веліла прийти завтра і полаяла, що Микола, як і раніше, бешкетує. Згадала і про "дракона", і про колосок, але про вчорашню подію ні слова, ні півслова.

Та ось і урок Валентини Михайлівни. Вона теж нічого йому не сказала, тільки частіше поглядала на нього, і в хлопця одразу мороз пробігав поза шкірою.

Зважився, підійшов до неї після уроку, спитав, коли будуть закладати шкільний сад.

— Ось тільки на ділянках упораємося, одразу й почнемо.

Спокійний тон учительки трохи заспокоїв.

"Може, вона й не підозрює мене? Міг же й інший хтось кинути. Ну, скажімо, Сергій Антонюк. Він теж на неї сердитий..."

Сашко підійшов до сітки-огорожі, заклав два пальці в рот і тричі протяжно свиснув.

Микола кинув ложку — обідав саме, вибіг із хати.

— Чого ти?

— Глянь, куди це вона йде?

— Хто? Вчителька?

— Ага. Присядь, щоб не помітила.

Валентина Михайлівна вийшла за село і звернула на дорогу, що вела до станції.

— Мабуть, у сад, до дідуся Артема, — висловив здогад Сашко.

— Ні, — заперечив Микола. — Якби в сад, чого б вона ішла з портфелем? Може, на станцію? Казала, у неї в місті сестра є.

— Ще віддасть камінець отому, як його, слідчому?

— Хтозна... Давай сходимо до баби Дарини, може, вона знає Щось...

— А якщо й дідусь дома? Він уже не спить у курені, бо вночі холодно.

— Про шкільний сад побалакаємо. Він любить, як з ним про таке говорять.

— Мені ще треба обід варити. Сьогодні тато казав, що раніше прийде.

— Ну, добре, — згодився Микола. — Іди вари, а я дивитимусь, чи не вернеться.

Сашко розпалив у плиті, поставив у чавунці картоплю, і за якихось півгодини обід був готовий. Вийшов за ворота, гукнув Миколу до свого нехитрого обіду, але той відмовився. Сидів біля двору і дивився на дорогу від станції.

Тоді Сашко сам з’їв кілька гарячих картоплин, а чавунець закутав у стару ватяну фуфайку і поставив на ліжко — для батька.

Зачинивши хату, Сашко з Миколою подалися до бабусі Дарини.

Хата Сашкових дідуся й бабусі стояла над кручею, що глиняною стіною височіла біля річкової переправи. З одного боку коло неї пролягає стрімка, викладена каменем і обсаджена акаціями, дорога-узвіз, з другого — росте невеликий дубовий та кленовий гайок. Влітку хату навіть не запримітиш, вона губиться серед гіллястих дерев. Коли ж настають холоди й дерева скидають своє вбрання, її видно здалека — наче вітрило біліє на кручі. Називають усі дідусеву й бабусину хату ластівчиним гніздом. Та вона й справді схожа на нього — адже на самісінькому краєчку урвища примостилася. Рибалки не раз застерігали дідуся: "Переселяйтеся звідти, а то сповзе ваша мазанка в річку, добряче викупаєтесь". Але той завжди спокійно відповідав: "Це не велика рахуба, якщо викупаємось…"

Коли підійшли до двору, відразу побачили: в кімнаті Валентини Михайлівни на вікні висіла фіранка, раніше її не було. Мабуть, учителька повісила після того, як вони заглядали до неї вчора.

Відчинили одні, другі двері, переступили поріг.

Бабуся сиділа на долівці, лущила квасолю.

Привіталися.

— О, таки навідався! — докірливо глянула на Сашка. — А то ні батька, ні сина не чути й не видно. Чого це ви забули про нас? Може, обижаєтесь? Так наче ж і нема чого.

Вона, крекчучи, встала, висипала з фартуха в сито налущену рябу квасолю, витерла ганчіркою лаву.

— Сідайте.

Хлопці посідали.

Бабуся вийняла з-під припічка накриту рушником макітерку, поставила біля них на стіл.

— Поїжте пиріжечків з маком, — забрала рушника. — Добрі вдалися!

— Спасибі, ми не голодні. Недавно пообідали, — відмовлялися Микола з Сашком.

— Дякуватимете, як поїсте. Беріть, беріть, не соромтесь. А я тим часом до криниці по воду сходжу…

— Ми самі принесемо, — посхоплювалися.

— Е ні, там гак поламаний, ще відро впустите.

Одягнула приношений дідусів піджак, закуталася теплою хусткою, хоч надворі було тепло, сонячно, і вийшла в сіни.

Заторготіла там відром і подибала стежкою через гайок до криниці.

Хлопці, дарма що відмовлялися, як заглянули в макітерку, а там такі ж рум’яні, такі пахучі пиріжки, взяли спочатку по одному, далі по другому, потім і по третьому.

Валентина Михайлівна займала найменшу кімнату. Двері до неї були прочинені і було видно нікельоване ліжко, заслане голубим покривалом, невеликий портрет Тараса Шевченка в узорчастій рамці над ліжком, край столу із стосами книжок та зошитів.

— Он і зошит лежить, — прошепотів Сашко. — Той, що вона писала в ньому.

— Де? — забігали в Миколи очі.

— На столі. Бачиш, у червоній палітурці. Я запримітив учора. Микола виглянув у вікно, потім навшпиньках зайшов до вчительчиної кімнати.

— Що ти? — спробував зупинити його Сашко. — Це ж не…

— Мовчи! — гримнув на друга Микола. — Дивись краще, щоб бабуся не застукала.

Тоді Сашко, затамувавши подих, подався і собі слідом за ним. Став біля вікна в учительчиній кімнаті, ледь відхиливши фіранку.

— "Щоденник", — прочитав Микола на першій сторінці зошита. — Ти диви, і в учителів є щоденники!

— Ой, Миколо, облиш! Не треба!

— Ет! — махнув рукою Микола.

Наступний аркуш був списаний дрібним, але розбірливим почерком.

— "1 липня, — читав далі уголос. — Учора нам вручили дипломи про закінчення заочного відділу природознавчого факультету Полтавського педагогічного інституту. Отже, відтепер ми повноправні педагоги. Роз’їдемося хто куди і, може, більше вже ніколи не зустрінемось..."

Микола перебігав очима по сторінках. Валентина Михайлівна писала про те, як вона пішла у відділ народної освіти і там їй запропонували вчителювати в їхньому селі, Лепехівці, далі — як сюди добиралась...

— Ага, ось і про нас є. "...З саду вискочив сердитий сторож. Лаяв якихось хлопців, що крали яблука і відчахнули гілку. Я помітила — неподалік стирчить із канавки собачий хвіст. Як попрощалися із сторожем, підійшла до канави. Вони повилазили. Ох і диваки ж! Один худий і довгий, другий опецькуватий. Ну, як Дон-Кіхот і Санчо Панса. Менший загнав у ногу колючку. Я витягла. За це він дав мені два яблука. А вони ж такі кислі й терпкі, що й на зуб узяти не можна. Дарма, хлопці трощили їх, ще й прицмокували. Я почала докоряти "злодіям", мовляв, погано вони роблять, що крадуть яблука в колгоспному саду. І тоді хлопці такого мені наговорили, аж страшно стало — адже доведеться таких учити й виховувати. Вони сказали, що перейшли в шостий клас. Той, вищий, певно, типовий шкільний бешкетник, на якого учні, надто хлопці, дивляться підлесливо і захоплюються всіма його витівками. Проте мені здається, він хлопець кмітливий і розумний. (В цьому місці Микола підвищив голос, як читав.) Другий, Сашко, — страшенно

симпатичне хлоп’я, але перебуває під цілковитим впливом..." — Микола змовк, далі читав про себе.

— Чого ти? Читай голосно, — настоював Сашко.

— Та тут нерозбірливо написано...

— Ану покажи, — ступив Сашко до столу.

— Ти стій там, дивись, — замахав на нього руками Микола. — Я сам розберу. "...Він у всьому слухається..." Та це ж нецікаво, — й знову перекинув кілька аркушів. — О, ще про нас. "...Черговий доповідає. Бачу: на столі скляна чорнильниця з гарною кришечкою. Знімаю її, а звідти вилітає цілий рій ос. Милі, любі мої хлопчики, які ж бо ви ще наївні та дурненькі. Хотіли, бач, налякати "вредну" вчительку. Як добре я вас знаю! Сама ж недавно з шкільної лави. А що я не призналася тоді, як вперше познайомилася з Миколою Петренком та Олександром Антонюком, то даремно..."

— Далі, далі читай, — підганяв Сашко.

— "Я певна, що це саме вони підстроїли мені таку оказію. Та нічого, вірю, колись іще будемо друзями"... Авжеж, "друзями"! Понесла, мабуть, камінець у міліцію — друг називається!.. — Микола пошукав очима по столу, не лишився він часом удома, той камінець. Ні, не видно.

— Ти в кінці почитай, там вона й про нього, мабуть, написала.

— Підожди, ось тут про маму щось... "Сьогодні була в Миколи Петренка удома. Він прив’язав до хвіртки собаку, певно, думав, що я побоюся зайти". Таку не обдуриш... "Мати в нього живе сама, чоловік загинув. її шанують у селі, працює бригадиром садово-городньої бригади. Після того як я домовилася з нею, щоб повести учнів у колгоспний сад, вийшли надвір і довго розмовляли. Хоча їй і ніколи за

роботою, та все ж пообіцяла, що більше приділятиме уваги сину, якого вона дуже любить і хоче, "щоб з нього були люди". З Миколиною матір’ю у мене вже є контакт.

Важче, мабуть, буде його налагодити з батьком Антонюка. Цей п’є. Жінка кинула його сама через те. Хлоп’я бідно вдягнене, в очах у нього завжди затаєний смуток. Дивуюся, чому за такого батька не візьметься по-справжньому весь колектив, вся громадськість і не спрямують його на правильний шлях? Неодмінно зустрінуся з ним. А ще принагідно поговорю з Олександром, розпитаю, чи всі у нього є підручники, може, чимось треба допомогти. Тільки це, вважаю, слід робити так, щоб не образити хлопця, бо він, уже мала нагоду переконатися, дуже вразливий".

Сашко стояв, похнюпивши голову. Йому стало жаль себе, батька, матір, меншого братика, сестричку. На очі набігали сльози, і він ледве стримувався, щоб не розплакатися.

— Ти, Сашко, слухай і дивись... Бабусі чомусь довго немає. Микола перегорнув іще з десяток аркушів.

— "10 вересня. Інколи відступаю од програми. Намагаюсь врахувати місцеві умови, поєднати вивчення ботаніки та зоології з конкретними інтересами школярів, майбутніх хліборобів, садоводів, тваринників. З радістю помічаю — багатьох учнів уже захопила моя наука. Сьогодні географ Тарас Костьович каже: "Ми на вас, Валентино Михайлівно, дуже сердимось". — "Чого?" — питаю, не завваживши в його очах лукавинок. "Як чого? Ви ж он так учнів замордували своєю ботанікою та зоологією, що вони тільки й говорять про всякі тичинки, віночки, хребці, наче в світі більше нічого й не існує. Доведеться нам сваритися". Це, звісно, він жартома сказав, а може, трохи й заздрить... Та найбільше докорів мені доводиться вислуховувати від бібліотекарки Ірини Тимофіївни. "Навіщо ви з ними панькаєтесь? — Це про бешкетливих учнів. — Не слухається який на уроці — виженіть з класу, нехай веде в школу батька чи матір. Або в учительську до директора потягніть. З ними інакше не можна. А

Петренка з шостого я уже давно відправила б у трудову колонію"... Ти бачиш, Сашко, як вона виступає проти мене!

— Швидше шукай, де про камінець. В кінці читай. Вона вчора писала.

— Є! — вигукнув Микола. — "...Хто міг це вчинити? Невже знову вони? Чи хтось, може, із старших? Ішла з школи. По дорозі зустріла Настю Трохимівну. Вона розпитувала про сина, сказала, що колгоспне правління дозволило школі посадити свій сад на схилах яру й виділило для цього двісті саджанців яблунь, груш, слив і черешень. Обіцяла також виклопотати коней — возити перегній і торф. Попрощалися, вона собі пішла додому, я собі. Коли проходила повз густі кущі бузку і терну, які росли обіч дороги, хтось кинув камінь..." Уже й "камінь", — не стерпів неправди Микола. — Який же то "камінь", коли невеличкий камінчик. Так би й писала... "Він пролетів повз мене й упав на дорогу. Я озирнулась, але нікого не побачила, ніхто до мене не обізвався. Підняла той камінь і рушила далі. Невже вони на таке зважились?.."

— Про кого це: "вони"? — стурбувався Сашко. — Може, вона думає, що ми вдвох там були?

— Може...

— До чого ж тут я?..

— Слухай далі. "Справа серйозна. Треба підібрати до кожного з них якогось особливого ключа. Петренко та Антонюк..."

Рипнули сінешні двері. Микола вмить закрив зошита, поклав на стіл. Як ошалілі, кинулись до кухні. Гуцнули на лаву, схопили з макітерки по пиріжку.

Бабуся не одразу зайшла в хату. Чути було: поставила в сінях відро з водою, накрила дощечкою. І все щось бурмотіла сердито.

— Хай він сказиться той гак! Впустила-таки відро. Спасибі, добрий чоловік нагодився, поміг витягти, — зайшла, важко дихаючи.

Хлопці сиділи на лаві, жадібно вминали пиріжки. Очі в них були налякані.

Стара здивовано глянула на них. Зазирнула в макітерку, накрила її рушником. Почала роздягатись.

— Прошу діда: полагодь шельменський гак, — як до стіни. Тільки сад у голові… Горе з ним. Не держиться дому й квит. Днює й ночує в тому саду…

Хлопці дожували пиріжки, подякували й швиденько чкурнули з хати.

— Ех, жалко, не дочитав до кінця! Там же про все сказано… Слухай, Сашко, про які то вона ключі пише, щоб їх підібрати?

— Таж ясно про які. Хіба ти не знаєш?

— Ні, — стенув плечима Микола.

Сашко усміхнувся, пожартував:

— Хоче, щоб нас замкнули на ключі у в’язницю.

— Невже?!. Оце влипли… — не зрозумів жарту Микола.

Довго йшли мовчки. Микола раз по раз тяжко зітхав.

— Та ти не журись так, — спробував заспокоїти друга Сашко. — Може, й не заявить у міліцію. Бачиш, вона й справді не така, як ми думали. Не розказала нічого ні директору, ні матері. І дідусеві навіть не заїкнулася про яблука. І тепер минеться, ось побачиш, — запевняв Сашко.

Микола був такий засмучений, що навіть не захотів іти додому. Пішли до Сашка, сіли робити уроки, але він ніяк не міг зосередитись.

— Знаєш, що я оце придумав? — усміхнувся Сашко. — Ніколи не догадаєшся!

— Ну кажи вже.

— Ходімо в сад і самі розкажемо про все дідусеві. Він добрий, простить, коли ми самі…

Микола довгенько розмірковував. Врешті махнув рішуче рукою:

— Добре, що буде, те й буде, давай признаємось.

Цього разу йшли до саду не яром, а дорогою, йшли відкрито, нікого не остерігаючись. Біля посадки, де ховалися колись від сторожа, звернули в яблуневе та грушеве міжряддя. Сад тепер уже не схожий на колишній, — буйнозелений, рясний. Плодів на деревах немає, лише де-не-де на верхівках осталися поодинокі яблука чи груші. Листя почало жухнути й осипатись.

Перше ніж показатися дідусеві Артему на очі, хлопці вирішили подивитися яблуньку, на якій вони відчахнули гілку. Чи не всохла, не пропала часом? Легко віднайшли її, примітну серед інших дерев, і були приємно здивовані, що гілка на ній ретельно перебинтована, підв’язана, підперта тичкою і вже почала приростати до стовбура.

— Це дідусь її вилікував, — промовив Сашко.

— Угу, — кивнув Микола і тільки торкнувся рукою гілки, як раптом позаду:

Ба-ба-ах!!!

Хлопці присіли на місці з розкритими ротами.

— Стій! Замри! — ніби з величезної порожньої бочки загримів сторожів голос.

Микола з Сашком, якби й хотіли втекти, то не змогли: від переляку ноги тремтіли, як у спійманих куріп’ят.

— Ну, що ви тепер скажете, герої? — підбіг до них Шморгун із дробовиком. — Нарешті я вас піймав!

— Ми, дядьку, не красти прийшли, — трохи очунявши від переляку, обізвався Микола.

— Го-го, "не красти"! Ціле літо за вами ганяюсь. Дід Артем усе питає: "Хто це сортові дерева обносить?" Тепер нехай знає хто — рідний онук та бригадиршин синочок! Бригадирша бачить, коли хтось хоч соломинку візьме в колгоспі, а що син її витворяє, того не помічає!

Шморгун, видно, ніяк не міг забути Миколиній матері виступу на громадському суді, коли його знімали з посади комірника. Вона тоді дуже лаяла його за пияцтво і розкрадання колгоспних продуктів.

— Чесне піонерське, ми не хотіли красти. Ми до дідуся Артема йдемо, — сказав Сашко.

— Так я вам і повірю, — скривив рота Шморгун. — Обдурюйте когось іншого, а не мене. Гарного має дід онука! Ось поведу, хай полюбується. Давай, завертайте дишло! Тільки не здумайте тікати. Це я угору пальнув, а то нажену солі в м’яке місце, знатимете!

Що могли вдіяти хлопці? Довелося підкоритися і йти до куреня під конвоєм. Одначе там дідуся Артема не було і сторож повів їх до сушарні.

По дорозі наткнулися на яму, в яку зносили й знищували отрутою обібрану з дерев гусінь. Шморгун заглянув у неї, звелів:

— Ану, залазьте туди, посидьте, поки я садівника знайду.

Микола з Сашком навіть не ворухнулися.

— Кому сказано — лізьте! — гримнув сторож.

Ніби не до них, стояли мов укопані, тільки носами шморгали.

Тоді він закинув на плече дробовик, схопив обох за коміри і, як цуценят, повкидав у яму. Сам далі погупав.

Яма глибока. Марне сподіватися вилізти з неї. Навіть коли б Сашко видерся Миколі на плечі, і то хтозна, чи дістав би краю.

— Тепер і дідусь не повірить, що ми самі до нього йшли, — зітхнув Микола.

— Дідусь повірить. Я його знаю…

Невдовзі знову почувся гупіт. Думали — сторож повернувся із дідусем Артемом. Аж то сам дідусь звідкись узявся.

— Що воно за мара тут бубонить? — з’явилося над ямою знайоме вусате обличчя. — О! Чого це вас лиха година туди занесла?

Микола і Сашко не відповідали, розгубилися від несподіванки.

Дідусь висмикнув з-під яблуні довгу тичку-рогачика, що нею підпирали влітку рясну гілку, подав її у яму.

— Ну, берись котрий, витягну.

Сашко перший міцно вхопився за тичку, і дідусь виволік його нагору.

Потім допоміг вилізти і Миколі.

— Так це, мабуть, на вас він стріляв? — запитав дідусь, поставивши підпорку на місце.

— На нас, — буркнули одночасно.

— І в яму повкидав він?

— Він.

— За що?

— Думає — красти прийшли. А ми до вас, дідусю, — мовив Сашко. — Хочемо про все чесно розказати. І хто гілку ото відчахнув на яблуні, і чого довго не ходили…

— Нехай, нехай, ще встигнете розповісти, — перебив його дідусь. — Куди ж він пішов, сторож?

— Вас шукати.

— Ай-я-я, ох і негарно ж вийшло, — похитав головою.

Хлопці не зрозуміли, що саме він вважає негарним — те, що сторож стріляв на них і в яму повкидав, чи, може, їх засуджує.

— Дідусю, невже і ви нам не вірите? — похнюпився Микола.

— Що кажеш?.. А-а… Ні, я не про вас, я про сторожа. Вредний чоловік цей Шморгун. Хитрий, як лис, і кусючий, як змія… Ну, та нехай, про нього ще побалакаю з ким треба, а з вами, коли вже прийшли до мене в гості, поговоримо зараз. Ходімо в мою штаб-квартиру.

Сашко таки добре знав свого дідуся. Як і сподівався, він пробачив їм і крадіжку, і шкоду, заподіяну колгоспному саду. Лише покартав і взяв обіцянку, що вони більше ніколи не робитимуть такого.

Микола і Сашко попрощалися й чимдуж подалися додому — задоволені, повеселілі.

ОЙ ХМЕЛЮ Ж, МІЙ ХМЕЛЮ!..

Батько ще не встиг навіть умитися після роботи, як у вікні пропливла величезна постать Шморгуна. Гупнуло тричі в сінях, і ось він уже на порозі.

На одутлому, неголеному обличчі — радість:

— Го-го-го, значиця, поросимо в роті свяченою!

Ступив у своїх важких чоботищах до столу, витяг із-за пазухи літрову пляшку сизого самогону.

— Первачок, — підморгнув батькові. — Шкода, закуски не прихопив. Не схотів додому заходити, там баба як нападе... Та нічого, і рукавом закусити можна, було б після чого.

З роботи батько повернувся млявий, насуплений, а це одразу ніби ожив, у очах застрибали веселі блищики. Віддав Сашкові рушника, сказав улесливо:

— Ану, синку, організуй нам по цибулині, — і зиркнув на ліжко.

Знав: там завжди стояла, загорнута в фуфайку, наготована йому вечеря. Зрідка суп, куліш, солодка гарбузова каша чи молода кукурудза, частіше — картопля, — печена, тушкована, варена — в "кожушках" або чищена.

Цього разу Сашко подав на стіл картоплю. Дарма, що була пісна і розварена, батько і сторож, випивши по склянці горілки, хіба ж так уминали її з цибулею.

Сашко сидів на лаві біля вікна набурмосений, злий. Гортав підручник ботаніки, який дала йому сьогодні Валентина Михайлівна. "Візьми, — каже, — в мене їх два".

— А ти чого не їси? — спитав батько.

— Не хочу, — відказав, хоч насправді під грудьми смоктало від голоду.

— Він, мабуть, жде, щоб і йому чарку налили, — промимрив Шморгун, набивши повен рот картоплею. — То я зараз, — простягнув руку за пляшкою.

Але Сашко з такою відвертою ненавистю поглянув на нього, що він і до горілки не дотягся.

— Ну, ну, чого?.. Не хочеш — не треба. Силувати не будемо. Виростеш, скуштуєш цієї водички, за вуха не відтягнуть. — Повернув закудлану голову до батька: — Давай, Павле, наливай пального.

Той зсунув докупи склянки, налив їх до половини. Поцокались, випили.

— Вогонь! — сказав сторож, занюхавши горілку шматком хліба.

— Стоградусна! Кхе! — кашлянув батько.

Заїли. Шморгун витяг із бокової кишені по цигарці. Чиркнув сірника, спершу сам припалив, потім дав батькові.

— Чув, ти завтра в город рибу везтимеш? — спитав, випустивши одразу з рота і носа хмару сизого диму.

— Везтиму. А що? — відповів батько, поклавши цигарку на лезо ножа.

— Не міг би до мене в сад завернути?

— Що там у тебе?

— Забув хіба? Я тобі вже казав.

— А-а, — згадав батько і похмурнів. — Знаєш, це таке діло…

— От іще… Все буде, як по-писаному. Забереш, одвезеш, скинеш їй через тин у двір — і кришка. Дівчата вихідні, дід Артем з школярами садок закладатиме в яру. А Ольга своя людина, нікому ні мур-мур, я її знаю. Була сьогодні, літряку перваку оце принесла, казала, дасть за те цілу сулію.

— Чого ж вона сама не прийде, не візьме?

— Таж її хтось може зустріть на дорозі. А тобі машиною — раз плюнуть.

— Не хочу, Василю…

— Ну й дурень ти! Ворона налякана! — стукнув кулаком об стіл Шморгун.

Батькові стало ніяково, що його так обзивають при синові, сказав:

— Піди, Сашко, погуляй.

Сашко, захопивши з собою книжку, вийшов із хати, сів під вікном.

На що це намовляє батька сторож? "Забереш, одвезеш… дасть за те цілу сулію". Не інакше, щось хоче вкрасти у колгоспному саду і одвезти тій самогонниці — Ользі. От злодюга!

"Невже тато погодиться? — важко зітхнув. — Як упіймається, засудять…"

Підсунувся ближче до вікна, сподівався почути дальшу розмову. Батько говорив тихо, сторож бухтів, як у бочку — бу-бу-бу. Нічого не добереш.

"Ні, тато не повинен згодитися на таке".

Йому пригадався громадський суд, що судив колись Шморгуна. Людей зійшлося в клуб — не протовпишся. Дітей не пускали, але Сашко з хлопцями таки пробралися туди тихцем. Забилися в куток, стояли, слухали. Ой, як тоді соромили, ганьбили його!.. А як він благав, щоб

колгоспники простили! "Люди добрі, клянуся вам чесно жити. Тріски біля чужого двору не підніму..." І йому повірили, простили, тільки сказали заплатити гроші за все, що взяв у коморі. Тепер, бач, забув, знову потягло до крадіжки, та ще й батька намовляє, дурнем, вороною обзива.

Сашкові прикро за батька. І чого він такий? Дав би тому гадові... Так ні, водиться...

Думки Сашка перервав деренчливий Шморгунів спів, що залунав із хати:

Ой хм-е-лю ж, мій хме-елю,

Хме-елю зе-елене-енький...

Щоб не чути п’яного галасу, Сашко, поклавши на одвірок книжку, прихопив у сараї лопату і подався на город. Там лишилася ще невирубана кукурудза.

Зайняв од краю рядок, люто накинувся на присохлі стебла, наче на своїх заклятих ворогів. Цюк! Цюк! Цюк!.. Зрубане кукурудзиння віялом лягло на землю, шелестіло цупким рудуватим листям.

"Це вони вип’ють дома всю горілку, — роздумував, — тоді ще поплентаються в чайну. Так завжди роблять".

Вгледів на межі горбок. Зарівняв його. Батько, повертаючись городами додому, може перечепитися і впасти.

Сонце ось-ось закотиться за гору. В його скісних променях повсюди виблискувало срібне павутиння. Бабине літо.

Вирубавши чотири рядки кукурудзи, Сашко закинув на плече лопату, попростував з городу.

Саме в цей час вийшли з хати батько і сторож. Розчервонілі, очі в обох посоловіли. Видно, самогон і справді був міцний.

— А може, підемо ще в чайну, перекинемо по чарочці, — вмовляв Шморгун. — Гроші в мене є.

— Годі… годі… — клював носом у груди батько.

— Ну, як хочеш… А я піду.

Сторож зробив кілька непевних кроків до воріт, поточився на паркан. Уперся руками в дощечки, ніби збирався перестрибнути через огорожу.

— Чорт… понаставляють…

— Давайте я виведу, — підбіг Сашко. — Додому йдіть.

Він радий був швидше здихатися Шморгуна, щоб той більше не манив батька.

— Додому? А хто за мене чарку вип’є? Може, ти? Хах-хах-хах…

— Ви й так уже п’яні. На ногах не держитесь.

— Я… я на ногах не держусь? Ану, глянь! — відштовхнувсь од паркану. Ступив двічі і, мовби його хто палицею оперезав по жижках, повалився на землю. — У-у, чорт… перечепився…

Взявся Сашко підводити — хоча б за ворота випхнути. Де там, здоровенний та важкий, як лантух п’ятипудовий з зерном. Батько не допоможе, сам ледве стоїть.

Шморгун підрачкував знову до паркану, вхопився за нього, встав. Перебираючи руками дощечки, добрався до хвіртки. Нараз щось згадав, загорлав на весь двір:

— Павле, стій! Куди ти пішов? Так, значиця, договорились?.. Та що ти там белькочеш? Кажи: приїдеш чи ні?

— П... приїду, — ледве видушив із себе батько й поплентався до хати.

"Згодився... — похолов Сашко. — Напоїв, злодюга, і таки вмовив..."

— О-ой са-ад-виноград-ад, кучерява вишня, — затягнув Шморгун, але зразу ж обірвав, духу, певно, не вистачило. Гикнув, аж голова схитнулася, звернувся до Сашка, що вкрай засмучений стояв оддалік: — Олежку, завтра в яр підете? Га?.. Чого мовчиш?.. На трясця він вам здався, той сад? Поки виросте, учобу покінчаєте. Поїдете в город. На вертольотах літатимете. У-у-ух! ...Плювать тоді вам на нього з височини. Хах-хах-хах... Чи, може, тобі яблучок, грушок не хватає? То я принесу, єй-єй, принесу іще. їж, синочку, од пуза. Хах-хах-хах...

"Аби ти наївся та й не встав, паразит проклятий!.." — розлютився Сашко.

Рвонувся, щосили штурхнув п’яного од хвіртки, крикнув:

— Щоб ноги вашої більше в нас не було!

Сторож поточився й гепнувся під паркан з того боку, од вулиці. Вилаявся недобре.

Та Сашко вже не почув його лайки. Швидко защепнувши хвіртку, побіг у хату.

Батько лежав на ліжку, мов непритомний, звісивши додолу голову. Посеред кімнати валялося перекинуте відро. В хаті смерділо горілкою, цигарковим димом та цибулею.

Сашко вимочив ганчіркою воду, прибрав зі столу пляшку, склянки, недогризки цибулі і недокурки. Зняв з сонного батька піджак. Роззув.

Надворі споночіло.

Запалив світло.

По радіо передавали веселу музику. Вимкнув репродуктор, умостився з ногами на лаві.

Що ж тепер діяти? Сходити до матері, розповісти їй усе? Але чим вона зарадить? Тільки розхвилюється та й годі. Знову плакатиме… А може, до тієї самогонниці? Сказати, щоб не брала краденого. Еге, так і погодиться! Тільки наскаржиться потім батькові.

Ні, краще самого тата просити. Дуже, дуже проситиму. А якщо не слухатиметься, скажу: "Кину тебе і все. Піду до мами". Тоді він, мабуть, послухається.

Ще довго сидів, думав — прокинеться батько. Та він спав як убитий. Один раз тільки перевернувся, замурмотів, застогнав і змовк.

Сашко загасив світло і, не повечерявши, ліг на лаві.

"Вранці поговорю", — вирішив.

Батько потер заспане обличчя рукою, відкашлявся, поглянув на свої босі ноги.

— Сашко, де ботинки?

— Під лавою.

— Подай.

Сашко встав, приніс.

"О-о, сонце вже високо! Оце заснув! Міг би й тата проспати..." — подумав.

Заходився і собі взуватись, одягатися.

— Куди ти? — спитав батько.

— У нас недільник сьогодні.

— Садок закладать будете?

— Угу...

"А що, коли не піду в яр? — раптом спало на думку. — Поїду з ним до міста. Тоді, може, він не заїде до Шморгуна".

— Тату, і я хочу з вами поїздити.

— А недільник?

— Нічого, обійдеться без мене.

— Іди, куди всі йдуть.

— Візьміть, — не відступав Сашко. — Я вам не заважатиму!

— Сказав — значить, усе. І не проси. Краще ось злий мені.

Сашко одразу насупився. Неквапливо зняв із плити каструлю з водою.

Батько підставив пригорщі. Пирхав, хлюпався, ніби надворі. Всю долівку забризкав.

— Знаю, чого не берете, — пробурмотів Сашко. — Красти захотілося.

— Що?.. — підняв мокру голову.

— Еге, думаєте, я дурний, нічого не розумію. З тим п’яничкою, Шморгуном, домовились украсти щось у саду.

— Перестань пащекувати! Яке твоє діло, про що я з ким домовляюсь? Розпустився…

— А таке, що я кину вас і піду до мами, якщо пити будете і… красти.

Батько лиш нахмурив брови і нічого не сказав. Мовби втікаючи од сина, похапцем накинув на плечі піджак, зняв з вішалки кепку, вийшов надвір.

ПРИГОДА В САДУ

Учитель фізкультури Петро Денисович подав команду, і колона рушила з шкільного двору.

Попереду йшли учні п’ятого класу. За ними — шестикласники і семикласники. Той ніс на плечах лопату, в того скиргало в руках порожнє відро. У хвості колони хлопці з восьмого тягли возики, котили тачки, навантажені кролячим послідом. Дві кінні грабарки, що їх дали з бригади, виїхали на дорогу й поторохкотіли по торф’янистий грунт.

Як проходили вигоном, з двору вискочив Кудлай.

— Іди, іди сюди! — покликав Микола. Собака зрадів, кинувся до нього.

— О, тепер у тебе й помічник буде! — пожартувала Валентина Михайлівна, яка йшла поруч свого класу.

Сашко був похмурий, мовчазний. Він ніби аж схуд за ніч.

— Чого ти такий? — нахилився до нього Микола.

— Який? — скинувся хлопець.

— Ну, невеселий, мовчиш… Я зразу помітив, коли зайшов. Батько, мабуть, знову щось натворив, еге ж?

— Ні-ні, — заперечив Сашко, — нічого не натворив. Голова болить…

Він не хотів розповідати навіть Миколі про те, що задумали зробити сьогодні батько з Шморгуном. Вистачить, і так сорому набралися з матір’ю через оте батькове пияцтво…

Дід Артем чи не з самого досвітку чекав школярів.

— Оце і я розумію — ціла гвардія нагрянула. А обоз який у вас! — кивнув на хвіст колони.

— Згодом ще й кавалерія прибуде, — пожартував Тихін Федорович.

Садівник уже розмітив, де треба садити дерева, й частина учнів одразу ж узялася за діло. Розсипавшись на обох схилах пологого яру, копали ями. Інші, скинувши з возиків і тачок перегній, подались у видолинок по чорнозем.

Микола з Сашком, одвоювавши в хлопців-восьмикласників дірявого возика-торохтуна, також покотили у видолинок. Щоб їх похвалили, набрали повнісінький ящик землі і ледве цупили возик на схил.

— Не набирайте ж стільки, підірветесь, — жахнулася Валентина Михайлівна.

— То ще й мало, — храбрував Микола.

— Та ви хоч пхайте його, не тягніть. Так легше, — порадила вчителька.

Зачувши розмову, підбіг Олег.

— Давайте, я помагатиму.

— На й моїх п’ять, щоб було десять! — відповів йому примовкою Микола. — Без твоєї помочі обійдемося. Яму он копай, чого ледачкуєш?

— Я ж хотів… — почав оправдуватися Олег.

— Годі вам! — спинив їх Сашко. — Потім одвів Олега набік, спитав: — Батько твій уже пішов у сад?

— Спить, мабуть, і досі… А що?

— Та це я так...

А сам ураз повеселів.

"От добре! Може, тепер і зовсім не прийде. Тоді й не крастимуть сьогодні. А там передумають... Аби не прийшов!"

До обіду школярі встигли викопати ями і навозити до них чорнозему. Тепер яру не впізнати. Схили його були густо покриті жовтими й чорними купами.

Сіли відпочити й поїсти.

Дід Артем з учителем теж присіли до учнів. Коли всі пообідали, садівник розв’язав чималенький клунок з яблуками, запросив:

— Ану, покуштуйте й скажіть, що воно за фрукт. Можна його вживати чи не можна?

Спершу взяли по яблуку вчителі, потім потягнулися до клунка руки школярів.

— У-у-м! Ох і солодкі, як мед!

— А пахучі!

— А соковиті!

— Пхе, я їх стільки переїв, — стиха сказав Вікторові Троцю Олег.

— Значить, добрі яблука? — "задоволено посміхнувся садівник.

— Еге ж, яблука справді смачні, — похвалила Валентина Михайлівна. — Який це сорт?

— Наш, лепехівський, — гордо відповів дідусь.

— Вперше чую…

— То й не дивно, бо раніше не було такого.

— Це той, що ви його самі вивели? — здогадалася вчителька.

— Трохи я, а трохи люди добрі помогли. Цього року вперше вродили. Жаль тільки, якісь шибеники гілку відчахнули на одній яблунці, коли плоди ще зелені були. Гнався за ними сторож, та й не догнав. Може, отут вони й сидять, ті хлопці. Га?..

Миколу й Сашка кинуло в жар.

Навіщо він ото говорить — "якісь шибеники", мовби й справді не знає? Може, хоче покепкувати з них, а інших застерегти, щоб не робили такого?

В розпачі Микола й Сашко посхиляли голови, ждали вже, як приречені, заслуженого вироку, Валентина Михайлівна помітила те, всміхнулася:

— Не бійтеся, Артеме Федоровичу, вони більше не стануть рвати. Хіба що прийдуть помогти вам або за порадою. У них же свій сад буде. Правду я кажу? — звернулася до учнів, а більше до Миколи й Сашка.

— Пра-а-авду! — підтвердили школярі.

— Правду, — проказали і Микола з Сашком, відчуваючи, що лихо минає їх.

— Чого ж, приходьте, я з дорогою душею…

— Хах-хах-хах, — прорипіло позаду. — Ви їм у ноги ще поклоніться, діду Артеме.

Садівник невдоволено поглянув на сторожа, який несподівано з’явився у яру, сказав:

— Ще нікому не кланявся і кланятися не буду. А захочуть, самі нехай приходять, учаться.

— Нехай, нехай, чого ж… Тільки тоді і зав’язі на деревах не побачите. Обнесуть цвітом. Вгощаєте ото сортовими, думаєте, вони їх не пробували. Раніше за вас. Ще зеленими рвали. Хах-хах-хах…

— Даремно ти це говориш. Коли якийсь шелихвіст і заліз у сад, то хіба можна на всіх дітей грішити?

— Якже, звісно, даремно… Ціле літо ганявся за ними, щоб зберегти добро. Ласі на дурничку. Бач, як допалися до колгоспних яблучок!.. Я тут днюю й ночую, та не позволяю собі навіть попробувати, а вони…

У школярів од тих слів застряли шматочки в горлі. Вчителям, видно, теж стало неприємно, почали підводитись.

— Безсовісний ти чоловік, Шморгун, — от що я тобі скажу, — розсердився дід Артем, аж почервонів увесь. — Не встиг очі продерти і вже нализався. Іди, куди надумав.

— Хах-хах-хах… — зареготав Шморгун і перевальцем посунув до саду.

"Ох же й гад! — подумав до краю вражений Сашко. — Бач, яким чесним прикидається. А насправді…"

Після тієї балачки зі сторожем, на яку, здавалось би, не слід і уваги звертати, учнів, учителів і садівника скувала ніяковість. Де й поділися веселі жарти, дзвінкий сміх, співи.

Пропало в них і колишнє завзяття до роботи. Мов нехотя, снували від ями до ями, мовчки закидаючи їх здобреною перегноєм і торфом землею.

Проте найбільше прикрощів заподіяв Шморгун своєю появою Сашкові.

"Це тепер тато під’їде машиною, забере і одвезе до самогонниці те, що вкрав Шморгун".

Його нестерпно тягло податися слідом за сторожем. Може, все-таки вдасться відговорити батька. Та як тут кинути роботу? Що тоді вчителька і товариші подумають?

Але невдовзі така нагода випала.

У Миколи поламалася лопата.

— Сходи на сушарню, візьми іншу, — порадив йому дідусь Артем.

— Еге, сторож не дасть.

— Скажеш, я звелів.

Сашко відразу зметикував і запропонував Миколі:

— Хочеш, бери ось мою, а я збігаю.

— Давай, — охоче погодився той.

Разом із Сашком повіявся і Кудлай. Йому нічого було робити в яру. Захотілося погребтися в купах свіжої землі — хлопці стали жбурляти на нього грудки, побіг за возиками, теж не догодив — прогнали, щоб не плутався під ногами.

Пробігаючи колгоспним садом, Кудлай натрапив неподалеку від сушарні на яму, на ту самісіньку, в якій колись відсиджувались Микола і Сашко, став гавкати, аж поки підійшов Сашко, заглянув і помітив у куточку зіщуленого зайчика-тушкана. Тупцяв на місці, ніяк не міг придумати, як витягти звірятко. Врешті, вхопив з-під яблуні підпорку, ткнув під саму мордочку зайчаті.

— Трусь, трусь, трусь! — покликав.

Але звірятко ще більше згорнулося в клубочок і наполохано заблискало очима. Сашко зрозумів, що по тичці заєць не полізе, тому став на коліна, нахилився і помахав рукою, так хотілося йому витягти тушканчика.

Коли він занадто перехилився над ямою, відвалилася брила землі і разом з ним шелеснула вниз.

Сашко майже не забився, лиш злякався.

"Що тепер робити? Як вибратися з ями? — охопив його розпач. — Може, по тичці?"

Тушканчик навіть не тікав од нього, Сашко узяв його на руки, погладив. Скільки разів ганявся ввечері по леваді за меткими звірятами і ні разу не зловив. А тепер усі хлопці заздритимуть.

Кудлай стояв над ямою, повискував нетерпляче, крутив хвостом, сподівався, мабуть, що Сашко викине йому здобич.

Але Сашко сховав звірятко в пазуху, приставив до стіни тичку, подерся по ній. Уже виліз до половини, коли це тичка — трісь, і впав на дно ями.

"Оце халепа! — злякався хлопець. — Сам зроду не вилізу. Того разу дідусь витягав..."

Став гукати, думав, хтось почує, прибіжить.

Кричав довго, поки не охрип. Та ніхто не з’явився. Кидав угору картуз — може, хто-небудь побачить. Закінчилося тим, що картуза вхопив Кудлай. Держав у зубах, грайливо дивлячись на хлопця.

Сашко взяв грудку, жбурнув на собаку. Той заскавучав, побіг і більше не приходив.

Сашко знову вхопився за поломану тичку, як за рятівний круг. Зняв пасок, перев’язав тріснуту палицю, повісив на неї піджак і вистромив з ями. Потім нагріб купку сухого листя, присів на неї, втомлений, розгублений, наляканий.

Уявив, що буде далі. Невдовзі повечоріє, всі підуть з яру. Микола, звісно, навідається до нього додому. Не застане, подумає — до матері пішов, адже казав йому, що збирається до неї в гості. Батько теж так подумає. Привезе сулію самогонки, пиячитиме з Шморгуном. Доведеться сидіти в цій ямі цілу ніч...

А розбурхана уява малювала ще страшніше.

Може початися довгий осінній дощ. Тоді вже в сад ніхто не загляне і завтра, і післязавтра… Навіть дідусь Артем і сторож не прийдуть. Чого їм сюди іти? Яблука і груші зняли, лежать у погребах, сушарню замкнуть. От і гибітиме тут, доки не скоцюбне від голоду й холоду.

"Що я наробив, дурний! Що я наробив! — картав себе Сашко. — Треба було хоча б Кудлая не проганяти, хай би товкся коло ями. Може, помітили б його. Тепер як про себе сповістити?.."

…Микола вже кілька разів поглядав у бік колгоспного саду.

"Чого так довго не повертається Сашко? Невже втік? Ні, Сашко не такий!.."

Раптом помітив: з-за горба вискочив Кудлай. Несе щось у зубах. Чи не ховраха піймав?

Собака, обминаючи ями і купи землі, підбіг до Миколи й поклав біля його ніг заслинений картуз.

— Чий це? — спитала Валентина Михайлівна.

— Сашків, — одразу впізнав Микола.

— Ось бачиш, казала — помічник у вас добрий. Вже картуза носить, а там іще щось робитиме.

— Аби він уроки робив за нас… — пожартував Микола.

Посміялися й знову взялися за діло.

Минуло ще з годину, Сашка не було. Тепер уже занепокоїлась і Валентина Михайлівна: "Де він застряв? І чому це Кудлай приніс Сашків картуз?.."

— Слухай, Петренко, може, з Сашком щось сталося? — підійшла до Миколи. — Пішов і як у воду впав.

— Хтозна… Я сам думав. Тільки що могло таке трапитись?

— А може, збігаєш, узнаєш?

— Добре. Хай тільки моїх ям ніхто не загортає. Сам загорну, як вернуся.

Застромив лопату в купу пухкої землі, натягнув на голову картуза.

— Або почекай, ось і я піду з тобою.

Сказала щось діду Артему, махнула до Миколи рукою:

— Ходімо!

Вони вибралися з яру на дорогу, попрямували попід посадкою, щоб не блукати стежками.

Слідом за ними подався і Кудлай. На половині дороги почав гавкати й забігати в посадку.

— Чого він туди тягне? Ану, куди поведе, — звернула й собі з дороги Валентина Михайлівна.

Перетнули посадку. Кудлай повів далі, в сад.

Раптом запримітили між деревами щось чорне. Саме туди і тягнув собака. Зупинився, хвостом крутить.

"Яма для гусені, у якій ми сиділи, — згадав Микола. — Невже Сашко знову там? Еге ж, он і піджак його висить на тичці".

Заглянув у яму, так і є — тут.

— За що він тебе знову вкинув? — здивувався і обурився Микола.

— Це не сторож, — хрипким голосом відповів Сашко. — Це я сам. Зайченя діставав і впав. Земля обвалилася.

— Де ж воно, те зайченя?

— Ось, — витяг з-за пазухи звірятко.

В цей час до ями підійшла вчителька.

— Валентино Михайлівно, він ненавмисне, — гукнув Микола.

— Звісно, ненавмисне. Хто ж навмисне в таку яму падає, — засміялася вчителька. — Як же ми його витягнемо? Драбину треба з сушарні принести.

— Тичку з-під яблуні візьміть, — подав голос Сашко.

Микола приніс довгу і товсту підпорку з-під яблуні, спустив у яму.

— Лови зайченя! — підкинув Сашко угору тушканчика.

Микола спіймав звірятко на льоту.

— Ох і кумедне ж… — погладила тушканчика Валентина Михайлівна. — Хвіст довгий і з китицею. Треба його показати всім учням, а тоді випустити.

— Я й сам хотів, — сказав Сашка, хоч насправді в нього не виникало такої думки, і вхопився за тичку. — Тягни, Миколо!

Микола з учителькою взялися за другий кінець, смикнули добряче. І Сашко вже на волі.

— Добре, що ви мене знайшли. Думав, і ночуватиму оце тут.

— Йому скажи спасибі, — пом’яв Микола за вухо Кудлая. — Це він картуза твого приніс. На! — простягнув другові. — Та ще й привів нас сюди.

Собака, мовби й справді щось розумів, вдоволено крутив хвостом.

— Де ж лопата? — пошукав очима навколо ями Микола.

— Я ще не встиг дійти до сушарки. Зараз збігаю, візьму, — рвонувся Сашко.

— Ідіть удвох, — сказала Валентина Михайлівна. — Прихопіть кілька штук. У дівчат теж не вистачає. А я вас тут підожду.

До сушарні — недалечко. Минули кілька яблуневих рядів, смородинник. Залишалося ще перейти ділянку малинника — і все. Он вона височить, мовби якийсь казковий терем.

Раптом у "теремі" повільно відхилилися двері, і звідти виткнулася велика Шморгунова голова. Сюди верть, туди круть і, нікого не помітивши, одразу ж сховалася.

Микола здивовано зиркнув на Сашка — що б то могло значити? Сашко зблід на обличчі, опустив очі.

Через якусь хвилину із дверей знову висунулася спершу голова сторожа, далі і весь його тулуб. На спині здоровенний мішок.

Микола потягнув Сашка за густі кущі малини. Звідти стали стежити за сторожем.

Той замкнув сушарню і, озираючись на всі боки, підтюпцем потрюхикав до посадки.

— Сушки накрав, — здогадався Микола. — Давай вислідимо, куди понесе.

Він зняв зі штанів пояс, накинув Кудлаєві на шию, і хлопці обережно, щоб не виказати себе, подерлися густим колючим малинником слідом за сторожем.

Сашко плентався позаду вкрай розгублений, бо знав, куди подався Шморгун. Там, біля посадки, мабуть, чекає його з машиною батько. Забере і одвезе до Ольги, обміняє на самогонку. І про це знатимуть усі-усі. А найстрашніше, що Сашко зовсім безсилий відвернути це лихо.

Сторож вбіг у посадку, кинув мішок у рівчак, зверху притрусив опалим листям. Поправив на голові скособоченого картуза, сплюнув, неквапом вийшов на безлюдну дорогу.

Микола і Сашко також забігли в посадку. Затаїлися неподалік у заростях акації.

— Когось виглядає, — прошепотів Микола і посварився на Кудлая, щоб той не ліз до його пазухи, де схований тушканчик.

Сашко ствердно кивнув головою.

"Знав би ти, кого саме, — гірко подумав він. — А може, сказати, признатися? Ні, хай уже як буде, так і буде".

Дорогою, певно, хтось їде або йде, бо Шморгун знову заскочив у посадку і присів за кущем. Зовсім близько від них.

Кудлай схопився, але Микола притримав собаку і затиснув йому пащу.

Повз них прокотив на велосипеді дільничний міліціонер.

— Давай гукнемо, — прошепотів Микола.

— Не треба, підожди, — заперечив Сашко.

Микола розчаровано скривився. Чого не схотів? Це ж так доречно з’явився міліціонер, ніби відчув, що тут діється. Одразу й поцупив би за шкірку цього злодюгу.

Незабаром долинув гул машини. Сторож підвівся, вийшов на дорогу.

Під’їхав колгоспний грузовик, у кабіні поруч із шофером сидів Сашків батько.

— Здоров, Павло! — привітався до нього зраділо Шморгун.

— Здоров, — нехотя відповів батько.

— Я зараз, — кинувся до посадки сторож, але його спинив батьків оклик:

— Пожди, Іване!

— Га? — рвучко повернув голову Шморгун.

— Іди сюди, кажу.

Сашко почував себе так, ніби його виставили перед людьми на суд за якийсь страшний злочин.

— Ну що там? — підступив до машини сторож.

— Розумієш, Іване... — мнявся батько, — не хочу я в це діло встрявати. Передумав...

— Як це передумав? — вирячив очі Шморгун. — Ми ж із тобою вчора договорились!..

— Знаєш, тоді були під чаркою, а тепер... Одним словом — не хочу. І тобі, Іване, не раджу...

У Сашка, як тільки зачув останні слова, де й поділася неприязнь до батька.

"Татусю, любенький, дорогенький, — хотілося вигукнути йому, — який же ти молодець! Послухався-таки..."

— Так я ж приготував уже! — почервонів від люті Шморгун. — Он лежить у посадці...

— Однеси назад. Хай воно сказиться!

— Вже злякався? Зустрів міліціонера і злякався?

— Не те, щоб злякався, просто…

— Дурень ти набитий! — сердито процідив крізь зуби Шморгун.

— Як хочеш про мене думай, а я не повезу, і не вмовляй.

— Ну й їдь ти… — вилаявся погано Шморгун. — Без тебе зумію все зробити. Тільки тепер на випивку не надійся.

Батько більше нічого не сказав, махнув рукою шоферові, той завів мотор і повільно рушив з місця.

Собаки, як відомо, чомусь недолюблюють машин. Загледять яку, женуться, гавкають, намагаються гризнути зубами за шини, хоча це їм ніколи не вдається. Мабуть, ота нелюбов у них од заздрощів — самі-бо не можуть так швидко бігати. Кудлай особливо ненавидів їх. Уже, було, і поплатився за це, — колись добряче пом’яла його машина, — а однаково ганявся.

Отож і тепер, тільки-но зрушив з місця колгоспний грузовик, він вирвався, і як несамовитий кинувся слідом за ним.

Микола зопалу підхопився, голосно погукав Кудлая, виказавши цим себе і Сашка.

Шморгун стріпнувся, ніби його батогом уперіщили, оглянувся. Побачив Миколу і Сашка за кущем. Збагнув — за ним стежили. Однак спробував викрутитися.

— Чого це ви тут лазите? — накинувся на хлопців. — Гілля обламувать? Ану, гайда звідси! Щоб вашої ноги більше не було…

— Нас дідусь послав, — не злякався Микола.

— А-а, вистежити захотів!.. Сищиків завів уже!.. — зарепетував Шморгун.

— Ви не кричіть, бо ми вас не боїмося. І про те, який ви сторож, все одно розкажемо.

— Ось я вам розкажу… — рушив Шморгун до хлопців.

Невідомо, чим скінчилася б ця сутичка, коли б у посадку не нагодилася Валентина Михайлівна з дідом Артемом.

Садівник, не дочекавшись учительки з хлопцями, і собі пішов на сушарню. "Чи не наробив там якогось шелесту п’яний сторож?" — подумав.

Біля сушарні він зустрів розгублену Валентину Михайлівну і почув, як із посадки долинув сторожів лемент.

Прийшли садівник з учителькою, і Шморгуна ніби підмінив хто. Згорбився враз, удав із себе такого нещасного, що в людини, яка його не знала, міг би викликати навіть співчуття і жаль.

— Що трапилось? — суворо звернулася Валентина Михайлівна до хлопців.

— Та он… — кивнув Микола на сторожа.

— Винен, товаришочки, винен, — не дав йому доказати Шмор-гун. — Не подумала моя дурна голова, тепер страждаю… ой страждаю…

— Що тут таке? Нічого не розберу, — зиркав то на сторожа, то на учнів дідусь.

Тоді Микола ступив до рівчака, згріб з мішка листя.

— Набрав сушки, хотів одвезти кудись.

— Свята правда, ой правда… Десятому закажу… Листочка тепер із саду не винесу…

— Нема-таки в тебе совісті й на копійку — ось що я тобі скажу! — вибухнув гнівом дід Артем. — Простили тобі люди, а ти знову за своє. Оддай ключі! — звелів грізно.

— Ой, каюся, каюся…

Шморгун довго нишпорив по кишенях, врешті витяг ключ до сушарні і неохоче віддав садівникові.

— Тепер іди собі і щоб духу твого більше не було в саду!

Мов побитий шкодливий пес, поплентався Шморгун дорогою до села.

Микола з Сашком віднесли на сушарню мішок, а потім побігли наздоганяти Валентину Михайлівну.

Сонце мало ось-ось креснути далекий, повитий осіннім холодним серпанком небокрай. Високо в небі кричали дикі гуси, відлітаючи в теплі краї.

ХТО ПЕРЕМОЖЕЦЬ?

Микола дав собі слово — не чинити більше Валентині Михайлівні нових прикрощів. Якщо й схоче щось утнути — з усієї сили буде стримувати себе. Хай минеться те, що встиг раніше натворити.

Почав старанно готуватися до уроків, не пустував у школі, вдома був слухняний. Цим приємно подивував і вчителів, і матір.

Мати просто не могла нарадуватися ним.

"Бач, старшенький стає, вилюднює, і вдача в нього міняється", — думала вона.

Вражені були таким несподіваним переродженням Миколи і однокласники — чого б це?..

І тільки Сашко достеменно знав справжню причину тих змін. Та ще, може, Валентина Михайлівна догадувалася: стріне, бувало, гляне мигцем, усміхнеться хитро, мовби їхня співучасниця.

Дивна-таки, справді дивна ця нова вчителька! Скільки їй Микола заподіяв усяких каверз, вона ж йому все прощає. Не зовсім, правда, завжди або висміє, або дорікне, але ніколи не зчиняє галасу і нікому не скаржиться.

Як швидко біжить час! Здається, недавно почалося навчання, а ось уже й чверть минає, жовтневі свята настають.

Шостого листопада шкільна піонерська організація проводила урочистий збір, присвячений роковинам Великої Жовтневої соціалістичної революції і, звичайно, закінченню першої чверті. На збір запросили директора, вчителів, голову колгоспу і бригадира дядька Василя.

Коли вже виступив директор школи, голова колгоспу і Світлана Коломієць від піонерів та учнів, бригадир, який статечно сидів за столом президії і уважно слухав виступаючих, шепнув щось піонер-вожатому. Той ствердно кивнув йому, потім відшукав в залі Миколу і Сашка, звернувся до них:

— Може, й з вас хто виступить та розкаже про себе?

Хлопці перезирнулися стривожено — чого це раптом? — і заперечно похитали головами.

— Невже у вас немає нічого цікавого? Певний, що є. Розкажіть, наприклад, як ви працювали в колгоспі їздовими. Ану, хто сміливіший, давай! — заохочував піонервожатий.

Але хлопці, хоч і відлягло в них на душі після тих слів, мов затялися — ні та й ні.

Звичайно, з Миколою і Сашком траплялося чимало цікавого під час поїздок на станцію, як возили фрукти. Та це ж, коли розповідати, неодмінно треба згадати і про те, як вони стали їздовими. А їм зараз, коли на зборі був присутній дядько Василь, дуже не хотілося згадувати тієї історії.

Тоді вожатий надав слово бригадирові.

Дядько Василь розповів, хто з учнів і як саме допомагали літом та й зараз допомагають колгоспу, подякував їм від імені правління.

— Тепер я хочу почитати вам ось цього листа, — дістав бригадир з кишені зеленого конверта, витяг з нього списаний аркушик паперу. — Слухайте... "Дорогі друзі Миколо і Олександре!"

Учні нашорошили вуха. Микола з Сашком переглянулись: що за оказія, невже це до них звертається хтось у листі?

— "Записку, яку ви вклали у ящик з грушами, ми знайшли. ("Ага, он воно що!..") Вас цікавить, кому дісталися груші, що їх привезли ви на заготівельний пункт, і чи дійшли вони цілими, неушкодженими. Так-от, одержали ваші груші ми, будівельники з далекої суворої Тюмені,

одержали цілими-цілісінькими. Мабуть, ви дбайливо доглядали свій вантаж, коли він так добре зберігся. Щира вам дяка. А ще дякуємо вашим батькам за те, що вони виростили такі смачні-пресмачні плоди. Щедрість і теплота ваша зобов’язує нас іще краще працювати на благо нашої рідної Вітчизни. На жаль, у записці ви не назвали своїх прізвищ, ось чому ми й надсилаємо цього листа в правління вашого колгоспу. Гадаємо, що таким чином він неодмінно потрапить до вас. Бажаємо міцного здоров’я, успіхів у навчанні! Вітайте всіх школярів".

Прочитавши листа, бригадир передав його Миколі і Сашкові. Учні дружно зааплодували.

Тоді хлопцям хоч-не-хоч, а довелося виступати на піонерському зборі.

Розповідаючи про свої поїздки на станцію, вони не забули і тієї історії, як піймалися з Сергієм на обмані. Усі посміялися та й годі.

З хлопцями помирилися Микола й Сашко, забувши про колишні кривди і образи. Тільки із Шморгуном Олегом і далі ворогували. Після того, як батька піймали на крадіжці і правління колгоспу прибрало його з саду, Олег став якийсь вовкуватий і дратівливий. Окрім Світлани Коломієць, ні з ким не дружив. Шестикласників неабияк дивувала та їхня дружба. Що спільного між Олегом і Світланою? Вона добра, лагідна, відмінниця, а він — пряма її протилежність. Ну, та нехай дружать, може, й Олег біля неї подобрішає, почне краще вчитися.

Микола з Сашком намагалися не зачіпати Олега, та все одно не могли уникнути сутичок із ним.

Перед Новим роком, коли випав сніг і вдарив мороз, учитель фізкультури Петро Денисович запропонував учням впорядкувати при школі ковзанку: розчистити від снігу майданчик і залити його водою.

Любителі покататися на ковзанах охоче погодилися. Зібралися в суботу після уроків і під керівництвом учителя зробили все так, як він і казав.

Ковзанка замерзла швидко, тільки залили, а вже зверху й льодком взялася. Ще Петро Денисович не встиг навіть гумовий шланг сховати, яким поливали майданчик. Шланг простягнувся аж до ганку школи, довгий, покручений, схожий на гадюку.

Навколо ковзанки з’юрмилися школярі. Не хотілося розходитись додому, хоч робота була закінчена. Де ж таки, з самого обіду товклися, скільки снігу поповергали, і тепер піти, не дочекавшись, поки замерзне? Треба хоч по разу проїхатися. Звичайно, не на ковзанах, а так — на підошвах.

— Дивіться, вже й пальцем не проб’єш, — присів навпочіпки біля льоду Олег, червонощокий, у кожусі, кудлатій шапці-вушанці, коротеньких модних чоботах.

— А ти не бий! — підступив до нього Микола.

— А то що? — зверхньо і презирливо запитав Олег.

— Та нічого. Займатимеш — бубну виб’ю. — Миколі врешті-решт урвався терпець. Олег сам нічого не робить й іншим заважає. То насміхається з хлопців, то до дівчат в’язне.

— Ти виб’єш бубну? — аж підскочив Олег.

— А то ж хто? — не здавався Микола. — Матір на поміч не покличу.

— Знаєш що? Ти легше, а то як розсерджуся, тоді…

— Що тоді?

— Ось бачиш щоі — і Олег ударив підбором чобота об лід.

Тоненька крижана поверхня тріснула, наче шибка у вікні, і на лід хлюпнула вода.

Від несподіванки Микола якусь мить стояв нерухомо. Тоді рвонув до школи.

— Зараз я тобі розсерджусь… — шепотів, біжачи.

Всі гадали — подався за Петром Денисовичем. Аж ні — відкрутив біля ганку кран, на який усе ще був натягнутий кінець шланга. Коли вода побігла, шланг заворушився, засичав і ще більше став схожий на гадюку.

Олег догадався про Миколин намір і хотів наступити на шланг, та не вдалося.

— Кажи, займатимеш ковзанку? — підступив Микола, тримаючи в руках розплеснуту на кінці металеву трубку шланга, з якої бив сильний струмінь.

— Спробуй тільки облити, — застеріг Олег. — Покаєшся, та буде пізно…

Школярі зашуміли:

— Ти бач який, ще й погрожує!

— Розкажемо Петру Денисовичу — він йому дасть.

— Смугони, Миколо! — радили найрішучіші.

Хтозна, зважився б Микола облити водою Олега чи ні, якби в той час не вийшов на ганок, зачувши галас, учитель фізкультури.

— Що то ви робите? — гукнув і рушив до ковзанки.

Вирвав з рук у Миколи шланг, нагримав.

— Він не винен! — закричали хлопці і, перебиваючи один одного, розповіли про все учителеві.

— Недобре, Шморгун, ти поводишся, недобре! Не по-піонерськи.

— А чого ж він чіпляється! — огризнувся Олег.

— Хто до тебе чіпляється? — не поступався й Микола. — Сам лізеш…

— Ну, досить вам, — намагався утихомирити хлопців Петро Денисович. — Шморгун, підстружеш, пригладиш оте місце, як замерзне, і все буде гаразд.

— Не буду я стругати! Хай сам струже!

— І кататися не будеш, — закричали школярі— Не пустимо.

— Плював я на вашу ковзанку! — кинув сердито.

Застебнув кожуха, натягнув шапку-вушанку і подався з шкільного двору.

Тоді од дівчачого гурту відійшла Світлана і погукала:

— Олег, підожди…

Він зупинився, заперечно крутнув головою, грюкнув хвірткою і зник за ворітьми.

Світлана постояла трохи, дивлячись на хвіртку, і зніяковіло рушила назад.

Довго блукав Олег засніженими вулицями. Нудно самому, одначе до школи не збирався повертатися. Додому теж не хотілося, хоч мати й просила не баритися — сьогодні варить смачні вергуни.

Потім подався на снігову гірку, де спускалася малеча. Випросив там у якогось першокласника саночки і з'їжджав, доки той не заплакав. Тоді посадив його на саночки і так штовхнув униз, що на середині гірки малий аж перекинувся.

Зимовий день короткий. Ось уже й вечір підкрався. У хатах і на вулиці спалахнули вогні, машини їхали із засвіченими фарами.

Олег вийняв з кишені свого продовгуватого блискучого ліхтарика.

Від школи йшла група учнів. По дзвінкому голосу Олег упізнав серед них Світлану і сховався. А коли всі пройшли мимо нього і дівчина звернула до свого двору, покликав її.

— Як тобі не соромно? — відразу накинулась Світлана на Олега. — Всі обурені. Я попросила, щоб ковзанку не вирівнювали. Сказала, що ти сам усе зробиш. А якщо ні — поставлять на піонерських зборах питання…

— Ну й нехай ставлять, що мені до того! То вони все з заздрощів.

— З яких заздрощів? — не зрозуміла дівчина.

— Та з яких же, з людських, — сердито мовив Олег. — Заздрять, що мама купила мені модного кожуха і модні чоботи.

— Та хто тобі сказав це?!

— Хто, хто? Сам добре знаю…

— Бач, який ти…

Помовчали.

— От що, Олег, — сказала Світлана. — Я винесу сікач або кельму в тата попрошу. Візьми і загладь оте місце на ковзанці. А тоді заходь і підемо до школи разом, сьогодні репетиція новорічного концерту, я помирю тебе з Миколою.

— Не буду миритися і ковзанку не хочу поправляти.

— Ох і вреднючий ти. Мені за тебе соромно. Всі кажуть: "Чого ти з ним дружиш?!".

— Ну й не дружи! Хіба це дружба, коли ти й не заступишся за мене?

— В тебе анітрішечки совісті немає.

— І нехай…

— Дивуюсь: як ти тільки не розумієш, що неправий у всьому? Даремно ж ніхто не стане нападати…

Мороз міцнішав. Лунко тріскались дерева в садках, порипував під ногами сніг.

Олег і одягнений тепло, і взутий добре — холод не пройме. А от Світлана змерзла, все кутається в легеньке пальтечко і чобітками вистукує. Вже кілька разів натякала, що пора розходитись, а він ніяк не догадається, та все відмовляє йти на репетицію, мовляв, обійдуться без неї.

Нарешті зважилася, сказала прямо:

— Олег, я дуже змерзла.

— Ходімо в Будинок культури, там тепло.

— Ні, вже пора додому.

— На репетицію хіба не підеш?

— Мабуть, не піду. Пізно вже… і самій неохота.

— Добре, давай тільки глянемо в сільмазі на світлову вітрину, що вчора поставили, та й годі.

Попростували до сільмагу. Олег довго розглядав і дивувався, як це можуть світитися різними кольорами скляні трубочки. Світлана ж стояла збоку і не виявляла до вітрини ніякого інтересу, все хукала на посинілі пальці.

Попрощалися біля її двору, і Світлана швидко потупотіла до хати.

Олегові не хотілося, щоб Світлана була на репетиції без нього. Тому й відмовляв її і затримував. Врешті сказала, що не піде туди. А може, тільки пообіцяла, аби відчепився?

Скільки розмов у Світлани про той карнавал, як готується! Хвалилася, що сестра черевички лакові прислала з Києва, тож закортить похвастатися. Та ще, як заливали ковзанку, Микола прив’яз: "Світлано, зарані попереджаю — сьогодні я танцюю з тобою". — "Там видно буде", — відповіла йому, наче й не зраділа, що він запросив її. Всі дівчата прикидаються. Насправді ж їм, і Світлані, мабуть, теж, хочеться з ним потанцювати. Вони чомусь вважають Миколу за найкращого в школі танцюриста.

"Мабуть, не піду. Пізно вже..." Ого, ще й як чкурне! Ось тільки переодягнеться, перевзується...

"А що, коли підождати, поки вона вийде? — раптом подумав Олег. — Тоді підбіжу до неї, спитаю: "Куди це ти?" Вона, звісно, розгубиться, не знатиме, що говорити. Скаже: мати кудись послала. Ні, краще зупинити її біля самої школи, там уже не викрутиться".

Радий, що майнула така чудова думка — піймати на брехні Світлану (щоб не корчила з себе чесну, справедливу, принципову!), — Олег аж свиснув задоволено. Рвучко повернувся, рушив назад.

Навпроти Світланиного будинку з другого боку вулиці росла рядочком густа жовта акація. Він вибрав місце за кущем і причаївся.

Довго чекав, але Світлана не виходила.

Та ось рипнули двері. Думав, вона, аж то її бабуся.

— Чого ти, хлопче, тут сидиш? — спитала бабуся, помітивши його.

— Та це я той... самописку загубив, — вигадав на ходу.

— От лишенько! — забідкалася стара й собі почала дивитись під ноги. — Коли б це присвітити...

— Угу, аби присвітити, — підтвердив Олег, — тоді знайшли б. Так нічим, — намацав у кишені ліхтарик, усміхнувся.

— Підожди, я сірнички принесу.

— Спасибі, бабусю! Я завтра прийду і пошукаю повидному. Хіба сірниками насвітиш?

— Атож, голубчику. Тільки ранесенько приходь, щоб чужий хто не підібрав.

І Олег уже справді намірився йти додому. Йому навіть приємно стало, що подруга все-таки не обдурила, додержала свого слова.

Але нараз вхідні двері знову заскрипіли, і в них з’явилася… Світлана.

Кинув бабусі тихе "до побачення", вбіг у ближній двір.

Дівчина підійшла до бабусі, щось їй сказала і рушила вулицею в бік школи.

Почекавши, доки вона зникне за рогом будинку, Олег також вийшов на вулицю й подався слідом. "Ага, і черевички несе, — помітив Олег у неї в руках невеликий пакунок. — Стривай, знатимеш, як обманювати!"

Біля воріт школи Світлана зупинилась і глянула навкруги.

Олег сховався за стовбуром клена.

Вікна в школі палали яскравим вогнем, світло від них простяглося до самої ковзанки, навколо іскрився сніг. Чути було музику, галас.

— Світлано! — гукнув, коли вона порівнялася з ганком.

Дівчина повернулася на голос.

— Олег, ти?.. — здивувалася.

— Ні, не я, — сказав презирливо. — Султан турецький. То як — "самій неохота"?.. І не соромно тобі?.. Чого ж мовчиш? А мені, бач, дорікала — совісті немає. Отакі ви всі. Прикидатися тільки вмієте… Ну, йди танцюй, вихваляйся своїми черевичками.

Губи Світлани затремтіли.

— На! — тицьнула Олегові до рук пакунок і схилилася на бильця ганку.

Олег не втримав пакунка — він розгорнувся.

Дзень! — випало з нього щось на кам’яні східці.

Олег швидко нагнувся, підняв.

То була кельма…

Друга сутичка відбулася після Нового року.

Дарма, що саме канікули, що надворі зривалася завірюха, — того дня до школи прийшли майже всі старші учні. Ба навіть малеча прибігла. Всіх цікавило, хто перший прийде до фінішу, а, значить, поїде на районні змагання лижників.

Болільники з самого початку поділилися надвоє.

Одні твердили: переможцем, як і минулого року, буде Петренко Микола.

Його оточила на спортивному майданчику велика група школярів. Кожен з його прихильників вважав за свій обов’язок підбадьорити Миколу, дати йому якусь пораду. Особливо старався Сашко. Він ні на хвилиночку не відходив від свого друга.

Інші палко доводили, що перемогу здобуде Олег Шморгун.

І Олег був не одинокий, круг нього також товпились болільники, правда, менше, ніж біля Миколи. Серед них стовбичив і його старший брат Сергій, якого Олег запросив подивитися на лижні змагання й порадуватися за нього, переможця. Що він цього разу вийде зрештою на перше місце, не мав ніякого сумніву. Торік йому просто не пощастило, гірші лижі вибрав собі, от і прийшов другим.

Олег, крутячись на всі боки, розповідав якусь дуже смішну історію — хлопці аж присідали од реготу.

На майданчик з червоним прапорцем у руці прийшов учитель фізкультури Петро Денисович, а сьогодні — головний суддя. Послявши двох своїх помічників на контрольний пункт, він звернувся до школярів:

— Всіх, хто не бігтиме, прошу відійти.

Як тільки болільники відступили під паркан, Петро Денисович дав команду учасникам змагання:

— Вийти на лінію старту!

Лижники швидко вишикувалися у рівну довгу шеренгу. Сашко і тут не облишив свого друга, стояв поруч, шепотів:

— Кажуть, Олег сьогодні з самого ранку маршрут вивчав. Гляди, якщо тебе обжене, знаєш, що ми тобі зробимо? — нахмурився грізно.

Що вони збиралися йому робити, Сашко так і не доказав, бо в цей час суддя подав нову команду:

— Перевірити кріплення!

Спортсмени нахилилися, посмикали на лижах ремінці, випростались. Все гаразд.

Микола хвилювався. Поглядав на болільників, ніби завинив чимось перед ними.

Олег раз по раз, як застояний кінь, переступав з ноги на ногу, натягував рукавичку то на одній, то на другій руці. Сьогодні йому будь-що треба вийти переможцем. Як тоді зустрічали Миколу, коли він першим фінішував! Мов пошаленіли всі, кричали "ура!". А його ніби й не помітили, хоч прийшов зразу за ним. Та й потім ще довго ходила за Миколою ціла ватага хлопців. Один поперед одного вихваляли…

Петро Денисович обійшов шеренгу — оглянув кожного лижника. Пересвідчившись, що всі готові до змагання, запитав, чи добре знають маршрут.

— Знаємо, знаємо, — дружно відповіли хлопці.

— Тоді приготуйтесь, — підняв догори прапорець.

Лижники вперлися палицями в сніг, попригиналися, напружились…

Затих гамір серед болільників. Стало чути, як поскрипують на шкільному горищі незачинені дверцята.

Петро Денисович різко махнув прапорцем:

— Старт!

Лижники зірвалися з місця і, наче зграя великих птахів, понеслись у засніжений простір. Услід їм лунали гучні вигуки.

Олег зразу ж вихопився наперед. За ним подався Микола.

Маршрут пролягав городами за село, через пологий яр — колгоспний сад — і далі до залізниці. Там треба було повернути і йти назад, до школи.

Микола широкими кроками ковзав по лижні, яку полишив за собою Олег. Лижі пливли легко. Спустився в яр, піднявся нагору, ввійшов У сад.

Із снігової пелени виринула сушарня… За нею зразу буде оранжерея. Ага, он і вона стоїть! Геть уся покрита снігом, схожа на житло полярників. Нічого, в ній тепло, затишно рослинам. А сніг з даху після змагання скидаємо…

Микола наблизився, глянув на оранжерею, і йому здалось, ніби там прочинені двері. Він не зупинився, побіг далі, але бентежна думка не давала спокою.

"Що як справді відчинені? Померзнуть рослини…"

Тим часом — чи то Олег уповільнив біг, чи Микола дужче наліг — хлопці порівнялися.

Микола приязно всміхнувся до свого суперника, кинув жартома:

— Тебе й на аеросанях не доженеш. Скоро весь дух з мене вийде. Ху!..

Олег нічого не відповів, навіть не поглянув у його бік. Лише прикусив сердито губу, зробив два-три ривки — і вже знову попереду замаячила його рухлива постать.

Микола не став доганяти. Безладні ривки не приносять успіху, тільки втомишся швидше. Слід зберігати сили — ще не пройдено й половини дистанції.

А Олег нервував. Він то уповільнював біг і йшов поряд з Миколою, то вихоплювався наперед. І врешті стомився. Відстав…

У степу, на волі, розгулялася завірюха. Вгорі вітер крутив дрібним снігом, під ногами білими вужами звивався поземок. Скрізь на путі виростали великі й малі замети.

Біля залізниці, на контрольному пункті, хлопці підбадьорили Миколу:

— Молодець, давай, давай!..

І ось він, уже повернувши назад, мчить до фінішу.

Мелькнула постать Олега, за нею — ще кілька лижників. З’явилися онде будівлі в саду… Глянув Микола на оранжерею. Так і є — двері відчинені.

"Загинуть рослини, — майнула тривожна думка, і він рішуче звернув туди. — А снігу, снігу скільки намело!.."

Зійшов з лиж, хотів причинити двері, але не зміг — заважав високий замет біля входу.

В цей час на лижні показався Олег.

— Олег! Олег! — загукав до нього.

Той зупинився, побачив Миколу біля оранжереї, і на його обличчі відбилося здивування.

— Іди сюди! Двері допоможеш зачинити…

Якусь мить Олег вагався. Потім насунув на лоба шапку, відштовхнувся палицями і з’їхав у яр.

"Так ось ти який!.. Добре, біжи, завойовуй перше місце…"

Почав відгрібати сніг, розхитувати двері.

— Підожди, я відкидаю, — почулося раптом за спиною.

Оглянувся — Сашко з лопатою у руках.

— Чого дивишся? Наздоганяй його!

— А ти чому тут?

— Пізніше розкажу. Біжи швиденько, я сам їх зачиню.

Секунда — і Микола знову на лижах. Серце як не вискочить з грудей. А назустріч вітер — різкий, колючий…

Усе виразніше вимальовується із снігової каламуті Олегова постать.

"Ще, ще наляж!.." — підганяв себе Микола.

Он уже й школа бовваніє… натовп болільників… Петро Денисович серед них… Сергій…

Жик, жик, — ритмічно висвистують під ногами лижі.

Олег зовсім близько, палицею докинути до нього. Він, мабуть, страшенно втомився, бо суне, як черепаха. Але ж і до фінішу лишається небагато. Якихось тридцять… двадцять метрів.

"Натисни, натисни ще трохи!.." — суворо наказує собі, ніби комусь сторонньому, Микола.

Та прогаяний час не повернути.

— Ура! Ура! — лунає на спортивному майданчику.

То Олегові, переможцеві.

Миколу зразу ж залишають сили, і останні кілька метрів до фінішу він іде, ледве переставляючи ноги.

Ніхто не докоряє Миколі за поразку. Звісно, прикро було тим, хто за нього вболівав. Та що зробиш, не навмисне ж він програв у змаганні? Сам він, видно, переживає — одійшов од натовпу, сів на бум, засумував…

І тільки Сашко, як прибіг із саду й довідався, що переможцем визнано Олега, накинувся на друга:

— Чого ж ти мовчиш? Це ж неправильно!

— Що неправильно? — не зрозумів Микола.

— Неправильно, що Олег переможець.

— Він же першим прийшов…

— Ну то й що?! Все одно неправильно. Коли б на районні змагання не посилали, то нехай... Але ж не він, а ти кращий лижник!

Микола нічого не відповів, махнув рукою: мовляв, яке це тепер має значення.

Проте Сашко не вгамувався.

— Давай розкажемо про все Петру Денисовичу. Він...

— Ні! — рішуче заперечив Микола.

— Дурень ти! — розсердився Сашко. — Я сам розкажу, — і попрямував до вчителя, який стояв у колі школярів.

Одкликавши Петра Денисовича, став розповідати про себе, як йому не пощастило в змаганні: тільки вийшов у сад — порвався на лижі ремінець. Тоді подався на сушарню лагодити кріплення і звідти помітив, що до оранжереї відчинені двері. Хотів зачинити їх — біля входу намело замет. Довелося розшукувати лопату. Коли це й Микола з Олегом нагодилися. От він і став свідком всього, що там трапилось...

Петро Денисович одразу спохмурнів.

— Тільки ви не думайте, що я намовляю...

— Вірно, вірно зробив, чого виправдуватися, — поклав учитель Сашкові на плече руку. — Розберемось.

Коли Сашко одійшов, Петро Денисович поманив до себе Олега, і вони вдвох пішли на шкільний ганок.

— Розкажи, Шморгун, що там у вас з Петренком скоїлося?

"Звідки він знає? — здивувався Олег. — Микола не розповідав, це точно, бо й не підходив до нього. Ага, он воно що, дружка свого підіслав..."

Олег похапцем розповів про подію в саду. В кінці додав:

— Одне слово, Петре Денисовичу, Петренко порушив спортивну дисципліну.

— А ти її суворо дотримався... Ясно, все ясно... — мовив учитель таким тоном, що важко було зрозуміти: схвалював він поведінку Олега чи засуджував. Далі враз посерйознішав, сказав холодно: — Що ж, ти й справді законний переможець, нічого не скажеш... Будемо готуватися до районних змагань.

Доки учитель розмовляв з Олегом, Сашко встиг повідати про ту подію іще кільком учням. Незабаром про неї знали всі.

Тепер уже школярі не ділилися надвоє, як перед змаганням. Всі були обурені вчинком Олега. Різниця була лише в тому, що Миколині прихильники відверто висловлювали своє невдоволення, галасували:

— Неправильно! Неправильно! Микола хай їде на районні змагання!

Ті ж, що раніше уболівали за Олега, мовчали, супилися, але не наважувались заступатися за нього. Тільки Сергій завзято відстоював свого брата:

— Як це "неправильно"? Все правильно. Олег переможець! А Микола нехай не буде такий дурний...

Але чому і Петро Денисович мовчить? Невже схвалює Олегову поведінку?..

Ага, ось він підніс руку, просить тиші.

— Цього року наслідки змагань у нас кращі. П’ятикілометрову дистанцію лижники пройшли швидше, ніж торік. Перший подолав її учень шостого класу Шморгун Олег…

Школярі знову зашуміли. Ніхто не зааплодував, не привітав Олега з перемогою, як минулого року Миколу. Лише Сергій радо поплескав по спині:

— Молодець, братухо! Молодець!..

Петро Денисович перечекав, поки влігся гамір, і повів далі мову:

— Другим прийшов до фінішу Петренко Микола… — Учитель відкашлявся. — На жаль, не обійшлося без пригод. Ви всі, мабуть, уже знаєте про неї? Що ж, вирішуйте самі, як тут бути. Можна про все поговорити на піонерському зборі. Відносно того, кого посилати на районні змагання, Шморгуна чи Петренка, — ясно. Шморгун — переможець. Такий спортивний закон. Та й пізно заново проводити змагання. Післязавтра уже треба їхати в район…

Думав Олег: коли виборе перше місце, відбою не буде од хлопців. Аж ні!.. Усі сторонняться його.

Ревниво глянув на суперника, що стояв серед великого натовпу учнів, рвучко крутнувся на місці і подався з шкільного двору.

…В хату вступив тихо, майже непомітно. Не грюкнув, як завжди, дверима, мовчки роздягнувся, буркнув матері:

— Їсти давайте.

Коли Олег сердився або журився, взагалі, якщо був не в настрої, у нього з’являвся вовчий апетит.

Ось і тепер за обідом: умолов тарілку борщу, майже цілу сковорідку вишкварок, шість пиріжків з капустою, ще й кухлем молока запив.

Мати бачила, що Олег у поганому настрої, гадала — він знову програв у лижному змаганні, до якого так готувався, про яке стільки балачок було у них із Сергієм, і почала втішати:

— Ти, синку, не сумуй. Не вийшло в тебе цього разу — вийде наступного. Це не великий клопіт.

Олег мовчки встав з-за столу і поліз на піч. Він любив після бігання на міцному морозі лягти на гарячу черінь і читати цікаву книжку про далекі країни з дрімучими лісами й дикими звірами, про безмежні бурхливі моря, про снігові тундри. Тоді забував про все.

Сьогодні Олег також узяв з собою на піч книжку. "Дерсу Узала" називається. Розгорнув там, де був закладений гребінець, прочитав сторінку раз, вдруге і кинув. Учора ввечері відірватися од цієї книги не міг, а нині вона його не захоплювала. Думки весь час повертались до шкільних лижних змагань.

Ну, не допоміг Миколі зачинити двері! Але ж якби всі лижники під час змагань робили стороннє діло?

І ті двері можна було б пізніше зачинити. Що б сталося з тими рослинами?.. А якщо на районних змаганнях Миколі щось заманеться!.. Ні, переможець таки він, Олег, це підтвердив і Петро Денисович.

Микола, видно, добре тренувався. Хороше місце завоював би в районі. І торік третім прийшов. Ну й дурний же він, чого зв’язався з тими дверима? Тепер, мабуть, і шкодує, та пізно вже…

У хату зайшла мати, кинула оберемок дров біля груби.

— Куди то школярі йдуть? Такий мороз, а вони…

— Де? — схопився Олег.

Прохукав у замерзлому напічному віконечку прозору латочку і виглянув надвір.

Завірюха вже ущухла, на небі між сірими хмарами з’явилися голубі просвіти. Вулицею попід дворами простувало десятків зо два учнів старших класів з лопатами, мітлами. Серед них Олег найперше запримітив Миколу. Розмахнувся мітлою, щоб струсити на своїх супутників сніг з придорожньої верби. Але ті встигли розбігтися, і біла пороша засипала його самого. Усі зареготали. їхній сміх долинув аж у хату.

"У сад ідуть", — здогадався Олег.

Коли школярі поминули двір, Олег залишив віконце й знову ліг на черені.

І перемога не принесла радості, усі поодверталися. Вважають його, мабуть, за негідника…

"Стривай! — підвівся раптом Олег. — А що коли?.. Авжеж, авжеж, так і зроблю!.."

Миттю злетів із печі, почав швидко одягатись.

— О! Куди ти? — спитала мати.

— Треба, мамо, треба… — мовив заклопотано й вискочив з хати. "Що з ним сьогодні коїться? — здвигнула плечима. — Як неприкаяний".

Вхопивши на ганку мітлу, Олег вибіг за ворота, крикнув щосили:

— Хло-опці!

Вони зупинилися.

— Підожді-іть мене! — замахав мітлою.

Стояли, перезираючись здивовано.

Олег, провалюючись по коліна в снігу, мчав до гурту. Як наздогнав, одразу й підступив до Миколи. Задиханий, розчервонілий.

— І я з вами піду! — випалив рішуче. — Ти, Миколо, на мене не гнівайся… І ви, хлопці… Ну, вийшло так… Тоді не подумав… Одне слово — ти, Миколо, їдь на районні змагання.

Микола хотів щось заперечити, та Олег не дав, схопив його за руку:

— І не відмовляйся! Ти ж краще за мене біг. Законно! Я так і Петру Денисовичу скажу. Тільки дивись, там уже не шукай собі якихось нових дверей…

Хлопці зареготали. Посміхнувся й Микола. А в Олега мовби відлягло од серця тієї миті все прикре та гірке. У сад ішли Микола і Олег поруч.

ДІДУСЕВІ ТА БАТЬКОВІ СПОГАДИ

Миколина мати, тітка Марія, сказала Сашковому батькові: дідусь Артем просив зайти до нього. Батько подумав, що він, як і раніше, кличе

полаяти за пияцтво, і не пішов. Та коли довідався, що дідусь занедужав, узяв із собою Сашка і того ж вечора подався.

Раніше дідусь Артем майже ніколи не хворів. Хіба що іноді взимку простудиться або в попереці йому заколе. Проте й тоді не скаржився на свою недугу. Бабуся сама запримітить, скаже:

— Ти, Артеме, ліг би та полежав, воно й пройде. Де там — і слухати не хоче.

— Чого б це я лягав? Бачила, які гори снігу навергало? Треба кругом хати від стін поодкидати.

— Я сама одкидаю, — вона йому.

— Е-е… — махне рукою. — Порайся біля печі.

У дідуся був свій метод лікування — праця. Не визнавав ані лежання, ані ліків: усяких аспіринів, пеніцилінів, кальцексів… Хіба що вип’є на ніч кухоль калинового відвару, залізе на жарку піч — дивись, наступного дня встає цілком здоровий.

Лише одного разу зборов його грип, що лютував у селі. Бабуся налякалася, хотіла покликати лікарку, але дідусь не дозволив.

— Нема чого їй даремно голову морочити, нехай дітлашню лікує.

Три дні не злазив із печі, все пив калиновий відвар. Аж на четвертий устав.

Як ступили у двір, бабуся саме вийшла з сарая — доїла козу.

— Давно захворіли? — спитав батько, не вітаючись.

— Він не хворий, — мовила скрушно бабуся.

— Що ж із ними?

— Зістарився уже… — зітхнула.

І далі розповіла, як усе сталось.

Помітила: з минулої весни дідусь почав втрачати силу. Піде в гай укосити козі — коса його не слухається, тільки толочить траву. Сокиру візьме, також неладно виходить — не теше. Повного відра й то не витягне з колодязя. Сердиться, бубонить, але хіба тим поможеш… Літом у саду наче поздоровішав. Усю осінь, зиму — нічого. А це, як знову на весну повернуло, потягло його туди ж, до саду. Хотів подивитись, як дерева перезимували. І так находився там по тванюці, що ледве ноги додому приволік.

— І чого це ми тут розбалакались? Ходімо в хату, — сказала бабуся.

Надворі потемніло, а в хаті й зовсім сутінки.

— Це ти, Павле? — стиха озвався на ліжку дідусь.

— Я, — підійшов батько.

Дідусь силкувався підвестися.

— Лежіть, лежіть…

Батько сів біля нього на ліжку, Сашко — поруч на стільці. Дивно Сашкові бачити дідуся лежачим. Скільки пам’ятає, — був завжди в праці. Або копає город, або косить, або колоду теше, або тин переплітає… Щодня лягав спати пізніше за всіх, а вставав перший. У

неділі й свята не знав спочинку. Зберуться, бувало, родичі, сусіди, сядуть за стіл. І він примоститься на часинку скраєчку лави, перекине чарку за здоров’я гостей, закусить так-сяк і знову щось лагодить чи майструє.

Розповідали односельчани — Сашко не раз чув: навіть у фронтових окопах, як забрали його ще за царя в солдати, і там не міг усидіти без діла. В години затишшя видовбував з дерева ложки. Повернувшись поранений з війни, привіз цілу торбину тих ложок. Усіх родичів обділив.

Після революції, як одержали землю, вся родина працювала в полі. Дідусь же обладнав собі в старій похиленій повітці кузеньку і заходився ковалювати, бо в селі не стало коваля — загинув на війні. Почали організовувати артіль — перший записався до неї, так само ковалював, тільки тепер у колгоспній кузні. За гітлерівської окупації дідусь не схотів працювати на ворогів, прикинувся слабим. Як розбили фашистів, у Лепехівці об’явився ще один коваль — демобілізований з армії молодий солдат-білорус, котрий одружився на їхній сільській дівчині, і тоді дідусь узявся закладати колгоспний сад.

Допомагав дідусь не лише своїй численній родині. За поміччю до нього зверталось майже все село. Тому треба засклити вікно, тому вставити до грабель зубок, тому сапу нагострити, тому замінити в діжці клепу — біжать до дідуся Артема. І він нікому не відмовляв, хіба що ледарям, гультяям та п’яницям, бо їх ненавидів лютою ненавистю, вважав гірше за злодіїв. Зустрінеться такий на путі — одвернеться дідусь, не хоче й вітатися.

А ще любив робити все до ладу, щоб і акуратно, і гарно було. Якщо вже косить, так жодної трав’яної борідки не залишить, якщо громадить сіно чи отаву, то осмиче копицю кругом, пригладить, опереже перевеслами.

— У вас щось болить, тату? — помовчавши трохи, запитав батько.

— Нічого не болить. Старий став. Бачу, що нездужаю вже ходити за садом. Треба комусь молодшому передати. Тому й покликав тебе, щоб порадитись, бо ти ж відцурався й від нас, сам не прийдеш…

— З головою радьтеся, нехай він підшукає заміну.

— Із ним пораджусь, і з тобою.

— При чому тут я?

— А при тому, що ти, може, найкраще зарадив би цій справі. І не тільки цій…

— Я? Таке кажете…

— Отаке й кажу. Треба тобі з Оксаною помиритися — ось що. Повернути її додому, щоб діти нарізно не жили, щоб мати й батько в них були. Та й мене б вона замінила. Бо немає в нас кращої людини, яка б так знала сад.

Батько нічого на те не відповів, схилив голову, мовчав.

Сашко, щоб не заважати їхній розмові, вийшов на кухню до бабусі.

Повернувся лише тоді, як почув уже спокійну і мирну балачку. Про що вони говорили без нього, так і не знав, хоч дуже хотів знати.

Тепер же згадували про війну, тяжкі роки окупації… Однак і це для Сашка було надзвичайно цікаве, бо ні дідусь, ні батько раніше не розповідали такого.

Коли до Лепехівки підкотився фронт, бабуся Дарина разом із старшими дітьми перебралася на лівий берег річки, в сусіднє село,

сподіваючись, що фашисти туди не прийдуть. Вдома залишилися тільки дідусь Артем і його найменший син Павло. Правда, тоді, у війну, бабуся Дарина ще не була бабусею, дідусь Артем — дідом, а батькові сповнилось, як оце зараз Сашкові, лише тринадцять років і називали його всі Павликом.

Наступного дня увечері за селом розгорівся великий бій. Батько залишив Павлика у погребі, ще й возик скотив на ляду, щоб син не виліз, а сам пішов кудись.

Павлик сердився на батька, що той не взяв його з собою. Довго не міг заснути, все прислухався до гуркоту, від якого двигтів погріб і сипалися грудочки землі. А потім, як заснув, не чув, коли й повернувся батько.

Ранком він розбудив Павлика і сказав:

— Нікуди з дому не йди. Чуєш? Німці вступили.

— Які німці? — злякано схопився на ноги хлопець. — А наші?

— Наші на тім боці.

— Що ж тепер буде?..

— Нічого не буде. Сиди вдома.

Вилізли з погреба, прислухались. Десь у селі, а може, й далі, гули мотори, під молоденьким ліском лунали чужі голоси, та ще на дубі в гаю жалібно пищала якась пташка. Ні пострілів, ні вибухів не чути.

Сонце тільки починало сходити. Небо чисте, безхмарне. Лише на обрії, за річкою, слався сизий туман чи пороховий дим.

Батько, мовчазний, з насупленими бровами і червоними від безсоння очима, видається байдужим до всього; він мовчки сів на дровітню й заходився лагодити тріснуте весло. Вирізав ножицями з консервної бляшанки смугу жерсті, зігнув посередині і почав прибивати дрібненькими цвяшками, щоб тріщина не збільшувалася.

Павликові прикро було дивитися на батькове заняття: як це так — фашисти вступили, треба ж щось робити, а він морочиться з веслом…

Жбурнув спересердя на смітник порізану консервну бляшанку і відійшов од дровітні.

"Невже таки немає на цім боці наших? Учора ввечері ще стояли біля переправи зенітні кулемети і бійці в землянках жили… Може, подивитися? Тато до весла прилип, не помітить, як і збігаю".

Переправа була зірвана — Павлик це відразу побачив, як тільки спустився стрімкою стежкою з гори. Рибальських човнів, розвішаних сіток теж не видно. На піску і на траві валялося багато гільз. Боязко зазирнув у землянку — порожня. І кулеметів не видно…

Хотів уже повертатися додому, коли це раптом почув на узвозі голоси. Забігав очима: куди сховатися? І шмигнув під невеликий дерев’яний причал.

До переправи підійшов гурт німців.

Мовчки оглянули зірвану переправу. Потім низький на зріст, худющий, в пенсне ("Мабуть, найстарший", — вирішив хлопець) показав рукою на протилежний берег і прогерготав щось до такого ж худого, тільки цибатого. Той погодився з ним, кивнув головою.

Павлик весь час, доки не пішли фашисти, стояв нерухомий, принишклий, по коліна в холодній воді, наче один із стовпців, що під

причалом. Навіть маленькі рибки думали, що він неживий: підпливали табунцем до самих ніг і лоскотали своїми ротиками.

Назад пробирався крутими схилами і думав, що неодмінно треба розповісти про все батькові. Хоча із розмови німців і не добрав нічого, одначе догадувався: вороги щось затівають.

Задиханий, вибіг з-за пожовклого куща бузини, глянув у двір і… позадкував — там стояли ті самі офіцери.

— …Непереможній німецькій армії потрібні човни, — говорив цибатий уже по-українськи до батька, що сидів, як і раніше, на дровітні з сокирою в одній руці і веслом у другій. — Ти повинен їх дістати.

— Гм… Дістати човни, кажеш? — навіть не глянувши на фашиста, перепитав батько.

— Так. Нам говорили, ти знаєш, де вони заховані.

— Бач, яка рахуба, уже хтось говорив…

— Ну, то як, човни будуть? — не терпілося цибатому.

— Човни, кажеш? Е, голубчику, човнів немає.

— Де ж вони?

— Отак би зразу й питав. Скажу, чого вже там, — і в батька незвичайно заблищали очі, а Павликові аж дух захопило.

"Невже скаже, невже скаже? — хвилювався. — Це ж їм треба, мабуть, через річку переправлятися", — майнув здогад.

— Бачиш, он берег, — примруживши око, показав за річку сокирищем батько. — Там от, човни там, піди й візьми…

Цибатий отетерів. А ті, що досі тупцювали збоку і прислухалися до розмови, загули, мов джмелі, й підступили до дровітні.

— Не дурій, чоловіче! Човни тут, ми знаємо… Німецька армія панькатися з тобою не буде… — Ра-аз — і на шибеницю! А поможеш — ми тобі заплатимо.

— Я, я, — підтвердив офіцер із повним ротом вставлених зубів.

— Не треба мені вашої платні. Спасибі за ласку, — мовив батько. — Тільки човни, я ж вам сказав, хлопці забрали.

Найстарший поправив на носі пенсне, щось сказав цибатому. Той зацьвохкав нервово замашним прутом по блискучій короткій халяві чобота і підійшов ближче до батька.

— Вставай! — штовхнув у плече ногою. — З тобою говорить німецький офіцер.

Батько впав на купу кучерявих стружок, випустивши з рук сокиру. Цибатий наступив на неї.

— А це навіщо тобі, коли човнів немає? — вказав пальцем на весло.

Батько посміхнувся, відповів:

— Мух ганяти.

Цибатий аж побагровів од злості.

— Знайдемо, знайдемо, де ви їх поділи! — зарепетував на весь двір. — Ти у нас заговориш… Кажи, куди відігнали: на Качиний лиман чи в Колотий яр?

Павлик уже хотів було кинутися на захист батька, та, зачувши останні слова, спинився.

Справді, човни заховані в Колотому яру… рибалки вчора звечора відігнали їх туди. Думали, не відшукають, а, бач, уже виказав хтось…

Батько поволі підвівся, обтрусив з одягу сміття. На обличчі насмішкуватість, презирство одразу змінилися на задуму й тривогу.

Фашисти оточили його тісним колом. Павлик, тремтячи від страху і люті, дістав з-під куща каменюку завбільшки з кулак. Хай тільки посміє хто скривдити, зразу ж схопить по голові!

Одначе захищати батька хлопцеві не довелося. Той і сам зрозумів: так просто фашисти не відчепляться. Повагавшись трохи для годиться, сказав, що точно не знає, де поділися човни, бо вже другий день сидить, не вилазячи з погреба. Але ненароком чув — їх мали заховати в Качиному лимані.

Фашисти зразу подобрішали, а найстарший навіть поплескав по плечу:

— Гут, гут!

Тоді попросили провести їх до лиману. Батько закректав, заойкав, схопився за поперек, поскаржився, що захворів, а тому й немічний, не дійти йому туди. Та вони не зважили, повели з собою.

Ідучи з двору, батько весь час озирався. Павлик зразу догадався, що це він його шукає, хоче щось сказати. Але з-за куща не вийшов, адже

його теж можуть забрати фашисти. А сказати батько, певне, хоче, щоб він збігав у село, повідомив рибалок, нехай рятують човни. Доки водитиме ворогів по Качиному лиману, човни можна переховати і в інше місце.

Щоб заспокоїти батька, мовляв, я все бачив, чув і знаю, що тепер робити, Павлик свиснув тричі і чкурнув у зарості.

— Куди ти? — раптом вискочив біля узвозу з рівчака Льоня Петренко і перегородив йому дорогу.

Павлик аж сахнувся з несподіванки.

— Хай тобі!.. — махнув рукою на друга. — Отак налякав... Ти чого тут?

— Дід Іван послав. Каже: "Збігай до Антонюка, розвідай, куди німці поїхали". Так я оце й прибіг. Дивлюсь, а вони твого батька з двору ведуть. Тоді я хаміль-хаміль і плигнув у рів. Коли чую — ти летиш... Куди то їх повели?

— Хочуть човни забрати. Усе допитувалися, де заховані, але тато не признався. А вони вже й самі знають. Говорять: у Качиному лимані або в Колотому яру. Ото й поїхали до лиману шукать.

— Диви, уже якийсь гад повзучий виказав! У-у, продажна шкура!.. — зціпив зуби Льоня.

— Треба побігти сказати рибалкам, щоб переховали. Ну, швиденько, чого стоїш? — смикнув друга за рукав Павлик.

— Ет, — скривився Льоня, — поки зберуться рибалки, німці встигнуть і в яр сходити. Краще давай самі переховаємо.

— Зможемо?

— А чого ж.

— Треба тільки обережно пробиратися — тут на березі, мабуть, повно німців. Ще піймають…

І вони заквапились до яру.

На своїй путі хлопці двічі натикалися на ворожі пости, що були розставлені по схилах. Першого разу солдати не помітили Павлика й Льоню, а вдруге навіть стрельнули вслід і прокричали: "Гальт!" Стій, мовляв. Та хлопці не спинилися, помчали далі.

Вгорі над Колотим яром дерева майже змикалися гіллям і кидали на воду жовтаву тінь. Сонце підбилося вже високо і починало припікати, а з яру по-осінньому віяло прохолодою. Пахло глиною, прілим листям.

Вхід з річки вузький, поріс з обох боків червоною шелюгою, колючою шипшиною і сріблястим полином. Одне слово, кращої схованки для човнів і не бажати. Не вкажи на неї "своя людина", ворог повік не знайшов би.

У яр спускалися не стежкою, як завжди, а крутим схилом, щоб швидше. Павлик зідрав коліно, але на те не зважав.

— Заживе, — махнув рукою і зразу ж кинувся з Льонею до човнів.

Їх стояло там дванадцять — десять невеликих, під весла, і два моторних.

Закачали холоші, вхопили на піску по довгій тонкій жердині, стрибнули у крайній човен і, відштовхуючись, попливли до виходу. Там, на березі річки, густі лозняки, вербові порості — є де переховати.

Та чи встигнуть вони це зробити, поки прийдуть фашисти? А вони неодмінно прийдуть, коли довідаються, що на Качиному лимані немає рибальських човнів.

— Бери ти одного і я одного — так швидше, — розпорядився Льоня, коли вони знову повернулися в яр, уже без човна.

Обережно, щоб не грюкати і не бовтнути жердиною, переправили тепер водночас два човни.

Незабаром у яру залишилися тільки моторні. Вони були замкнені одним замком. Спробували видерти ланцюг — куди там.

— А що, коли потопити? — висловив Павлик думку.

— Авжеж, давай затопимо! — вхопився за його пропозицію Льоня, ще й розсердився: — От галушка, не міг раніше сказати!..

На пісок під шипшиновий кущ полетіли штани, загорнуті в сорочки кашкети.

Раніше, було, вода сама у човен набирається — потім сиди і вихлюпуй коряком. А зараз як не розгойдували — хоч би з ложку набралось!

Хлопці розгубилися.

— Що ж робити? — тяжко зітхнув Льоня.

— Може, каміння накидати?

— О, правильно! — зрадів Льоня.

Лише тоді, як залізли в холодну воду, дістали із дна кілька запліснявілих каменів і поклали під один борт, ще й самі стали на нього, човен врешті затонув.

Та тільки злізли з нього, знову почав підійматися вгору, виставляти корму і ніс на поверхню. Довелося ще підкидати каміння.

Впоравшись так і з другим човном, побігли одягатися. Не встигли навіть сорочок натягнути, як угорі почулися голоси.

— Ідуть! Німці! — прошепотів Павлик.

— Тікаймо! — заметушився Льоня.

Похапали жужмом одяг, подалися в шелюги.

Ведучи попереду батька, у яр сходили фашисти…

Минув другий тиждень, як Павлик з батьком в окупації, а здавалося, що вже давно, давно…

В селі й біля річки хазяйнують фашисти. І Павлик з батьком ладні у землю заритися зі своєю хатою, щоб тільки не бачити ненависних ворогів.

А про рибу нічого й згадувати — фашисти навіть близько не підпускають до річки, бояться, певно, щоб хто не подав якогось умовного знака на той берег нашим бійцям.

Проте батько все одно збирається упіймати тихцем цієї ночі риби. Якщо не в річці, то в Колотому яру, туди вона теж запливає.

Вранці батько виніс із комірчини старий невід, розвісили удвох з Павликом його під дубами і заходилися лагодити.

Ніби павучок, хлопець вчепився руками в снасті, вишукуючи і показуючи батьку дірки. Той же вправно снував схожою на плітку глицею — рибальською голкою, і з-під його пальців на прориві з’являлись маленькі квадратні вічка.

Коли невід кінчали латати, у двір в’їхали два фашистські гру-зовики, вкриті брезентом. Один з них зачепив невід і відірвав великий шматок. П’яні солдати задоволено реготали, галасували. Батько ж тільки дивився з ненавистю на них і нічого не говорив.

Грузовики зупинилися в чагарнику. Солдати, поскидавши з машин сокири, пилки, троси, вірьовки, рушили до хати.

— Егей, куди ви? — перегородив їм дорогу батько.

— Гут, гут, хазяїн, — спинились солдати. — Дай ам-ам… яйка, масло…

— Нема у мене для вас їжі — свині поїли.

— Давай свиня-сало, — закивали головами.

"Собаку вам дохлу, а не сало!" — хотілося гукнути Павликові.

— Свиней теж немає. Задрали хвости, в ліс повтікали. А в хату йти не можна, короста в нас, — відповів батько, шкрябаючись між пальцями.

Кілька днів тому, щоб не лізли гітлерівці, батько спалив у хаті грудку сірки. Хай думають, що там справді живуть коростяві…

Нічим не поживившись у них, солдати дістали з своїх речових мішків консерви, білий хліб.

— Ач які жаднющі! Грабують, грабують і ще мало. Чекайте, заткнуть вам пельку… — мовив гнівно батько.

Поївши, солдати залишили вартового біля машин і попленталися з сокирами та пилками на узвіз. Незабаром звідти долинуло гупання зрізаних акацій.

— Навіщо вони, тату? — здивувався Павлик.

— Питай мене — я й сам не знаю.

Та згодом вони догадалися, що затівають фашисти. До узвозу, прикритого від річки густими чагарниками, одна за одною почали під’їжджати машини і скидати човни. Металеві, дерев’яні, гумові.

— Оце так, так. Наступати збираються, — стурбовано промовив батько. — Бач, у нас не розжилися на човни, а десь таки дістали, анахтеми!..

Пізніше з села пригнали людей, заставили тягати акацієві колоди, майструвати плоти.

Батько місця собі не знаходив. То за двір вибігав подивитися, що діється на узвозі, то надовго зникав у хаті.

Та ось на нього наткнувся офіцер у пенсне, той, що вимагав колись рибальських човнів, і наказав іти на узвіз пиляти дерева. Коли ж батько відмовився, офіцер ударив нагайкою, проверещав:

— Німецькі офіцір говоріль, не вікональ — буде пах-пах…

Злий, видно, був на його й досі за те, що не показав, де сховали човни.

Тоді офіцер щось сказав солдатам, і ті відвели батька в сарай.

Павлик зовсім розгубився. Що ж тепер буде?..

Тільки-но зсутеніло, легковими машинами понаїхало багато офіцерів. Вони оглянули дворище, ходили в гайок, лазили в погріб. А незабаром у кущах біля хати солдати встановили кулемети.

Павлик догадався — у їхньому дворі розмістився ворожий штаб. Хотів було заглянути в льох, але його зовсім прогнали з двору.

За цілий день з лівого берега, де стояли радянські війська, не пролунало жодного пострілу. Лише літаки з червоними зірками кружляли високо вгорі. Фашисти ховалися від них під дерева, а Павлик навмисне виходив на середину подвір’я, щоб побачили його пілоти.

Коли зовсім стемніло, над рікою зашугали ракети, попливли по небу низки трасуючих куль.

Фашисти й знаку не подавали. Наче й не було їх тут. А в той час узвозом переправляли до річки човни й плоти.

"От лихо! — бентежився Павлик. — Це наші бійці, певно, не знають, що тут діється. Фашисти можуть непомітно перебратися на той берег і

зненацька напасти на них. Ех, коли б не замкнули тата, він би придумав, як повідомити наших".

Підкравшись тихенько до сарая, покликав крізь віконце-душник:

— Тату, тату!..

До щілини разом з батьком підійшли й інші арештовані. Вони попросили принести їм лопату чи лома.

— Лом біля дровітні лежить, — підказав батько, — а лопата в сінях. Та обережненько там, не збунтуй їх.

Павлик порачкував до хати. Але туди добратися ніяк — коло порога цілий гурт гітлерівців.

Захопивши лом і сокиру, що стриміла в дровітні, він знову повернувся до сарая.

Біля воріт принишк. Саме в цей час дорогою їхала підвода з човном. У темряві солдат-візник не добачив стовпчика, закопаного на повороті, і віз зачепився. Солдат присвітив ліхтариком на підводу:

— Фойєр! Фойєр! — пролунало збоку, і до підводи примчав офіцер.

Солдат відразу загасив ліхтарика, але офіцер все одно сердився, лаяв його...

Павлик через віконце-душник передав у сарай лом і сокиру, а також розповів про те, що трапилось на повороті.

— У-у, бояться, гади, щоб наші не помітили, — проказав хтось із арештованих.

В цей час, потріскуючи, розсипаючи останні іскри, біля купи дров упала ракета.

Батько аж прикипів до віконця.

— І не впала ж, дивись, на дрова! Може б, запалила та освітила їхню катавасію біля переправи…

Павлик хотів сказати, що він може й сам підпалити дрова. Пробратися до них легко, ніхто й не побачить.

— Іди вже, — наказав стиха батько. — Жди мене в гайку. Я туди прийду, як все обійдеться.

Павлик уже далеченько відповз од сарая, а думка крутилася, в’язла у голові:

"А що коли справді підпалити дрова? А татові сказати — ракета запалила…"

Спинився нараз, пильно обдивився навкруг. Близько нікого не видно й не чути.

"Ет, були б оце сірники!.. Зажди, таж у кожусі є".

Рішуче повернув назад у двір. Там коло погреба в шаплику лежить батьків кожух, а в ньому сірники.

Щасливо дістався до шаплика, Павлик застромив руку в кишеню кожуха, намацав коробку з сірниками, переклав собі в піджак. Далі сторожко покрався до кручі.

Ось уже й вона, та круча, на самісінькім краї якої між двома кленами лежать дрова, а внизу під нею — переправа.

Хапаючись руками за кущі трави, хлопець поволі пробирався урвищем до дров.

Повертаючись із риболовлі, батько щоранку приносив додому прибитий хвилями до берега дрюк, гілку чи якийсь корч. Сушив усе це, перерубував на дровітні й складав під навіс між кленами. За весну, літо і осінь дров назбирувалося цілий штабель. Холодна зима пожирала їх у грубці, а з наступної весни купа знову починала рости.

Вмостившись біля дров на міцній гілляці, Павлик прислухався. Тиша — німа, зловісна тиша. Лише інколи з лівого берега злетить з шипінням жовта ракета та знизу долине чуткий сплеск води. Мабуть, фашисти уже спускали на воду човни…

Пробравши у дровах нірку і вистеливши її травою та дрібними сухими гілочками, Павлик накрився піджаком, витяг сірника, черкнув.

Трава вже відвологла, лише жевріла, а запалюватися не запалювалась. Дим їв очі, дер у горлі. Нахилився, затиснув рукою рота, стиха почмихав через ніс. Полегшало.

Тоді, щільніше прикривши піджаком, щосили почав дмухати в ледь жевріючий вогник.

Нарешті спалахнула тонюсінька травинка, язичок полум’я перебіг по ній на сусідні стебельця… І тільки хлопець відсахнувся, з-за річки війнув вітерець, ніби зрадів, що йому випала така робота…

Батька Павлик знайшов у гайку. Коли загорілися дрова, фашисти так заметушилися, що не вгледіли, як сарай спорожнів. Арештовані

подалися в село, один тільки батько лишився чекати його, Павлика, в умовленому місці.

Хоч при зустрічі хлопець не сказав батькові й слова, проте той і сам здогадався, як усе було насправді. Не лаяв Павлика, не хвалив, лиш мовив докірливо:

— Бузувір ти, бузувір…

Стояли, дивилися, як у їхньому дворі все розгорялося й розгорялося яскраве вогнище. Видно навіть було, як біля нього бігають гітлерівці.

— Гарних ми дровець приготували за літо! — прошепотів батько. — Бач, згодилися!..

Коли на переправі стали вибухати снаряди, Павлик з батьком рушили глухими стежками до села…

— Важкі, дуже важкі були часи, — зітхнув дідусь. — Аж не віриться, що пережили.

— Краще вже й не згадувати про те, — сказала бабуся й запросила Сашка з батьком вечеряти.

Батькові, мабуть, ще хотілося й чарку випити, бо вже звик щовечора випивати. Довгенько м’явся за столом, не брав виделки, але сам попросити, певно, не наважувався, а бабуся і не думала давати, хоч у неї стояла в миснику пляшка вишневої наливки.

Додому повертались пізно.

Батько цього разу був веселий і добрий. Розпитував Сашка про школу, про Валентину Михайлівну, бабусину та дідусеву квартирантку:

чи люблять її учні, чи не бешкетують при ній у класі. Вона ж, мовляв, іще молода й маленька, сама як учениця. А під кінець запитав і про матір, Юрка та Олесю. Адже Сашко недавно в них гостював, то як вони там? Сашко охоче все розповідав, бо і йому теж було весело й гарно.

ЗЛИЙ ЖАРТ

Хоч Микола й не хотів робити Валентині Михайлівні прикрощів, але так вийшло, що він їх таки заподіяв знову.

Трапилося це вже весною під час екскурсії на колгоспний город.

В суботу після четвертого уроку п’ятий і шостий класи гамірливо, нерівною колоною простували в напрямку до річки, де понад берегом у низині простяглися родючі ділянки чорнозему.

Поруч колони йшли Валентина Михайлівна і учитель праці Тихін Федорович.

Бригадирка садово-городньої бригади, Миколина мати, ще здалека побачила школярів і помахала їм рукою:

— Ага, нарешті. Вже давно ждемо вас, помічників, — чи то пожартувала, чи то на докір сказала вона, коли учні наблизились. — Зараз ми роботу вам знайдемо…

Спершу повела їх до капусти.

— Ану, хто відгадає загадку: кому рубають голову, а кров не тече? — звернулася до школярів.

— Капусті, капусті! — хором відповіли учні.

— О, ви, я бачу, добрі відгадники, — похвалила. — Тоді, може, розповісте, де в капусти плід і насіння та як її сіють?

Микола хотів сказати, вже й рота розкрив, але мати його спинила:

— Ти помовч! Я тобі вже про це розповідала.

Учні дивувалися: ну, невже тітка Марія думає, що вони не знають? Ще й питає, щоб заплутати — "як її сіють?". Таж її зовсім не сіють! Беруть розсаду з парників і садять. Кожному доводилося садити вдома.

А Сашко ще згадав, як бабуся Дарина примовляє, коли садить капусту: "Дай же мені час добрий, щоб моя капусточка приймалась і в головки складалась, щоб із кореня була корената, а з листя головаста. Щоб не росла високо, а росла широко!" Потім поставить на грядці горщик догори дном, кладе на нього камінець і накриває білою хусточкою, проказуючи нову примовку: "Щоб капуста була туга, як камінець, головата, як горщок, а біла, як платок".

— Е-е, — безнадійно хитає головою тітка Марія, — таки бачу: ви ані шелесь у цьому ділі. Живете в селі й не знаєте таких дрібниць. Не цікавитесь, не придивляєтесь, як батьки ваші господарюють... То, кажете, в неї зовсім немає насіння? А як же оту розсаду виростити?

— І справді — як? З корінців? Ні. Листок закопати — не пустить пагінця. В качані теж насіння немає. Гм..

— Розкажіть, Валентино Михайлівно, бо так мені за них соромно перед вами, що аж-аж...

— А мені, думаєте, не соромно? — мовила вчителька і звернулася до учнів: — Ану згадайте, які бувають рослини за тривалістю свого життя? Ви вчили про це...

Учні майже разом почали вигукувати:

— Однорічні!

— Дворічні!

— Багаторічні!

— Правильно, — підтвердила Валентина Михайлівна. — А капуста до яких належить?

— До дворічних, — перша сказала Світлана Коломієць.

— І це правильно, — ствердно кивнула вчителька. — Висадіть весною у землю качан капусти з коренем. Із качана виростуть стебла з дрібненьким листям і китицями жовтеньких квітів. Оті квіти дадуть плоди — довгі стручки із насінниками. Коли висіяти їх, вони проростуть — ось і буде вам розсада.

Валентина Михайлівна розповіла цілу історію про капусту. Знали цю рослину ще стародавні єгиптяни. Відварну капусту вони подавали як солодку страву на закуску і вважали її цілющим засобом при різних захворюваннях. Здавна її вирощували наші пращури — слов’яни. Варили з неї юшку, пекли пироги, квасили. В дикому вигляді вона росте на скелястих берегах Європейського материка. Тільки в тієї немає качана, бо листя не згортається в головку. А городня капуста вирощена людиною протягом тисячоліть. Є багато сортів капусти: качанна, цвітна, брюссельська, кольрабі, савойська та інші.

Учні наче іншими очима глянули на звичайнісіньку капусту, яку вони майже щодня бачили, їли.

Після того оглянули великі ділянки буряків, моркви, цибулі, огірків, помідорів. Валентина Михайлівна з бригадиркою по черзі розповідали

про ці городні культури, ще й про кожну з них згадували якусь цікаву історію.

Виявляється, що й морква буває не лише жовта, як у їхньому селі, а й рожева, біла, навіть фіолетова. Цибулю, як і капусту, теж здавна вирощували слов’яни, та ще давніше — китайці, індійці і єгиптяни. В арміях Стародавньої Греції і Риму солдатам давали багато цибулі, бо гадали, що вона збуджує силу й хоробрість.

Як оглядали ділянку синіх баклажанів, Віктор Троць запримітив на листочку якогось жука. Піймав його, показав тітці Марії.

— Дивіться — шкідник?

— То листогриз, — випередив матір Микола.

— Ні, це колорадський жук, — заперечив Олег.

— Приходьте у нашу лабораторію, — сказала тітка Марія, — там є колекція городніх шкідників, подивитесь. А це таки й справді листогриз.

— І не тільки городніх, — тепер уже втрутилася Шинкаренко Оля, мати якої завідувала колгоспною лабораторією. — Є і злакових, і садових.

— Дякуємо, Маріє Василівно. Ми колись і лабораторію відвідаємо, — пообіцяла Валентина Михайлівна. — А ще краще буде, коли зробимо свої колекції. Вони дуже нам знадобляться. Згодні? Троць, Антонюк, Шморгун?..

— Згодні, — без помітного ентузіазму відповіли хлопці.

Небо затяглося хмарами. Збиралося на дощ. Тітка Марія заквапилась.

— Ви мені пробачте. Сходіть уже самі на наші дослідні ділянки. Он вони біля річки. Пробуємо вирощувати болгарський перець, патисони та земляний горіх. А я піду допоможу дівчатам садити картоплю.

Учителька щось шепнула Тихону Федоровичу. Той кивнув головою.

— Допоможемо? — спитала Валентина Михайлівна учнів. — Нас ого скільки, в одну мить висадимо.

— Звичайно, допоможемо!..

— А їсти не захотіли? — посміхнулася тітка Марія.

— Ні! — загукали школярі. — Ми на цілий день понаїдалися.

— Гаразд. Тоді ходімо, — згодилась бригадирка.

Дівчата набрали повні відра картоплі, хлопці взяли лопати, поставали рядочком.

За якусь годину разом із городницями висадили всю картоплю.

Незабаром мав приїхати за колгоспницями автобус. Тітка Марія запропонувала і школярів підвезти в село. Всі захотіли їхати. Тільки Тихін Федорович не залишився чекати, пішов додому пішки.

Чекаючи автобуса, дівчата рвали на обніжках весняні квіти. Хлопці подалися на пагорб до давно покинутого вітряка.

— Це буде мій вертоліт! Вертоліт! — ще здалека загукав Сашко, якому видався вітряк схожим на металевого птаха, що ним прилітає дядько Дмитро. — Цур, я пілот!

По крилу хлопці вилізли на самісінький дах, повсідалися на ньому. Сашко "завів мотор", увімкнув "важелі" на зліт — і наче полинули вони над городом, луками та річкою у високості.

Побачивши хлопців на вітряку, Валентина Михайлівна захвилювалась — ще зірветься котрийсь:

— Злізьте! Зараз же злізьте! — помахала рукою.

Довелося пілотові робити "вимушену посадку" і разом із "пасажирами" сходити на землю.

Вчителька заспокоїлась і покликала до себе дівчат:

— Покажіть, яких це ви квітів назбирали? Учениці зійшлися до неї, кожна з букетиком.

— Знаєте, як ця називається? — висмикнула з букетика маленьку жовту квіточку.

— Жовтець.

— А ця?

— Гусячі лапки.

Раптом од млина пролунало пронизливе:

— А-а-а-а!..

Всі здригнулися, повернули голови на крик.

"Ой лелечко! Падає хтось… — затерпла вся Валентина Михайлівна. — Синя сорочка, чорні штани… Петренко…"

Учителька, випустивши з рук букетика, першою зірвалася з місця й помчала до вітряка. Слідом за нею кинулися дівчата.

Здалека вгледіла — лежав на землі нерухомо.

"Вбився…" — шугнула в голові думка.

Підбігла до хлопця, намірилася припасти до нього і… заціпеніла.

Опудало!.. Солом’яне опудало!..

— Га-га-га-га! — вибігли з-за вітряка хлопці, наче зграя гусей, а Микола попереду всіх, у майці і трусах.

Раді, що їм удався жарт: зв’язали поясом напхані соломою сорочку й штани, скинули з даху.

Але чому не сміється вчителька? Чому тремтять у неї губи?

Постояла непорушно довгу хвилю, далі, все ще ніби скована, ступила до Миколи крок, другий.

— Негіднику!.. — видихнула вона, затулила обличчя руками й знесилено присіла на кам’яне жорно, що лежало поруч у спориші.

— Плаче… — прошепотіла Оля Шинкаренко.

— Петренко, підійди і попроси пробачення, — загомоніли дівчата. Хоча б ворухнувся. Стояв — розгублений, вкрай наляканий.

— А ви чого стовбичите? — повернулась Оля до хлопців. Ті, збившись у купку, принишкли біля вітряка.

Тоді дівчата самі несміливо підступили до своєї вчительки.

— Валентино Михайлівно… — хотіли було її втішити.

— Не треба… Не треба, дівчата… — мовила стиха, витираючи хусточкою очі. — Ідіть усі на город. Я зараз… — І раптом наче щось згадала, рвучко підвела голову: — Петренко!.. Де він?..

Миколи вже не було біля вітряка. Згорблений, він брів навмання до села.

— Миколо! — погукала Валентина Михайлівна, підхопившись із жорна. — Вернись!

Навіть не оглянувся.

— Як це я… — міцно стиснула вчителька вуста, опустила додолу очі. Вгледіла опудало. — Хлопці, віднесіть йому одяг.

Сашко і Віктор витрусили з сорочки й штанів солому, побігли наздоганяти Миколу.

Решта учнів разом з Валентиною Михайлівною повернулися на город.

Ясно, тепер вона нічого йому не пробачить. Треба неодмінно кудись тікати з дому, з села. Тікати негайно, поки не пізно.

Грошей трохи в нього знайдеться. Забере в Сашка ті, що дав на транзистори і батарейки для саморобного радіоприймача: йому він тепер ні до чого, той приймач. І в матері попросить. Скаже, на зошити. Візьме торбу харчів — хліба, сала, цукру, цибулі. Напише записку: "Не шукайте мене, бо все одно не знайдете, сам колись повернуся". І бувайте здорові!

Так, сьогодні субота, завтра неділя. От завтра і треба зібратися в дорогу, щоб у понеділок раненько — на станцію.

Добре було б умовити і Сашка, разом все-таки краще. Але де там, не захоче залишати батька свого. І Кудлая, на жаль, не візьмеш з собою.

Згадав про Кудлая, а він мовби відчув те:

Гав, гав, гав! — знадвору.

Ого який дощ чеше! Ага, ясно, на кого гавкає — учні з городу біжать. Мабуть, так і не дочекалися автобуса... Змокли до нитки... Он і вона з ними. Диви, завертає сюди. Сашко і Олег теж. Як тепер він дивитиметься їй у вічі?!.

Зупинилася, сказала щось хлопцям. Ті побігли далі, сама попрямувала у двір. Чого їй треба?!

"Не пущу!" — відскочив Микола од вікна, вилетів у сіни. Хотів защепнути на гачок двері, але не зробив того. Повернувся до кімнати, схопив зі столу книжку, сів на канапу.

Рипнула сінешніми дверима, постукала в хатні.

Микола — нічичирк.

— Можна? — просунула в кімнату розкошлану мокру голову.

— Можна… — буркнув під ніс, не відриваючись од книжки. Пройшлася по кімнаті, зазирнула в дзеркало, поправила зачіску, обсмикнула зелений светр.

— Ох і полив, як з відра! — мовила роблено веселим голосом. — Автобуса все нема й нема…

Вчительці, мабуть, як і Миколі, було ніяково. Догадувався: хотіла щось інше сказати.

— Миколо, хіба можна так зло жартувати? — нарешті мовила вона й глибоко зітхнула.

— Я… я не хотів… — розгублено пробелькотів Микола.

— Гаразд, давай домовимось. — Учителька присіла поруч на канапу. — Завтра ти вибачишся перед класом і забудьмо про всі наші незгоди.

Микола, похнюпившись, сидів непорушно.

— Згоден зі мною? — поклала йому на плече руку.

— Угу, — кивнув Микола.

ГРОШІ НА ТРАНЗИСТОРИ І БАТАРЕЙКИ

Сашко ще з вулиці почув крик із свого двору. Здригнувся і, наче ошпарений, побіг додому.

За ним поспішили і хлопці — Микола, Віктор, Олег.

Батько, у випущеній сорочці, без картуза, сидів, похнюпившись, під хатою, а тітка Марія, вимахуючи руками, докоряла йому з-за дротяної огорожі, що розмежовувала їхні дворища.

— …Безчесний, безсовісний ти, Павле! Дитина голодна, обірвана, як старченя ходить, сам на людину не схожий, а знай буряківку, смердючу оту, жлуктиш. Дожлуктишся, поки гичка на голові виросте. Ой, Павле, Павле, коли вже ти за розум візьмешся? Жінка власна відцуралася. Згадаєш мене — і син кине…

Батько підвів голову, побачив Сашка з друзями, махнув їм рукою, щоб ішли геть.

Сашко забрав хлопців і повів до хати. Йому також не хотілося, щоб вони чули, як тітка Марія лає батька. Але її чути було і в хаті.

— Давайте порахуємо, скільки в нас є грошей, — запропонував, аби відвернути їхню увагу від того, що робиться надворі.

Засунув руку під мисник, дістав пошарпану книгу, на якій ледве можна було розібрати напис "Довідник рибного інспектора", і невеличкий, але важкий вузлик. Витяг з-за палітурки карбованці.

— Тут ось дев’ять, а дрібних, — забряжчав вузликом, — повинно бути вісімдесят вісім копійок.

Цокнула клямка, хлопці сховали гроші. У хату зайшов батько, насуплений, сердитий.

Спідлоба поглянув на Сашка і його гостей, пройшовся по кімнаті.

Хлопці поза спиною віддали гроші Сашкові, забрали свої сумки і рушили до порога.

Як тільки за ними зачинилися двері, батько запитав суворо:

— Що то в тебе?

— Це ми збираємо на транзистори і батарейки для приймача, — відповів Сашко, розгладжуючи на коліні пом’яті карбованці.

— Де ви їх узяли?

— Миколі тітка Марія три карбованці дала, Олег випросив у матері, Віктор п’ять разів не пішов у кіно…

— Дивись мені!

— Дивлюсь, — буркнув Сашко і сховав гроші до бокової кишені піджака.

Батько помовчав трохи, потім знову:

— Дурне ви діло затіяли з цим приймачем. Ще хтозна, чи вийде він у вас, гроші тільки даремно витратите…

— А от і не даремно! Він справний, самих тільки транзисторів і батарейок не вистачає. — Підійшов до саморобного приймача, що стояв на підвіконні. — Побачите, як ще гратиме.

— Що ж вони — дорогі, ті транзистори і батарейки?

— Дорогі-і, фізик казав: карбованців дванадцять коштують.

— А назбирали скільки?

— Уже дев’ять і вісімдесят вісім копійок, — поплескав по боковій кишені.

— Дев’ять?!. — Батько аж зупинився серед хати. — Гм, багатенько... Ти бач!..

— Тату, пустиш мене в неділю до міста?

— Це чого тобі туди?

— Та батарейки і транзистори ж купити.

— В неділю картоплю на городі садитимемо.

— Те-е, я її до неділі сто разів посаджу. Мені хлопці допоможуть. Пусти, тату!

Батько знову пройшовся по кімнаті.

— Я ненадовго — туди й назад, — упрошував Сашко. — Миколу, Віктора й Олега он пускають...

— Перестань скиглити! — гримнув батько. — Нічого вам теліпатися в таку даль! — І раптом по обличчі його ковзнула якась здогадка. — Давай гроші, сам куплю. Я зараз їду на рибзавод. Після полудня й привезу...

— Так ти й мене візьми з собою.

— Сідай краще уроки вчи. Та дома похазяйнуй, води в хату внеси, долівку підмети.

Сашко не квапився віддавати гроші.

— У нас же, мабуть, не вистачить, — мовив, — ще три карбованці треба.

— Нічого, я докладу, — не зважав на те батько.

— Де їх знайдеш? У тебе ж немає — все пропив.

— Не твоє діло! Хочеш, щоб купив, давай, швиденько давай, бо мені ніколи з тобою… Чи ти, може, того… боїшся?

— Та ні, я нічого… — зніяковів Сашко. — А як хлопці не згодяться?

— Чого б то вони не згодилися? — починав уже гніватись батько.

"Та й справді, — міркував Сашко, — чого ж тут не погоджуватись? Поїде — і привезе, не треба до неділі ждати. Та й не погодься — тато розсердиться, скаже: батькові не довіряє…"

І Сашко записав розбірливо на чистому аркушику, які треба купити транзистори, батарейки, і віддав гроші.

Батько взяв їх і, не рахуючи, сховав до кишені. Спитав:

— Так це, значить, не тільки твої, а й їхні?

— Умгу, — кивнув головою.

Батько надів картуза, рушив до дверей.

Пообідавши, хлопці знову завітали до Сашка — кликали піти на конюшню, навідатись до лошат. Та він не пішов, сказав, що дома треба погосподарювати. Хоч і кортіло похвалитися новиною, змовчав.

"Ото несподіванка буде для хлопців увечері, — думав сам собі Сашко. — Впаяю у приймач транзистори за схемою, яку намалював фізик, вкладу батарейки, покличу друзів і скажу: "Ану, спробуймо, може, і без транзисторів та батарейок працюватиме". Підійду, крутну одну ручку — не говорить, вони в сміх, крутну другу — і він як закричить на всю хату, ніби справжній, заводський".

Почав конструювати того приймача дядько Дмитро, як ще ходив до школи. Коли він поїхав учитися в місто на пілота, всі його "винаходи" разом із приймачем бабуся Дарина знесла на горище. Недавно Сашко лазив туди по насіння і наткнувся на нього. Старанно витер від пилу і поніс показати вчителеві фізики, який керував технічним гуртком. Той подивився і сказав: приймач цілком годящий, треба лише замінити в ньому кілька транзисторів та батарейки.

Проте батько не зрозумів переваги приймача над репродуктором. Коли Сашко попросив його купити все необхідне для того, щоб полагодити приймач, він і слухати не схотів. Мовляв, і без нього можна обійтися, досить репродуктора.

Тоді Сашко запропонував Миколі, Віктору й Олегові разом придбати потрібні деталі і користуватися приймачем спільно.

Хлопці одразу ж погодились.

Час минав дуже повільно. Сонце, наче прив’язане, стояло в небі. Хмари — й ті наче зависли над лісом.

Уже й уроки поробив, і долівку замів, і води приніс, і супу зварив, а батька все ще не було. Раз по раз виходив за двір глянути: не їде, бува?

"А що, коли не купить, — подумав нараз. — Візьме й проп’є. Що тоді?.. Ні, — відкинув таке припущення, — цього тато не зробить. То ж не мої гроші. Та й п’є він тільки після роботи".

І все ж неспокій наростав.

Коли сонце почало хилитися до обрію, замкнув хату й побіг у гараж — може, батько й зовсім не поїхав до міста.

— Не інакше, як десь радіатор заливає твій батько, — жартували шофери.

"А що, як правду кажуть вони? — подумав. — Сидить оце десь у чайній і пропиває чужі гроші… Чого я не впросився разом їхати, — картав себе Сашко. — Що я скажу хлопцям?.."

Біля бригади зустрів тітку Марію і запитав, чи не позичала вона батькові грошей.

— Еге ж, немає в мене більше клопоту, як позичати йому гроші, — відповіла сердито.

У Сашка і серце похололо: обдурив батько… Рвонув з місця й подався дорогою за село, як на пожежу. Не зупинився навіть, коли гукали хлопці від конюшні.

Обсаджена струнками тополями дорога за селом простяглася рівним полем і губилася ген-ген на небокраї.

Сашко побіг до вітряка, по крилу виліз на нього і, примруживши очі, подивився на дорогу. Тепер було видно значно далі, але й там не побачив жодної машини.

Зліз на землю і сів зажурений на жорно.

Довгенько сидів Сашко біля вітряка. Байдужий до всього навколишнього, він не помітив, що вже почало смеркати. Отямився

лише тоді, коли на дорозі голосно засигналила машина. З відчинених дверцят махав рукою батько.

Тривожно забилось серце. Схопився на ноги, підбіг до машини.

— Купив? — запитав насторожено й крізь відчинені дверцята забігав очима по кабіні. Не вірив, що побачить там покупку, і все ж шукав її.

Батько чомусь підморгнув по-змовницьки шоферові, дістав з-під сидіння картонну коробочку.

"Батареї..." — полегшено зітхнув Сашко, вгледівши на коробочці напис: "Сатурн".

— Такі вам треба?

Сашко взяв обома руками коробочку, притис до грудей і очима, повними сліз і здивування, дивився на батька.

— Транзистори теж є, не бійся! Я їх ось поховав, щоб не попсувати, — поплескав батько по кишені. — На ось тобі й це, — простягнув новий учнівський картуз.

Сашкові хотілося помчати до матері і розповісти про все, все...

СОЛОВ'Ї

Дід Артем здалека їх упізнав, як тільки хлопці випливли на середину річки. Дарма що скоро сповниться вісімдесят, зір і слух у нього добрі, аби ще сили стільки було в руках і ногах.

Через ту неміч і опинився оце на острові. Думав, настане весна, тепло, оживе все довкола, і слабість минеться. Де там... Хоч-не-хоч,

довелося відмовитись од саду, проситися в сторожі. Добре, що заміну по собі достойну лишив, син Павло таки помирився з дружиною, повернув її з діточками і до хати, і до саду. На Оксану можна цілком покластися, вона й знаюча, й порядок зуміє в саду дотримати! А він уже буде на цьому річковому острові літувати, доглядатиме колгоспних лошат і телят, яких вивезли сюди на випас.

Побудував недалеко від берега під осокором курінь, змайстрував столик, лавочку біля нього вкопав, триногу поставив, на якій варив собі у закіптюженому казанку страву.

Всі дивуються: як не занудьгує в самотині? А йому аж смішно від тих балачок. Яка самотина? Хіба лошата й телята не живі істоти? Та й без них чимало всякої дикої живності на острові. І люди бувають тут. Раз або й двічі на тиждень навідується ветлікар, бригадир іноді загляне, котрийсь із рибалок запливе, піонери майже щодня приїжджають провідати колгоспний молодняк, який взялися доглядати.

Молодці вчителі чи, може, піонерське начальство, що додумались, підказали таке дітлашні! Нехай змалку привчаються обходитися з худобою…

Спираючись на ціпок, дідусь подибав до похилої дупластої верби, біля якої припинав свою довбанку-душогубку. Коли хлопці наблизилися до острова, показав ціпком на вичовгану місцину під вербою:

— Сюди чальте.

Тільки ткнулися в берег, Кудлай вистрибнув із човна, підбіг до діда й лизнув у руку.

Хлопці прив’язали човен, забрали весла, вудки, відерце з приманкою для риби, рогозяного кошика.

— Приїхали, дідусю, на лошат подивитися і рибу половити. Можна? — спитав Сашко, хоча й знав, що дід Артем завжди радий, коли вони гостюють у нього.

— А вроки повчили?

— Завтра ж неділя.

— Ну, якщо так, то можна. Тільки ж не баріться біля лошат, бо сонце оно вже де, не буде коли й рибалити.

— Ми з ночівлею до вас. Ранком половимо.

— А дома знають?

— Знають. Ось і харчів дали, — підняв важкого кошика Сашко. — Бабуся і для вас поклали.

Поки Микола, Сашко, Віктор і Олег купали та чистили лошат, дід Артем зварив юшку. Повсідалися вп’ятьох круг казана — і аж за вухами лящить, така вона смачна, ця острівна юшка!

Наївшись, полягали горілиць у траві, на зоряне небо задивились.

Раптом у ліску, що темнів неподалік на острівці, защебетали солов’ї — один, другий, третій…

— І мій витьохкує, — сказав дідусь.

— Як — ваш? — не зрозуміли хлопці.

— Той, що я його вчив співати.

— Ви вчили солов’я співати? — здивувалися.

— Еге ж, учив. Наморочився з ним, зате ж і співачок вийшов на славу. Хочете, поведу, послухаєте?

— Ходімо, — згодилися відразу.

— Е ні, не тепер. На світанку, як нап’ються роси, тоді в них голоси дзвінкіші. А зараз лягайте спати, бо я рано-рано вас розбуджу.

— Вставай, бо скоро білий ведмідь у курінь загляне, — торсав Сашка за плече дідусь Артем.

— Де ведмідь? — підхопився враз.

— Ранок, кажу, настане. Буди дружків. Ідіть умивайтеся. Будемо солов’їв слухати.

Сашко пригадав учорашню розмову, скинув із себе кожух, що пахнув вівцями, рибою, розбудив хлопців і, відшукавши рушник, виліз із куреня.

Надворі ще ніч. У темному небі, як у велетенському озері, грають золоті рибки-зорі, а з-поміж них плаває здоровенний карась — повновидий місяць.

Сашко сонно побрів на берег до похилої дуплистої верби, до якої був прив’язаний довгим ланцюгом човен і дідусева довбанка. Ступив у човен, схилився над річковим плесом, де також іскрилися зорі й купався місяць, набрав повну пригорщу води і хоробро вихлюпнув собі на спину.

Як помився і витерся, сон наче рукою зняло.

Незабаром надійшли вмиватись і хлопці.

Дідусь чекав на них біля куреня. На ньому незмінні біла-біла сорочка, солом’яний бриль і кирзові чоботи, які він чомусь і досі носив, хоч стояв теплий, квітучий травень.

— Ви тепліше одягайтеся, — порадив дідусь. — У лісі вогко і росяно!

— Нічого, дідусю, ми не змерзнемо.

Спершу простували луками. Попереду дідусь, за ним Сашко, Микола, Олег і Віктор. Добре дідусеві — він у чоботях. А їхні черевики й холоші одразу стали мокрі-мокрісінькі від роси, наче йшли не по густій луговій траві, а брели по калюжах.

Наблизились до темного ліска. Високих дерев у ньому мало, більше кущів та густих чагарників.

Тільки вступили в перші зарості, наполохали якогось сонного птаха. Він злякано крикнув, залопотів крилами й полетів у бік річки.

— Вивільга, — сказав дідусь Артем.

Рушили далі. Старий поспішав добре знайомими йому стежками, а хлопці ледве встигали слідом.

Тепер роса щедро обсипала не тільки черевики й холоші, а й увесь одяг.

Незабаром між дерев блиснуло невелике озерце. Підійшли до нього.

— Сідайте, — показав дідусь Артем на повалений біля самої води осокір. — Скоро світатиме, тоді й солов’ї пробудяться.

Все дрімало в передранішній тиші. Лише зрідка на озері сумно прокумкає, наче в полив’яний глек, жаба: "Кум… кум… кум…"

Пахло свіжим, зеленим, і торішнім прілим листям.

— Бач, накричалися ввечері, тепер до сонця спатимуть, — промовив дідусь. — Що ж, доведеться самому починати концерт.

Він зірвав листок, приклав до вуст і дмухнув злегка.

Пролунав легенький свист, схожий на солов’їний. Писнула десь спросоння синичка, і знову довкола запанувала тиша.

— От ледацюги, мовчать. Заждіть, заждіть, зараз я вас розбуджу. Все одно спати не дам.

Вдруге він засвистів сильніше, з переливами.

І раптом над ними:

Пуль! Пуль! Пуль!

Соловейко!.. Прощебетав і змовк, ніби хотів довідатися, яке він справив враження.

— Ну, тепер почнеться, тепер їх і не спиниш, — прошепотів дідусь.

І одразу ж обізвався інший соловей, та так дзвінко й завзято, що аж мороз по спині пробіг.

— Молодець! Заливистий! — похвалив його дідусь. — Зразу взяв п’ять колін. А ще ж одноліток.

— Який одноліток?

— Ну, той… один рік йому.

— Як ви знаєте? — здивувалися хлопці.

— Хе, — усміхнувся, — я усіх їх тут знаю.

"Мабуть, кепкує з них", — подумали.

— Хіба ж можна солов’їв знати? — не втримався Микола.

— Правду кажу — всіх острівних солов’їв знаю. А котрий новий приб’ється, так і того пізнаю. З голосу. Вони де не літають взимку, та на весну сюди повертаються. Тут щебечуть, тут і діточок своїх виводять.

— І багато їх, солов’їв, на острові?

— Торік було сорок п’ять. Скільки цього року — ще не лічив. Може, більше, може, менше. Дорога в них неблизька. Кажуть у Африку на зиму літають. Чимало гине. Позаминулої весни он чотири солов’ї лишилося без пари. Як тоді витьохкували, бідолахи!.. В ліс було сумно зайти. Солов’їхи, ті мовчать і в горі, і в радощах, це тільки соловейки щебечуть.

— Дідусю, хіба солов’ї неоднаково співають? — все ще не могли хлопці збагнути того, що сказав старий.

Скільки разів доводилося їм слухати солов’їв, але ніколи навіть на думку не спадало, що один може співати краще, а інший гірше.

— Авжеж, неоднаково. Котрий молодий, у того і колін менше у співі, і не такі вони довгі, як у старших. Одноліток більше п’яти — шести колін

не потягне, а в чотирилітка і за двадцять буває. Та й талант неоднаковий. Як у людей. Ось прислухайтесь.

Поки вони розмовляли, солов’ї розспівалися так, що лісок аж лящав од їхнього співу. Здавалося, кожна гілочка, листочок, травинка, саме повітря дзвеніли чарівним щебетанням. Всі інші птахи мовчали, ніби соромилися вступати в змагання з цими неперевершеними співаками.

— Чуєте, як оцей над нами вивів: "Тьо-ох, тьо-ох, тьо-ох! Жер-жер-жа-ар! Сі-і, сі-і, сі-і! Ф’ю-іть, ф’ю-іть, ф’ю-іть!" Чотири коліна і в кожному тільки по три удари. А ще й сфальшивив у другому коліні — "жа-ар!". Це молодик, одноліток. А он там, біля осички, заливається, то вже справжній мастак. Послухайте, зараз він почне.

Хлопці наставили вуха туди, куди показав дідусь.

Якийсь час звідти не чути було жодного звуку. Потім щось свиснуло неголосно й ніжно:

Ті-і-віть! — і зразу мовби відкарбувало: — Тук! — Знову: — Ті-і-віть! Тук! Тук! — Втретє: — Ті-і-віть! — І полинула над лісом незвичайної краси трель.

— Шістнадцять колін! — задоволено прошепотів дідусь, розгладжуючи вуса. — І в кожному не менше п’яти ударів. А голосище, голосище який!..

Хоч хлопці й не могли порахувати не те що ударів, ба навіть отих колін у соловейковому співі, однак відчули і силу його, і розмаїтість.

— Гарно, ох і гарно!.. — мовив Сашко.

— Е-е, це ще не найкращий, — хвалився дідусь, радий, що вразив їх солов’ями. — Ось поведу у плавні, там на калині мій викоханець.

Двадцять шість колін бере! А колінця ж які чисті! Сльозинки!.. Ходімо, бо скоро всі птахи пробудяться, такий галас зчинять…

Продиралися ліском. Небо зовсім посвітліло. Проймала вранішня прохолода, а рясна роса так і сипала з кущів. Сорочки в хлопців геть змокріли. Картузи несли в руках, бо їх збивало з голови гілля.

— Тс-с! — спинився враз дідусь, аж Сашко наштовхнувся на нього. — Чуєте? — підняв догори пальця. — Він! Коли защебече, можна ближче підходити. Щоб не злякати.

У лісі співало водночас принаймні з десяток солов'їв. Як дідусь впізнає серед них свого, хлопці не могли збагнути.

Далі кралися, мов злодії. Коли защебече його соловей, дідусь — смик Сашка за рукав, Сашко — Миколу, Микола — Олега, Олег — Віктора, потім водночас і рвонуть уперед. Умовкне спів, дідусь зупиниться, і вони холонуть на місці.

Потроху дісталися в такий спосіб до самісінької плавні — залитої весняною водою болотистої низини, що поросла очеретом та верболозом. Причаїлися під густим калиновим кущем.

Десь зовсім близько біля них невгамовно виводив свою пісню соловейко. Спершу, коли починав заливатися, здавалось, що у горлечку в нього билася маленька співуча намистинка. Короткий свист — і ось вона вже вискакувала з дзьобика і стрімко летіла над лісом, а за нею вискакували такі ж самі намистинки, і всі вони нанизувалися у довгий невидимий разок. Потім нитка на тому разку рвалася і намистинки падали в лунке озеро: буль! буль! буль!.. Соловейкові жаль ставало їх, і він заходжувався ойкати, схлипувати. Далі сам же себе вмовляв: цить! цить! цить! цить!.. Швидко заспокоївшись, розщедрювався і без жалю розсипав навкруги коштовності: камінці-самоцвіти, янтареві бусинки, червоні коралі, срібні сережки, золоті колечка. А як не ставало їх,

радісно дзвонив у прозорі кришталеві дзвоники, що висіли поряд на гілочці: дзінь! дзінь! дзінь!..

Уже добре було видно довкола. Над землею линув саме той час, коли світанок ось-ось мав змінитися ранком. Дідусь то нахиляв голову, то витягував її вгору, вліво, вправо — видивлявся соловейка. Враз обличчя його заясніло. Вгледів-таки. Кивнув до хлопців і показав очима на невеликий просвіт у листі.

Соловей сидів на тонесенькій калиновій гілочці, що схилилася од його ваги. Був дуже схожий на горобчика, лише тільце мовби трохи витягнуте. Очі чорні, великі. Як співав, злегка горбився, трішки опускав крильця, широко відкривав тонкий дзьобик, у якому, ніби сердечко в дзвонику, бився гострий язичок, і все його крихітне тільце тремтіло й здригалося.

Хтозна, скільки б іще сиділи вони, закам’янівши, і слухали невтомного співака. Не помічали, що ноги потерпли від нерухомості, Що вже зійшло сонце і пора було рибалити. Та зненацька над кущем із свистом пронісся хижий шуліка. Соловейко вмить обірвав на найвищій ноті свій спів, злякано писнув і пурхнув у гущавину.

— У-у, розбійник! — замахав руками вслід шуліці дідусь.

Підхопились і хлопці, розминалися, грілись.

— О, та ви зовсім задубіли! Нате ось, грійтесь по черзі, — зняв дідусь із себе і накинув Сашкові на плечі свою ватяну фуфайку. — Говорив, треба одягатися тепліше…

Квапливо подалися назад, до куреня.

Сонце вже підбилося на добрий людський зріст. В його скісних променях на деревах, у траві, у туго натягнутих ажурних павучачих

сітках, ніби оті коштовності, що їх щедро розсипав по лісу соловейко, блищала, вигравала всіма барвами райдуги роса.

Запаморочливо пахли конвалії, черемха, шипшина.

Чи не вони ото й споїли своїми п’янкими пахощами всіх лісових птахів, що раптом вирішили позмагатися у співі з солов’ями?

Перші затягли свою нескладну пісеньку вертляві синички.

Цінь! Цінь! Цінь! — застукали дзьобиками у прозорі скляні віконечка.

За ними вступили в змагання горихвістка, вівчарик, кропив’янка.

А далі не стрималися й зозуля та іволга. Вони одразу ж забули про солов’їв, стали перекрикувати одна одну, бо одвічно ворогували між собою. Іволга ніяк не могла примиритися з тим, що зозуля підкладає свої яєчка в її гнізда.

Ку-ку! — з усієї сили кувала зозуля.

Фі-у, лі-у! — грайливо свистіла іволга.

Ку-ку! — аж надривалася зозуля.

Тю-тю, лю-лю! — глузувала з неї іволга.

Очеретянка, та хоч і маленька, а хитра, залізла в плавню, куди майже не доходили п’янкі пахощі, сиділа, дослухалася до своїх простодушних подруг і дивувалася. Гай-гай, майте совість, куди вам рівнятися до солов’їв!..

Та врешті і її захопило змагання, вона теж подала свій голос:

Кара-кір! Кір-кір!..

Але як зачув те болотяний владика, бугай, то сердито заревів на неї, вона вмовкла і більше й не озивалася.

Почали потроху замовкати й гордовиті солов’ї. Хіба пасує їм драти горлянку разом з отією братією?! Нехай з ними змагаються озерні жаби. Он саме повилазили з твані погрітися, кумкають…

Як прийшли до куреня, дідусь Артем узяв весло, наказав:

— Розводьте вогонь, сушіться. Та наберіть у казанок води, всипте зо дві пригорщі пшона, нехай вариться. А я піду подивлюсь на телят і лошат. Вернусь — зготуємо куліш. Риби ж не наловили.

Дідуся не довелося довго чекати, навіть не сподівалися, що він так швидко повернеться.

— Все гаразд, — сказав, кинувши у вогонь корча, якого, мабуть, знайшов по дорозі. — Як там пшоно? — заглянув у казанок. — Ану, дайте ложку.

Сашко подав велику дерев’яну ложку. Дідусь зачерпнув варива, подмухав, покуштував.

— Уже м’якеньке. Можна кидати картоплю.

Потім і собі присів біля вогнища грітися.

— То як, сподобався мій соловейко? — запитав по хвилі.

— Авжеж, — відповів Микола. — Тільки чого це він ваш?

— А тому мій, що я його вчив співати.

— Вчили співати?.. Я ще такого не чув, щоб солов’їв учили співати.

— Воно, звісно, про це ніде не пишуть. Тільки дехто із старших ще знає, — посміхнувся сумовито дідусь. — Молодь — та більше цікавиться гітарами та приймачами. А я вам таке скажу: послухати доброго солов’я куди приємніше за гітару. — Дід помішав ложкою у казанку. — Густий буде куліш, зате тривкий… Так про солов’я. Це ще позаторік було. Поїхав мій товариш Іван Крижень на Черкащину. Недовго він там і гостював; повернувся та зразу до мене завітав. "Єх, Артеме, Артеме, — каже, — хвастаєшся ти своїми солов’ями, а куди їм до черкаських. То вже всім солов’ям солов’ї". — "Що ж, — відказую йому, — нічого дивного в тому немає. Там же твоя дочка живе. А вона ж он яка співуха. Од неї вони й навчилися співати…" І, було, про що тільки зайде балачка, він знову про черкаських солов’їв торочить. От і кажу: "Поїду послухаю я твоїх хвалених солов’їв". — "Їдь, — згоджується. — Може, хоч одного там зловиш і в нас розведеш таких самих". Зібрався я до його дочки. Риби повіз на гостинець, яблучок і поклін од батька. Розпитав, де той ліс, та й пішов увечері послухати. І правда, є там славні співуни, яких серед наших немає. Вибрав я найкращого солов’я бойовика…

— Якого це "бойовика"? — запитав Олег.

— Ну, того, що і вночі і вдень співає, безперестанку. То є такі, що тільки вночі співають, а є денні. Розкинув на кущі, де він співає, сітку. Жду день, жду другий — не ловиться. Довелося на дзеркала ловити…

— На дзеркала? — перебив Олег.

— Еге ж, на дзеркала. Викопав глибоченьку ямку, поставив туди чотири дзеркала ящичком таким, а на принаду поклав комашиних яєчок. Солов’ї страшенно ласі до них. Побачать приманку, стрибнуть у пастку, а з неї уже й не вилетять, бо тісно, крила не можуть розправити. І

вилізти не вилізуть, бо стінки скляні, гладенькі — ковзають лапки. Так було і з цим соловейком. Зразу ж, як упіймався, зв’язав я йому крила, посадив у клітку і привіз додому. Боявся, що загине в неволі. Ні, вижив. Через тиждень почав співати. Цілісінький рік ходив я за ним, як за дитиною: годував комашиними яєчками, борошняними черв’ячками, тертою морквою, давлене конопляне сім’я давав, пшоняну кашу. І співу учив. Завішував клітку, а біля неї чіпляв ще одну з якоюсь співучою пташкою. Співає пташка, соловей слухає, слухає, та й собі навчається її співу. Ось і більшає в нього колін. Чули, як мій витягує: юль-юль-юль, тілі-тілі, тілі, тві-тві-тві, юлю-юлю-юлю, віть-віть-віть. Це він навчився од лісового жайворонка. А от ще у дрозда перейняв дещо, у горихвістки, вівчарика, перепела — вех-вех-вех, е-вей, е-вей, е-вей, е-вать… Ловко виходять. Ніби і їхні пісні співає, та по-своєму. Тієї весни випустив у ліс, як тільки повернулись наші. Швидко звикся. Чую, уже й од наших солов’їв перехоплює собі коліна, яких у його співі раніше не було. А ці теж не глухі, у нього вчаться.

— Чого ж це воно так виходить, дідусю, що в одному місці солов’ї краще співають, а в іншому гірше, або теж добре, але інакше?

— Багато причин. І від місцевості залежить, і від погоди. Ось запримітьте, похолодає або тумани обляжуть, так і солов’ї наче похрипнуть. Тоді не беруть стільки колін і не такі вони в них довгі та сильні, як при гарній погоді. А ще від старих солов’їв залежить. Добре вони співають, то і молодики так навчаться… Ого, забалакались, що й картопля, мабуть, розімліла, — схопився дід Артем. — Знімайте швиденько!

Сашко зняв з вогню казанок. Смачно запахло стравою.

— Беріть ложки, сідайте, — розпоряджався дідусь. — Кажуть, що навіть солов’я байками не годують, а я вас заговорив. Ну, нічого, терпіть. Тепер не вгамуюсь, поки не розкажу про усі звичаї солов’їні…

Дарма, що хлопцям того дня не вдалося порибалити. Вони зовсім за тим не шкодували. Ще порибалять на своєму віку. А от чи довелося б їм колись почути те, що розповів дідусь, — невідомо.

ЗЛИВА

Вранці, як Сашко йшов до школи, батько попросив:

— Синку, навідайся після уроків на ставки, бо я поїду в район і повернусь, мабуть, аж під вечір.

— Добре, тату, — пообіцяв.

І дотримав свого слова. Просто зі школи з книжками подався туди.

Сашкові вже не раз доводилося самому господарювати на колгоспних ставках. Коли батько відлучається кудись надовго, він завжди його підміняє. Знає, що там робити. Найголовніше — щоб у отворах водоспусків не збиралося сміття, вчасно корм висипати рибі, відгонити птахів шкідливих, а часом і любителів повудити коропців, не дозволяти купати коней. Треба також стежити за рівнем води у ставках і записувати в щоденник.

Ось і сьогодні біля нижнього, старого ставка зібрався гурт малюків. Вони кидали в спокійне плесо груддя — "хто далі?", "чи дід бабу перевезе?". Над ставком лунали захоплені вигуки й голосний регіт.

І саме в цей час з-за греблі виринув Сашко.

— Ось я вам перевезу! — гукнув сердито. — Навіщо рибу лякаєте?

Хлопчаки, ніби курчата од шуліки, кинулися навтіки.

Після полудня над полем почали збиратися великі сині хмари. Залягла на дно риба, над самою землею заснували ластівки. Сонце, ніби передчуваючи, що йому вже недовго лишилося сьогодні зігрівати землю, надолужувало своє, припікало — здавалося, ось-ось затліє на плечах сорочка. Сашко знав: оце завжди так перед грозою. Він відсунув на водоспусках по одній заставці, вніс у дощану комірчину весло, підсаку й клунок з висівками.

Тим часом з райцентру повернувся батько. Він устиг ще й додому зайти.

— Це тобі мати передала, поїж, сину, — поставив на землю кошичок, — а я піду огляну ставки.

Як тільки сонце зникло за хмарами, дмухнув вітрець, запахло дощем. Скляна поверхня ставка враз помутніла, вкрилася дрібними хвильками. Писнув у траві перепел, ударив крилами і полетів до свого гнізда.

Хмари величезним громаддям сунули вгорі. Вогненною гадюкою спалахнула блискавка, прогуркотів грім, і на курну дорогу впали перші краплини дощу.

Сашко з батьком сховалися в комірчину.

Поривчастий вітер розбишакувато налітав раз по раз, розгойдував на ставку хвилі, зривав із них бризки. А за якусь хвилину-дві з неба ринули нестримні потоки.

Стало темно, як уночі.

— Оце злива… — мовив батько, витираючи спітніле обличчя. — Хоч би до вечора переказилося.

А дощ лив і лив, і грім усе гуркотів над самою головою…

Сашко незчувся, як і задрімав під монотонне ляпотіння.

Коли це щось зашуміло й загуло. Він притьмом схопився, метнувся до виходу. Аж ставок повен-повнісінький, ось-ось перехлюпне через край. Навіть паростки, що гнали по греблі з вербових кілків, і ті виглядають з води. У водоспусках реве; човен, підхоплений течією, крутиться посеред ставка, наче млинок. А вода все прибуває і прибуває.

— Греблю прорвало! — вигукнув батько і кинувся під зливу.

Спочатку Сашко подумав, що гребля прорвана в цьому ставку. Аж воно в тому, який загатили у яру трохи вище. Гребля там була ще свіжа, насипана торік. Злива, мабуть, підмила земляну стіну, вона й повалилася. І вода з рибою ринула вниз.

— Синку, біжи в село по допомогу! — наказав Сашкові стривожений батько, а сам вхопив у комірчині лопату й подався на греблю.

Сашко щодуху помчав до села. Не обминав ні калюж, ні багнюки. Скрізь дзюркотіли струмки, згори по дорозі бігла справжня ріка. Злива трохи вщухла, а коли вбіг у село, з неба лише сіявся дрібний дощик.

Його турбувало одне: якби швидше скликати людей батькові на допомогу. Адже не буде він забігати до кожного в хату! Так і за годину не зійдуться. На ставку ж за цей час усе може статись…

Як минав бригадний двір, подумав: а що, коли взяти коня? І як раніше не здогадався?..

Заскочив у стайню, погукав конюха:

— Дядьку Михайле! Дядьку Михайле!..

Не обізвався, мабуть, по корм поїхав. Та й не потрібний він: Сашко тільки тепер помітив, що у стайні не було коней — всі, певно, в роз’їзді або на пасовиську. Один жеребець Ворон бив копитом у загорожі.

Раптом поруч, у жолобі, хтось заворушився, замурмотів, заплямкав губами. Потім голосно, на всю конюшню, захропів і захарчав, ніби його душили за горло.

Сашко, затамувавши дихання, заглянув — хто це?

А-а, відомий сонько, Шморгун Сергій… Лежав голічерева на кінських з’їдах, поклавши під голову сідло, вкрившись ватяною фуфайкою.

"От добре, розбуджу, хай поїде жеребцем у правління", — зрадів Сашко, та відразу й поник.

Згадав, що на Воронові ніхто, крім конюха, не їздить. Усі бояться. Побоїться, звісно, і Сергій.

"Може, самому спробувати?.. — зненацька виринула зухвала думка. — А чого ж, нехай тільки Сергій виведе Ворона з конюшні й допоможе сісти верхи".

Але ж і цього він, мабуть, не захоче зробити. Ой, не захоче, бо ще й досі сердитий на Сашка та на Миколу.

Ні, не треба його будити. Сам спробую…

Сашко заскочив у комірчину, схопив уздечку, надів через віконце на Ворона. Жаль, що Сергій сідло забрав, та нічого, обійдеться якось і без сідла.

Відчинивши загорожу, став збоку на ящик, покликав жеребця:

— Кось, кось, кось…

Було дуже страшно. Може, як ніколи в житті. Хотілося навіть зовсім утекти. Але в ту мить перед очима постала картина — батько сновигає по греблі, через яку от-от перехлюпне шалена вода…

Коли Ворон виходив із загорожі, Сашко вхопився за гриву і, ніби збираючись пірнути, заплющив очі й стрибнув йому на спину.

Жеребець, наче нічого й не трапилось, спокійно простував до виходу.

У дверях Сашко, щоб не вдаритися об одвірок, прихилився, дістав рукою повіддя.

Надворі Ворон зупинився, тріпнув головою, заіржав. Сашко принишк, боячись поворухнутися.

Сергій, певно, вчув те іржання, проснувся, вибіг із конюшні.

— Куди це ти? — закричав перелякано. — Злізь, дурний! Злізь!..

Сашко навіть не озирнувся, злегка смикнув за повід, щоб спрямувати жеребця за ворота.

Воронові це не сподобалось. Брикнув раз, удруге, втретє.

Одначе Сашко не злетів на землю. Як тільки жеребець починав брикати, хилився до гриви — і не падав.

Тоді Ворон рвонув вулицею, аж грязюка полетіла з-під копит.

Сашко дивився йому прямо межи прищулені вуха й намагався вгадати, коли саме треба припадати до гриви.

Він не бачив занімілих хлопців, що стояли обіч дороги, не помітив закам’янілого від подиву Олега Шморгуна…

Біля контори Ворона схопили за уздечку, допомогли Сашкові злізти з жеребця.

— Ну й ну, — похитав головою бригадир дядько Василь. — Що тобі, хлопче, жити набридло? Як ти зважився? Та це ж звір, а не кінь!

Сашко щось хотів сказати й не міг. Від хвилювання лише ротом зіпав, ніби безмовна рибина, витягнута з води.

Почувши гомін біля правління, до розчиненого вікна підійшов голова колгоспу, запитав:

— Що сталося?

— Та ось… — кивнувши на Сашка, почав був пояснювати бригадир, але Сашко сам підбіг до голови.

— Я…. я… там… на ставку… Треба рятувати… Швидше… — забелькотів незрозуміло.

— Кого рятувати? — спохмурнів голова. — Заспокойся, говори до ладу.

Сашко вдихнув повні груди повітря — видихнув, ще раз вдихнув — видихнув і цим трохи вгамував своє хвилювання, розповів, нарешті, що сталося.

Голова відразу кинувся на радіовузол, віддав команду в гараж, на бригади, щоб звідти негайно виїжджали рятувати став. А ще звернувся до колгоспників: хто його чує, нехай бере лопату, відро чи корзину і біжить туди.

Сашко назад, до ставка, їхав на легковій машині разом із головою колгоспу і бригадиром дядьком Василем.

Що там тільки діялося, скільки туди машин наїхало, людей збіглося! Та всі з лопатами, відрами, корзинами, носилками.

Спочатку засипали підмивини, обкладали водоспуски мішками з землею, потім зміцнювали греблю лозою і очеретом.

Коли вже все, що треба було зробити на греблі, зробили, голова подякував колгоспникам, які рятували став, а Сашкові найбільше.

— Якби не він, — сказав, — то лиха, певно, не позбулися б. Ставок би загинув, і риба вся пропала б… Спасибі тобі, хлопче! Ти — просто молодець! — поплескав по плечу.

Як голова з бригадиром сіли в машину, Сашко запитав батька, чи не тісно буде рибі в ставку, коли з нього стече зайва вода. Адже зараз побільшало тут коропців: до тих, що вже були, додалися ще й ті, котрих принесла вода з верхнього ставу.

— Поки вони малі — не тісно, — відповів батько. — А підростуть, частину виловимо. Залишимо саме стільки, скільки треба.

Рятувати ставок прибігли не тільки дорослі — школярі теж, а серед них і Сашкові друзі та однокласники: Микола, Олег, Віктор, Світлана, Оля… Раніше вони не підходили до Сашка, бо, як і він, то землю носили до підмивин, то лозу й очерет укладали вздовж греблі. Тепер підійшли.

— Здорово ти на Воронові їхав! — похвалив його Віктор.

— Я навіть очам своїм не повірив, — сказав Олег.

— Ось бачиш! А ти: "Боягуз, боягуз!.." — дорікнув Микола.

Олегові соромно стало, що він колись покривдив Сашка.

— Хочеш, давай поміняємось лошатами? — запропонував. — Ти мені свої віддаси, я тобі — свої.

Але Сашко, подякувавши Олегові, не захотів мінятися. Він уже звик до своїх лошат. Були вони гарні, а як перевезли їх на острів, на молоду пашу, зробилися ще кращі. Підросли, погладшали, аж вилискують.

НЕ НАРОБИВСЯ...

Тільки посідали вечеряти, аж тут і дядько Дмитро на поріг.

— От добре, що ти прийшов! — підвівся з-за столу батько. — Поможеш нам із галушками впоратися. Ану, посувайтеся, хлопці!

Сашко із своїм молодшим братом Юрком швидко відсунулись, звільнивши дядькові місце.

— Спасибі, я не голодний, — подякував він.

— Чого ти? Сідай, сідай! — припрошувала й мати. — Галушок же не їв? Мама сьогодні ж не варила?

— Та їм зараз не до того, — сумовито мовив дядько.

— Татові й досі не полегшало? — спохмурнів батько.

— Ні, — хитнув головою. — Мабуть, зовсім погіршало, бо послали оце мене, щоб скликав рідню прощатися.

— Ой лихо! — сплеснула руками мати. — Що це вони собі надумали?..

— Так ви ж приходьте. А я тим часом усіх оповіщу, — сказав дядько і пішов далі по родичах.

Після такої сумної звістки вже ні батькові, ні матері, ні Сашкові їсти не хотілося, хоч як смачно пахли галушки. Лиш Юрко та Леся, нічого не розуміючи, накинулися на улюблену страву. Мовби жоренцями, переминали зубками пухкі галушки, голосно сьорбали запашну юшку.

Коли менші повечеряли, їх уклали спати, самі ж утрьох пішли до дідуся.

Його ще тиждень тому привезли з острова. Навідався туди бригадир дядько Василь, а дідусь лежить у курені і встати не може, так знемічнів...

Зайшли в хату. Там уже зібралося трохи родичів. Не привіталися, як звичайно, засмучено схилили голови.

Бабуся, скорботно схрестивши на грудях руки, розповідає стиха про дідуся:

— ...Привезли ото додому, він полежав три дні і наче одужав. Дмитрусь уже і їхати налаштувався, у нього ж служба. А це вчора надумав старий припнути на калачиках козу. Вивів із повітки, так вона, нікчемна, й поцупила його аж у гай. Побігла я виручати, бачу, задихався, тремтить, мовби змерз. Спитала, чи не болить йому що. "Ні, не болить, — каже. — Принеси мені води", — попросив. Як напився, зразу все минуло. Я забрала козу, повела у двір, а він ще довго сидів на

пеньку під своїм дубом. Потім заходився лопати гострити. Проморочився з ними до смерку. Тоді придибуляв у хату, ліг, дивиться в стелю і мовчить. Зварила я локшини з молоком, покликала: "Вставай, Артеме, вечеряти". Махнув рукою. Не хоче. Мені теж не їсться. Заснула, не вечерявши. Вранці прокинулась — він так само лежить і в стелю дивиться. Може, й не спав усю ніч. Ще раз спитала, що в нього болить. Похитав головою: нічого, мовляв, не болить. Але ж не встає. А такого із ним ще ніколи не було. Завжди, тільки прокинеться — одягається, взувається. Може, покривдила чимось? — думаю. Так наче ж ні... Приготувала сніданок, поставила на стіл, кличу обох. Дмитрусь сів за стіл, а він знову відмовляється. "Ти, мабуть, сердишся на мене?" — питаю. "Нема за що на тебе сердитись, — відказав. — Умирати буду, Дарино..." — "Що ти, Артеме, таке говориш!" — кажу йому. "Бо знаю... — відповіда. — Приготуй, Дарино, мені чисту одіж, відріж полотна для труни, отого, що сама колись наткала... Та не забудьте усіх сповістити, щоб прийшли і приїхали попрощатись..." Ми й послухались. Дмитрусь подався на пошту телеграми розсилати...

Рипнули двері, до хати зайшла наймолодша дідусева дочка — тітка Ольга. Поглянула на родичів, не стрималася, з очей сльози.

Сашко навмисне покашляв, щоб дідусь не почув плачу, а в самого підкотився до горла давучий клубок.

— Спасибі, що прийшли, — сказав дідусь незвично слабким голосом. — Посидьте біля мене...

Сашко опустився скраєчку ліжка. Помітив, як дідусь перемінився на обличчі. На щоках ані кровинки, колись червоні й гарні уста поблідли, взялися смагою. І в очах теж зник колишній завзятий блиск. Лише сиві-сиві вуса, як і раніше, стирчали непокірно, войовниче, та ще кошлаті брови так само грізно звисали з високого посіченого зморшками чола. Але вони не надали дідусеві суворого вигляду, навпаки, він видавався лагідним, добрим.

Дідусь кволо узяв онука за руку.

— Ну, от потурбував вас, — ворухнув він пересохлими вустами. — Хотілося побачитися… востаннє…

— Ще бачитимемось… — непевно відповів батько. — Скоро ось вісімдесят ваших одгуляємо… Усі зберемося у вас…

— Авжеж, авжеж, збирайтеся… — перепинив він батька. — Не забувайте матері…

Незабаром по одному, по двоє поприходили майже всі родичі. Були тут дідові дочки й сини, зяті й невістки, внуки й дорослі правнуки. Не прийшла тільки малеча.

Обступили старого, намагалися розважити, розвеселити. Та дідусь наче й не журився, злегка кивав: так… так… Але Сашко знав — то він з чемності, якої не втратив навіть тепер.

Затим жінки вийшли у кухню й там собі стиха гомоніли. Чоловіки залишилися біля дідуся і також спроквола зачали у сутінках розмову. Спершу розпитали один одного про сімейні справи. Далі згадали нового агронома, якого недавно прислали в село аж із області, потім балачка перекинулася на сьогоднішній урожай, на погоду. Ніби заради того й прийшли вони сюди, щоб поговорити про це.

Дідусь лежав нерухомо, в розмову не вступав, весь час дивився у вікно, за яким виднівся освітлений повним місяцем гайок. Розповідають, що донедавна був такий звичай у них у роду: як минало дитині п’ять років, вели її в берег, щоб саджала свій дубок. Бідний на деревину був їхній степовий край… Тільки не кожен, ой, не кожен доживав, поки виросте його дубочок… А ось дідусевого дуба вже й руками не обхопиш. Він найвищий і наймогутніший.

Як місяць сховався за хмару і гайка не стало видно, дідусь повернув од вікна голову, сказав Сашкові:

— Клич усіх…

Сашко метнувся на кухню, покликав жінок.

На якийсь час у хаті запала тиша. Стало чути, як біля Будинку культури грає баян, а в млині вистукує двигун. Старий окинув усіх неквапливим поглядом, мовив:

— Дивлюся оце на вас, діти, і не печаль-журба ятрить моє серце, а радість гріє його. Бо нема в нашому роді ні лежнів, ні злодіїв, ні облудників. Жоден не вбивав, не крав і не ошукував. Не грішні ми перед людьми й перед землею. Не багатіли на чужому лихові, ніколи не скупилися допомогти бідакові, хоч і самі були не з багатих. Усе, що в нас є, надбали своїми руками, — і він виставив, як свідків, сухі спрацьовані руки. — Та найдорожчий маєте скарб — добру душу. Живіть отак і далі в злагоді й мирі. Не кривдіть одне одного, помагайте слабшому…

Йому важко було говорити. Раз по раз спинявся, щоб передихнути. На чолі виступили росинки поту.

— Багато чого мені треба було ще зробити, але тепер уже не зроблю. Не годен став… Ось і тобі, Маріє, не встиг перекрити хату. І тобі, Олено, не полагодив криниці… То вже тебе, Павле, і тебе, Михайле, проситиму зробити за мене. У них чоловіків нема, а діточки дрібні… А ще попрошу вас, хлопці, дуба мого не пиляти. Хай росте собі… Яму копайте біля Івана Крижня могили, там є місце… Лопати для копачів я погострив. Коло засіка стоять…

Дідусь глибоко зітхнув, знову помовчав. Певно, збирався з силою, бо, видно, хотів іще щось сказати наостанок.

Врешті заговорив-таки:

— Прожив я, діти, довге життя. Багато висьорбав борщів на своєму віку. Скуштував і добра, і лиха. Доброго — ложкою сьорбав і то неповною, лихого — ковшами. Дісталося і від царя, і від німця. А що вже роботи переробив… Тільки жалко мені, що я так і не наробився…

Довго по тому панувала в хаті тиша, і ніхто не наважувався її порушити. Всі мовби покам’яніли. І дідусь більше не зронив жодного слова, лиш подав рукою знак, щоб підходили до нього прощатися.

Попрощавшись, пізно вночі родичі розійшлися по домівках.

Вийшов і Сашко з хати сам, без батька, без матері. Не шукаючи протоптаної стежки, побрів городом навпростець через грядки картоплі, моркви та квасолі до гаю.

Довго сидів там на пеньку під дідусевим дубом, вслухався, як шелестів він цупким листям на вітрі, і вчувалося йому у тому шелестінні скорботно мудре:

"Не наробився… не наробився…"

Помер дід Артем тієї ж ночі. Ховало його майже все село.

Тепер він спочиває поруч із своїм найближчим другом Іваном Крижнем.

КЛЮЧІ

Якось перед уроком алгебри Микола витяг із сумки невеликий паперовий згорток.

— Що це? — одразу помітила Оля Шинкаренко.

Микола мовчки м’яв у руках згорток і цим ще більше розпалював Олину цікавість.

— Ну скажи, Миколо!

— Чого ти прив’язла до мене? Колорадські жуки, от що. Тільки відчепись.

Оля страшенно здивувалася:

— Колорадські жуки! Де ти взяв?

— Там уже їх нема. Були та загули.

Вона мала всі підстави дивуватися. Після того як Валентина Михайлівна сказала, що їм треба виготовити свою шкільну колекцію шкідників, Оля вирішила сама те зробити, щоб учителька похвалила її. Тихцем сходила в лабораторію, уважно переглянула колгоспну колекцію, виписала в зошит назви жуків і метеликів, які зустрічаються в їхньому селі, розпитала матір, де їх шукати й коли. Навіть прочитала за її порадою спеціальну книжку. Колорадського жука вона не шукала: знала, його в їхньому селі не знайти. Так сказала мати. І ось тобі — на!..

— Миколко, ну скажи, де ти взяв? — благала Оля.

— Еге, "Миколко", а в газеті он протягла!

— Так то ж уся редколегія...

Микола засунув згорток у сумку.

Цього разу на математиці Віталій Павлович, як завжди, сів на задню парту, спитав у Олега Шморгуна, чи не забув той часом, яке було додому завдання, і почав викликати учнів до дошки.

Оля нічого не бачила й не чула, що робилося в класі. Вона сиділа як на голках. їй страшенно не терпілося глянути на злощасного жука..

"Ох і вредний же цей Микола! Що йому — важко сказати, де дістав?.."

Та ось учитель викликав до дошки Миколу.

— Ану допоможи мені, Петренко, розв’язати задачу. Бери крейду. Пиши… Поїзд відійшов од станції А о тринадцятій годині сорок сім хвилин…

"А що коли узяти самій і подивитися, поки він біля дошки?"

Оля якийсь час бореться з собою, розуміє, що це негарно — займати чужі речі, але цікавість перемагає. Потихеньку відстібає Миколину сумку, витягає згорток. Потім обережно, щоб не зашелестіти папером, починає розгортати. А папір, як на зло, шелестючий, мов із жерсті.

"Цікаво, живі у ньому жуки чи мертві? Мабуть, живі, бо загорнуті стількома аркушами. Ой, хоч би не повтікали!"

Оля схиляється все нижче й нижче під парту. Вся напружена, сторожка.

Нараз жуки, — ще вона не встигла розгорнути згорточка, — заворушилися, на всі боки розкидаючи шматки паперу.

— О-о-й!.. — несамовито закричала Оля, рвучко схопившись з місця й скинувши догори руки.

Учні кинулись до неї. Підбіг наляканий Віталій Павлович.

Зблідла Оля не могла промовити й слова, тільки тицяла пальцем під парту.

Віталій Павлович заглянув туди, пошарудів у купці паперу. Витяг нескладний, але хитромудрий пристрій — залізне кільце, а на ньому натягнуто жмуток гумових ниток і встромлено невеличку цурку.

— Що це таке?

— Я… я думала… коло… колорадські жуки, — видушила з себе Оля.

— Які жуки? Що ти говориш? — здивувався вчитель.

— Пет… Петренко сказав… — все ще не могла отямитися дівчина: її худенькі плечі здригались, очі повнилися слізьми.

— Гаразд, сідай на місце, потім розберемось… І ти сідай, — кивнув Миколі.

На перерві в клас зайшла Валентина Михайлівна, підсіла до Олі і довго з нею говорила.

Потім підкликала Миколу, вийшла з ним у коридор.

— Це ти сам зробив? — спитала, показавши "жука".

— Я… я не хотів, Валентино Михайлівно. Вона сама полізла в сумку… — оправдувався.

— Дотепно зробив! — похвалила, мовби й не чула того, що він казав. — Не кожен отаке придумає. Дивуюсь тільки — навіщо тобі цяцьки? Ти, якби захотів, міг би справжнісінький літаючий планер змайструвати чи, скажімо, модель корабля.

— Ми полагодили транзисторний приймач...

— От бачиш, а на таке час марнуєш. На, викинь його десь, — простягнула "жука". — Не носи більше в школу. Досить, що Олю настрахав... — усміхнулась Валентина Михайлівна.

Наступного дня Валентина Михайлівна перед останнім уроком зайшла з портфелем у клас і сказала:

— Збирайтеся, підемо на екскурсію до колгоспної агрономічної лабораторії. Хотіла повести вас пізніше, в новому навчальному році, але передумала. Ходімо сьогодні.

Іти замість уроку кудись — близько чи далеко, надовго чи ненадовго — на таке не треба запрошувати шестикласників. їх в одну мить ніби видмухнуло зі школи.

Не шикувалися в колону, а, як овечки за пастухом, посунули за вчителькою в центр села, до лабораторії.

Коли все роздивилися і розпитали, послухали розповідь завідуючої лабораторією Олиної матері, як самим зробити колекцію комах, рушили до виходу. Валентина Михайлівна йшла позаду. Олина мати відкликала її:

— Хочу з вами порадитись.

— Будь ласка, — мовила вчителька. — Ви почекайте мене надворі, — звеліла учням.

— Ходімте сюди, — показала Олина мати на порожню сусідню кімнату, в якій досліджували колгоспні грунти.

Оля хотіла й собі зайти, але мати не пустила її.

— Іди погуляй! Не заважай нам.

Крім Миколи і Сашка, з лабораторії вийшли всі учні. Хлопці ще розглядали плакати, на яких були намальовані яблука, груші, сливи різних сортів і розповідалося, коли вони дозрівають та чим відмінні одні від одних. Ще б пак, адже після того, як упіймали на крадіжці Шморгуна, школа зголосилася сама стерегти цього року колгоспний сад. І першими охоронцями, за пропозицією Валентини Михайлівни, призначені були на канікули Микола і Сашко. Тож їм треба все знати про фруктові дерева.

Роздивившись як слід плакати, хлопці зібралися вже й собі виходити з лабораторії, коли раптом почули з сусідньої кімнати голосно вимовлене слово "Оля". Одразу насторожились, прислухались.

Крізь прочинені двері все було добре чути.

— …І що з нею скоїлося? — скрушно говорила Олина мати. — Дуже рано почала надмірно до себе приглядатися. Одягом вередує, уже шкільна форма, бачите, їй не до шмиги, давай таке, як у дорослих дівчат. На голові і так і сяк волоссям крутить. А вчора Дивлюся — стоїть коло дзеркала, пудриться. І що мені з нею робити?.. Здається мені, що це все від журналів, де про моди всякі пишуть. Ви там скажіть у школі, щоб їй хороші книжки давали.

— Гаразд, скажу, — пообіцяла вчителька. — Тільки, думаю, це ще не все. Головне: треба знайти до неї якийсь підхід, або, як говорив нам в інституті один професор, підібрати особливого ключа, щоб вона сама зрозуміла, що добре, а що погано.

Микола від здивування витріщив очі. "Ключа!.." "Підібрати особливого ключа!.." Так он про який ключ писала в своєму щоденнику вчителька! Він ледве встиг вискочити надвір, щоб не розреготатися в лабораторії.

У цей час на порозі лабораторії появилася з Олиною матір’ю Валентина Михайлівна. Подякувавши завідуючій, вона разом із школярами рушила з двору.

— То як, будемо робити колекції? — запитала учнів, коли вийшли на вулицю.

— Будемо, — відповіли дружно.

— До мене дійшли чутки, що дехто з вас уже почав.

— Хто? — здивувалися шестикласники.

— Хай сам скаже.

Учні переглянулись між собою. Ну хто?

— Це вже вам мама наговорила, — обізвалася Оля. — Та я тільки попробувала, а потім кинула.

— Даремно кинула, — сказала Валентина Михайлівна. — Це ж дуже цікава справа. І не тільки комах збирати. Ось п’ятикласники з самої весни почали виготовляти гербарії рослин нашого району. І вам треба чимось захопитися. Я, де не бувала, — чи в Закарпатті, чи в Криму, чи на Кавказі, — скрізь шукала й засушувала всякі рослини. Тепер у мене кілька альбомів зібралося. Є такі рослини, що ви їх ніколи не бачили. Та й не тільки рослини, іще дещо є…

— Покажете нам? — вирвалося у Віктора Троця.

— А чого ж не показати. Хоч і зараз! Підемо?

Звісно, погодилися. І не лише тому, що побачать якісь незвичайні рослини та "ще дещо", а й тому, що хотілося глянути, як учителька живе. їх ще ніколи не запрошували вчителі до себе додому.

Коло хати старої Антонючки школярі присмирніли.

— Приймайте гостей, — сказала Валентина Михайлівна бабусі, що вийшла їм назустріч.

— Заходьте, заходьте, дітки, — запросила стара. — О, вас тут багатенько!

— Це, бабусю, весь мій клас.

Увійшли у хату, посідали — хто на стільці, хто на лаві, хто на ліжку, а Микола з Сашком просто на порозі вмостилися.

Микола вгледів у стовпчику книг і зошитів на столі червоний корінець. Щоденник... Ой, знала б Валентина Михайлівна!.. І як він тоді зважився на таке?..

Вчителька витягла з-під ліжка коричневий чемодан, дістала з нього кілька великих альбомів.

— Це в мене карпатський гербарій, — взяла верхній альбом. — Бачите, — почала гортати цупкі аркуші з приліпленими до них засушеними рослинами, — ось падиволос, ось гірська рожа, ось едельвейс... Ви, певно, не чули про таку квітку?

— Не чули, — призналися учні.

— О-о, це дуже цікава рослина. Про неї в Карпатах багато легенд ходить. Раніше, було, жоден юнак-гуцул не посватається до дівчини, доки не зірве й не подарує їй квітки едельвейса, або як там називають його — шовкова косиця, чи звіздочка. Росте едельвейс на самих вершинах гір, десь на краю кручі, над ущелиною. Щоб зірвати його, треба мати сміливість.

Учні з’юрмилися навколо Валентини Михайлівни, пильно розглядали чарівну квітку едельвейса.

Потім учителька показала кримський і кавказький гербарії. І там було багато незвичайних рослин, яких досі ніхто з шестикласників не бачив: кримська фіалка, пахучий сизий полин, стебельце бамбука із сочинського ботанічного саду, гілочка самшиту — дерева, міцного, наче залізо, і важкого, мов камінь.

Валентина Михайлівна знову відкрила чемодан, взяла звідти картонну коробку.

— А це мінерали. Пам’ять про мої мандри в Карпатах. А ще є в мене гуцульські вишивки й дерев’яні вироби. Он на стіні портрет Шевченка в різьбленій рамці. її зробив народний митець з Буковини.

— І це якийсь карпатський мінерал? — ткнув пальцем Віктор плескатий камінець у коробці.

— Ні, — засміялася вчителька, — то вже тутешній. Подивіться, може, хто впізнає його, — і подала учням.

Вони розглядали камінець, дивувалися, чим він цікавий, — таких валяється у їхньому селі скільки завгодно.

Лише Микола скоріше догадався, ніж упізнав, що то за "мінерал". Камінець опік йому руку, і він, потримавши його мить, тицьнув Сашкові. Відчув: обличчя запалало. Щоб не привернути до себе уваги, нахилився зашнурувати черевика, хоч він і був добре зашнурований.

Коли "мінерал" пройшов через руки всіх учнів, Валентина Михайлівна поклала його на стіл.

Як уже нагостювалися в учительки, стали збиратися додому.

Раптом Валентина Михайлівна щось згадала.

— Стривайте! — зупинила школярів.

Потім підійшла до етажерки, взяла книжку.

— Недавно я купила чудову повість Олеся Донченка "Лісничиха". Можу дати вам почитати, — простягнула Валентина Михайлівна книжку Олі.

— Хе, почала вже до неї підбирати ключа, — шепнув Сашко другові, злегка штовхнувши його ліктем.

Микола ж, мовби й не до нього, був якийсь розгублений, все чомусь поривався до дверей.

Учителька провела їх аж за ворота, попрощалась і повернулася До себе в кімнату. Сховала в чемодан гербарії.

Коли це — зирк на стіл: нема плескатого камінця.

Де ж він? Може, в шухляду поклала?

Висунула шухляду, одну, другу… Дивина! Куди міг подітися?..

Задумано підступила до вікна, подивилась услід школярам.

Вони з веселим гомоном ішли понад річкою. Спереду дівчата, за ними хлопці.

Враз Микола Петренко відстав од юрби і щось кинув з усієї сили у воду. Не встигло в річці булькнути, як він зірвався з місця і побіг доганяти однокласників.

Валентина Михайлівна тихенько засміялась і широко розчинила вікно.

В кімнату війнув весняний свіжий вітерець, долинули дитячі голоси.